

Редакційна колегія:

ВІДНЯНСЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України;
ГАМАН-ГОЛУТВИНА О.В.,
доктор політичних наук, завідувач кафедри порівняльної політології Московського державного інституту міжнародних відносин (Російська Федерація);
ГУБЕРСЬКИЙ Л.В.,
доктор філософських наук, професор, академік НАН України, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
ГУМЕНЮК Б.І.,
доктор історичних наук, професор, МЗС України;
ДЕНИСЕНКО А.В.,
кандидат історичних наук, головний редактор наукового щорічника «Україна дипломатична»;
ДАНИЛЕНКО С.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
ЖАЛОБА І.В.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
КОПІЙКА В.В.,
доктор політичних наук, професор, директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
КОШПЕЛЬ О.А.,
доктор історичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
КОСМИНА В.Г.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
КОТИК В.Д.,
доктор політичних наук, МЗС України;
КУДРЯЧЕНКО А.І.,
доктор історичних наук, директор Інституту всесвітньої історії НАН України;
КУЛІНІЧ М.А.,
кандидат історичних наук, ректор Дипломатичної академії України при МЗС;
КУЛЬЧИЦЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу Інституту історії України НАН України;
ЛУБКІВСЬКИЙ Д.Р.,
Заступник Міністра закордонних справ України;
МАНЖОЛА В.А.,
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
НОБІС А.,
доктор історичних наук, професор, Вроцлавський університет (Республіка Польща);
ПЕРЕПЕЛИЦЯ Г. М.,
доктор політичних наук, професор, директор Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України;
ПОГОРСЬКА І.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут всесвітньої історії НАН України;
РЕНДЮК Т.Г.,
доктор історичних наук, МЗС України;
ТАУКАЧ О.Г.,
головний редактор журналу;
ТРОЯН С.С.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
ЦІВАТИЙ В.Г.,
кандидат історичних наук, доцент, перший проректор Дипломатичної академії України при МЗС;
ЧЕКАЛЕНКО Л.Д.,
доктор політичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
ШМЕЛЬОВ Б.О.,
доктор історичних наук, керівник Центру політичних досліджень, професор, перший проректор Міжнародної вищої школи (Російська Федерація);
ШЕРГІН С.О.,
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС;

Рекомендовано до друку Вченою радою Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України, протокол № 2 від 16.10.2014 р. для «З.С.» №10 (політичні науки).

НАД НОМЕРОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Ольга Таукач, Юлія Валеева, Леся Савчин, Галина Яворська, Олексій Суслін. Відповідальний за випуск Володимир Семенов.

Позиція авторів не завжди збігається з позицією редакції. Усі права захищені. Передрук матеріалів без посилання на «Зовнішні справи» не дозволяється. Редакція не несе відповідальності за зміст рекламних оголошень.
«Зовнішні справи», науковий журнал 2014, № 10. Виходить щомісяця. Засновники – Міністерство закордонних справ України, Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України, Державне підприємство «Журнал Міністерства закордонних справ України «Політика і час».

Адреса редакції: 01018, м. Київ, Михайлівська площа, 1.

Телефон/факс: 38 044 279 39 18

Електронна пошта: o.taukach@mfa.gov.ua, www.uaforeignaffairs.com

Видавець: ДП «Політика і час»

Реєстраційне свідоцтво КВ № 14838-3809 ПР від 29 грудня 2008 р.
Друк: ТОВ «Вістка». Тираж 1000 примірників. Відпускна ціна редакції – 30 гривень. Передплатний індекс: 74402. «Зовнішні справи», 2014.

Річниця Майдану гідності. Київ. Над площею лунають дзвони Михайлівського собору з короткими щемними інтервалами. Ми пам'ятаємо...

Створення парламентської коаліції. Очікуваної. Вистражданої всенародними майданами. Лунають дзвони Михайлівського з короткими щемними інтервалами. Ми не втомлюємося сподіватися....

Не полишає тільки відчуття того, що дзвони ці звучать не вперше з такими самими щемними інтервалами. Можливо, раніше їх варто було почути як набат?

Кажуть, боротьба, буревій і блискавка із громом – те, що необхідно для розвитку. У викладенні Ошо давня притча звучить так:

Колись землероб звернувся до Бога з проханням дати йому все необхідне для того, щоб нагодувати усіх оточуючих. Господь дав удасть чорноземів, теплих дощів, рясного снігу, ясного сонця. І сходи пшениці перевершили найсміливіші сподівання землероба.

– Цього вистачить, – сказав він Богу, – аби протягом десяти років люди забули про голод.

Однак, коли врожай зібрали, з'ясувалося, що всі колоски були порожніми.

– Чому так сталося? – запитав сіяч у Бога.

– Тому що не було конфлікту, – відповів Господь, – не було тертя, не було спротиву. Ти вилучив усе погане і саме тому твоя пшениця виявилася пустою порожньою. Трішечки боротьби було б дуже доцільно для її розвитку. Буревій, громи і блискавки вкрай необхідні. Вони б допомогли душі пшениці прокинутися.

Читаймося!

Наш передплатний індекс 74402

Передплатити «Зовнішні справи» ви можете у наших партнерів:

- ДП «Преса» Тел./факс: +38 (044) 289-07-74;
- ТОВ «НВП „Ідея“, вул. Артема, 84, м. Донецьк. Тел. +38 (062) 304-20-22;
- ООО Фірма «Періодика» Тел. + 38(044) 550-94-51, +38 (044) 550-41-33, через термінали самообслуговування мережі «24 nonstop» та в мережі Інтернет на сайті www.epodpiska.com;

або придбати в роздріб у редакції журналу «Зовнішні справи» за адресою: 01025, м. Київ-25, вул. Велика Житомирська, 2. Тел./факс: +38 (044) 279-39-18. Відпускна ціна видання – 30 гривень.

Наказом Міністерства освіти і науки України від 14.02.2014 р. №153 «З.С.» включено до Переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «Політичні науки».

Вимоги до матеріалів – на сайті www.uaforeignaffairs.com

10

14

19

26

30

34

40

46

42

52

57

58

60

ПОЛІТИКА

5 «У Братиславі започатковано новий формат співробітництва України з Вишеградською четвіркою», – Президент України Петро Порошенко

6 Людмила Чекаленко. Європа. Безпека. Україна. Дипломатія

10 Микола Фесенко. Україна як фактор трансформації міжнародного порядку

14 Сергій Гакман. Російсько-український конфлікт щодо територіальної приналежності Криму: міжнародно-правові та мотиваційні аспекти

19 Олжас Сулейменов, Томас Бухелі ...Втрачений потенціал Моцарта

СОЦІОЛОГІЯ

20 Олександр Потехін. «Президент проти нації – 2010-2013» 1. Загроза зростає. Хто винний?

СУСПІЛЬСТВО

26 Олександр Соснін. Про обумовленість радикальних змін у розумінні владою і суспільством права громадян на інформацію

30 Ірина Кресіна, Олена Стойко. Право на інформацію в системі прав людини і громадянина

ГЕОПОЛІТИКА

34 Дар'я Гайдай. Витворення нації: динаміка національної ідентичності жителів Чорногорії

40 Ольга Будько. Скорочення бюджетного фінансування стратегічних напрямів: американський досвід

МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ ТОЛЕРАНТНОСТІ

42 За розвиток культури миру

ДИПЛОМАТІЯ

46 Ірина Матяш. Чи був Євген Слабченко дипломатом?

ОСОБИСТОСТІ

52 Володимир Денисенко. Хто не ризикує – той не дивує світ (штрихи до політичного портрета Вінстона Черчілля)

57 Кость Левицький: «Ми повинні вибирати на політиків сам цвіт нашої інтелігенції»

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

58 Ірина Матяш. Нова праця угорського вченого про українських студентів. Рецензія

ГДП

60 ЧАЕС – на власні очі

КУЛЬТУРА

62 «Диявольська бензоколонка» привертає увагу світового співтовариства до проблем України

«У Братиславі започатковано новий формат співробітництва України з Вишеградською четвіркою», – Президент України Петро Порошенко

Досягнуто домовленості про налагодження постійної взаємодії на рівні міністрів закордонних справ і оборони країн Вишеградської четвірки та України.

Про це Глава Української держави повідомив на прес-конференції за підсумками своєї зустрічі з президентами країн Вишеградської четвірки. Петро Порошенко підкреслив, що підтримка, яку Україна отримала в Братиславі, конче їй необхідна. «Всі країни засвідчили: ми маємо справу з агресією. Ми повинні продемонструвати єдність всієї Європи і солідарність з Україною в питаннях і безпеки, і економіки. І я побачив цю солідарність і підтримку у Братиславі», – сказав український президент, подякувавши за таку «тверду і чітку позицію».

Він також зазначив, що «задоволений стилістикою розмови»: обговорювалися питання конкретної підтримки. «Звучала позиція: де потребується підтримка – ми прийдемо на допомогу. Це саме те, що зараз потрібно Україні», – наголосив президент.

Головне, про що йшлося під час зустрічі, – це питання безпеки. «Це війна за свободу і демократію всього ЄС», – сказав Глава Української держави.

У свою чергу Президент Польщі Броніслав Коморовський подякував Президентові Словаччини за запрошення Президента України на зустріч Вишеградської четвірки. На його переконання, такий

формат потрібен зараз. Вишеградська четвірка солідарна і підтримує Україну, яка «протистоїть російській агресії». Він висловився на підтримку ідеї створення постійного формату взаємодії «Вишеградська четвірка і Україна» на різних рівнях.

Президент Угорщини Янош Адер подякував Президентові України за його зусилля задля мирного вирішення ситуації. Він також підкреслив, що Угорщина від початку виконувала всі рішення щодо запровадження санкцій до Росії. «Так буде і в майбутньому», – заявив Янош Адер.

Президент Чехії Мілош Земан зазначив, що якби був громадянином України, то на парламентських виборах обрав би «Блок Петра Порошенка». «Я вірю, що президент Порошенко ввійде в історію як президент миру», – сказав він.

Президент Словаччини Андрей Кіска підкреслив, що всі країни Вишеградської четвірки солідарні з Україною, і наголосив, що санкції необхідні в той час, коли діалог не діє.

У Братиславі Україна отримала гарантії того, що словацькою стороною буде забезпечено постачання реверсного газу. Про це Президент України Петро Порошенко повідомив під час спільної прес-конференції зі словацьким колегою.

«Ми отримали чіткі гарантії, що питання реверсу і забезпечення України європейським газом будуть чітко виконуватися словацькими партнерами», – сказав Глава держави, зазначивши, що такої домовленості було досягнуто під час переговорів. Петро Порошенко подякував Андрею Кісці за забезпечення цього постачання. «Ми дякуємо Словаччині за те, що в тяжкі часи вона забезпечила реверсні поставки газу», – сказав він.

Президент повідомив, що для забезпечення надійності таких поставок сторони домовилися про створення робочої групи, яка відпрацює систему інтерконнекторів. За його словами, ідеться про розширення співпраці та створення хабу із залученням Словаччини, Польщі та

Угорщини, який дасть змогу зробити газове питання не засобом тиску, а ринковим механізмом. Глава держави підкреслив, що Євросоюз повинен брати активну участь у цих процесах, адже йдеться про енергетичну безпеку всієї Європи.

Президент України також зазначив, що питання євробезпеки було головним під час цих перемовин, і висловив подяку своєму словацькому колезі за слова підтримки, який сказав, що українські солдати зараз воюють не тільки за Україну, а й за Європу, за європейські цінності та безпеку. «Головне, що ми відчуваємо з боку ЄС єдність і солідарність з Україною. Ми вдячні вам за все, пане президент», – наголосив Глава держави.

Андрей Кіска у свою чергу запевнив, що Словаччина й надалі підтримуватиме нашу державу, стоїть і стоятиме на позиції підтримки міжнародного права в питанні суверенітету та територіальної цілісності України, визнання її права самій вирішувати свій шлях. «Це – не дипломатична фраза, це – принципово важливий підхід не тільки для України», – наголосив Президент Словачкої Республіки.

«Наша допомога в тому, щоб ми в Європі єдині, і Росія має чути наш спільний голос. Я хочу, щоб Україна завжди бачила в нас друга, який протягне руку допомоги», – додав Андрей Кіска.

Інформація «З.С.»

Європа. Безпека. Україна. Дипломатія

УДК 321:94

Людмила ЧЕКАЛЕНКО,
завідувач кафедри зовнішньої
політики і дипломатії
Дипломатичної академії
України при МЗС, професор

Безпекова система міжнародних відносин, система протистоянь і взаємовпливів була сформована країнами-переможцями за результатами Другої світової війни. Така система впроваджувала біполярне існування і, на думку її створювачів, здавалася чіткою і логічною. Сьогодні ми бачимо конкретні прояви нового переформатування політичних сил: схема однополярності поступово змінюється поліполярністю. Однак, говорити про остаточно сформований кінцевий продукт поліполярної схеми взаємовідносин ще зарано. На чолі безпекової схеми світу й нині перебувають світові потуги, що є постійними членами Ради Безпеки ООН; є ядерними державами, які визначають подальший розвиток світу через механізм як своєї участі в цій універсальній організації, використовуючи право вето, так і своїм безпосереднім

втручанням у світові процеси, міждержавні відносини та у внутрішні справи самих суверенних держав.

Як і раніше, Організація Об'єднаних Націй – універсальна безпекова організація, – повинна забезпечувати мирне існування всьому людству, про що записано в її Статуті. ООН є відповідальною за стабільність, повинна розв'язувати конфлікти та сприяти міжнародному співробітництву. Провідний орган Організації Об'єднаних Націй – Рада Безпеки, до якої і зараз входять п'ять постійних провідних ядерних держав, що вирішують долю людства. Врешті, вдалося розширити склад Ради Безпеки, однак кількісне збільшення цієї установи країнами без права вето рішення не принесло бажаного результату. Тобто, збільшення кількості не покращило її якості.

Наступну позицію у світовій безпековій схемі посідають регіональні структури, розташовані в різних частинах світу та відповідальні за збереження миру і недопущення збройних конфліктів у своїх регіонах. До цієї групи організацій включаємо ОБСЄ (європейський простір); Організацію американських держав – ОАД (американський континент); Асоціацію країн Південно-Східної Азії – АСЕАН (азіатський регіон); Лігу арабських держав – ЛАД; Організацію ісламська конференція – ОІК;

Summary

In the article the author analyzes the current state of security in international relations, part of which is the European security system as a regional. The emphasis is on the need for reformatting and strengthening. According to the author, the current configuration changes to the geopolitical matrix allowed the Russian Federation to enter into an open window of opportunity, in particular, concerning Ukraine. It is in this critical situation defines the role of Ukraine as a Central element in the formation of the safe space of Europe. Indicate a change of formula protection of security interests, among the external priorities of the state, the author brings to the fore the energy component; draws attention to the relevance of the trend of combining political diplomacy with diplomacy, security and economy; highlights the primary task of diplomacy as advanced tools to promote and implement their own ideas into practice. The article says that the new stage of world development diplomacy should facilitate the return to civilization the foundations of humanity.

Keywords: security, geopolitical matrix, Ukraine, Russia, Europe, diplomacy

Раду співробітництва арабських держав (Перської) Затоки (організації арабських країн); Організацію африканської єдності – ОАЄ, що перетворилася на Африканський союз (африканський ареал); а також Співдружність Незалежних Держав – СНД (об'єднує не всі країни пострадянського простору). Існують також профільні безпекові об'єднання, такі як трансрегіональна безпекова і військова організація Північноатлантичний альянс (НАТО) і регіональна європейська, що делегувала свої функції Євросоюзу; Західноєвропейський союз (ЗЄС) тощо. Нижню позицію обіймають субрегіональні міжнародні організації (Рада держав Балтійського моря, Північна Рада міністрів, Арктична Рада, Вишеградська група, Центральноевропейська ініціатива, Організація Чорноморського економічного співробітництва, ГУАМ тощо), які в цій ієрархії підпорядкованості повинні узгоджувати свої дії як із регіональними організаціями безпеки, так і світовою структурою,

тобто ООН.

Правила взаємодії світової міжнародної організації ООН із регіональними структурами безпеки були закріплені у Статуті ООН (розділ VIII, статті 51-54). Так, відповідно до ст. 51, реалізуючи право на самооборону, члени регіональних організацій можуть застосовувати силу, хоча при цьому зобов'язані поінформувати Організацію Об'єднаних Націй. Згадані статті містять низку інших правових положень, однак потребують узгодження з вимогами, правами й обов'язками, що містяться в Статуті ООН. Така схема світової безпеки на перших етапах розвитку ялтинського-потсдамського устрою міжнародних відносин з 1945 р. влаштовувала на той час усіх: за її існування було дещо скорочено зброю масового знищення, прийнято низку документів із захисту миру не тільки на планеті Земля, а й на інших планетах (космічні конвенції), не допущено третьої світової війни, підтримано своєрідний баланс сил, надано допомогу відсталішим країнам, розв'язано

низку криз. І будемо відверті, ця система була більш-менш ефективною в умовах ХХ століття.

Чи вичерпала себе існуюча система безпеки у ХХІ ст., складовою якої є європейська схема захисту? Так, можна погодитися з тим, що ця система повинна бути переформатована, зміцнена, можливо, за рахунок розширення Ради Безпеки ООН, якщо до РБ буде включено ще Німеччину, ЄС, Японію, Бразилію, Індію, ПАР тощо.

Європейська система безпеки як регіональна є складовою світової системи, оскільки одне та інше є єдиним інструментом, єдиним цілим, що тісно взаємопов'язані та витікають одне з іншого. Критерії світової системи є критеріями європейської, складові європейської безпеки є супутніми світовим критеріям тощо. Схематично світова система безпеки складається з ООН+НАТО+регіональні та субрегіональні безпечові утворення. Європейська система безпеки, відповід-

но, з НАТО+регіональна ОБСЄ та субрегіональна В-4.

Можна констатувати, що сьогодні саме регіоналізм вийшов на порядок денний міжнародного буття. Саме регіоналізм диктує глобалізові правила гри. Зміна світових координат, формування нової геополітичної та гео економічної системи заявили про себе не тільки колапсом усталеного порядку, а й зумовили появу нових загроз соціального, політичного, економічного, інформаційного та воєнного характеру. «Холодне протистояння» було замінено хиткою рівновагою постбіполярного світу з якісно новими викликами, загрозами й конфліктогенним середовищем.

Нівелювання попередньої системи безпеки призвело до некерованого хаосу, руйнації людських життів, економічного потенціалу, катастрофи цивілізацій. І що найнебезпечніше, запровадило реалізацію небезпеки в наше

повсякденне життя, реалізацію війни в стінах нашого Українського дому. На порядок денний вийшов російський фактор впливу, який розпочав новий виток переподілу світу. Зазначимо, що Росія вчасно скористалася ситуацією, що склалася: послаблення європейського чинника безпеки, глибока залежність європейської інтеграції від сировинних російських ресурсів, – з одного боку. З іншого – поступове відсторонення американського чинника від європейських процесів, закріпленого в державній стратегії США на найближчу перспективу, американський вузол нереалізованих геостратегічних інтересів на Близькому Сході та в Африці, у якому США, м'яко кажучи, застрягли.

Така конфігурація зміни геополітичної матриці дала можливість Російській Федерації використати шанс, увійти у відкрите вікно можливостей, що вона й зробила відносно України. При цьому вико-

ристати технології ведення асиметричної війни, випробувати оновлену військову техніку, запровадити нову тактику військового протистояння. Зазначимо також, що на наших очах реалізована саме асиметрична війна, війна один на один невірніважених за потужністю сил України – Росії, війна «стратегічного партнера» Росії проти свого союзника України. Таку війну складно характеризувати як гібридну, яка передбачає і містить розгортання партизанської війни, а також цивільної або громадянської війни, що ми не бачимо в українському варіанті подій на Донбасі та в Криму.

Цей набутий гіркий досвід руйнації українського суверенітету свідчить про глибоку помилку, якщо не назвати це відвертою зрадою українських інтересів як тодішнього українського керівництва, так і аналітичного бомонду, які, керуючись попередніми президентськими настановами, дійсність підмінювали бажаним. Називали і доводили співпрацю Росії з Україною стратегічною, відповідальною одне за одного, дружньою та братерською. Для Росії союз з Україною, яким би його не називали, був тимчасовим, тактичним для досягнення конкретної мети – втягування України в російську орбіту впливу, залежності, геостратегії. Росії потрібна Україна не рівноправна держава, а васал, щось подібне до білоруського сценарію і сценарію союзної держави Росії – Білорусі. Тимчасові союзи, чи тимчасова схема інтеграції не підкріплена глибокими природними важелями єдиного етнічного похо-

дження, не зцементована єдиними людськими цінностями та спільними проблемами. Природні союзи передбачають історичні спільні витоки та взаємозалежність, відповідальність одне за одного, як відносини матері з дитям. Яскравий приклад такого природного союзу нам дають відносини США та Великої Британії. Ці дві держави є об'єктивно стратегічними партнерами, адже мають спільні витоки та спільне коріння.

Відсутністю спільних витоків і, підкреслимо, спільного коріння, можна пояснити ставлення Російської Федерації до України. Фактично, чужинець намагається посилитися за рахунок приєднання інших територій. Якщо звернутися до історії, то побачимо, що російська імперія завжди виживала шляхом загарбання нових земель, нещадно експлуатуючи як їхні сировинні багатства, так і людський потенціал. Отже, виникає закономірне запитання: а чи були Україна і Росія спільно породжені історією? Чи мають єдині корені? Якби це відповідало дійсності, сьогодні ми не постали б перед загрозою нищення українського суверенітету, не постали перед війною Росії проти України. Що ж є Росія, її етнос? Чи є російський народ із своїми можновладцями слов'янським? Чи є носієм гуманних цінностей, які сповідує Біблія?

Україна була потрібна Росії як трамплін до досягнення геостратегічних цілей – посилитися і розширитися, водночас і зміцнити, поглинувши територіальні, сировинні, людські багатства. Історія

вчить: органічні (читай – природні) союзи є надійними і довготривалими. Тактичні і тимчасові союзними часто стають явними ворогами, оскільки тимчасовість виконала покладене на неї завдання – завдяки їй досягнуто стратегічної мети.

Складність нашої ситуації полягає в тому, що українське суспільство, маючи глибокі переплетені корені з росіянами як через насильницько сформований за століття панування царської державності менталітет, а також сімдесятирічний спільний політичний, економічний, ідеологічний комплекс Радянського Союзу, через міграційні процеси і відкриті кордони, а також через українських автохтонів, що одвічно проживали на загарбаних царською і радянською імперіями землях, і до сьогодні повністю не усвідомлює всю катастрофу спрацювання ідеологічної вибухівки, закладеної міні сліпої віри в порядність

«старшого брата». Так званого «брата», який, не досягнувши бажаного результату, не гребуючи нічим, застосовуючи антигуманні засоби, знищує матеріально, морально, культурно свого давнього партнера, друга і сусіда, зробивши з нього ворога, намагаючись поставити його на коліна.

Мабуть, не одне покоління українців має перетравити наше сьогодення і зрозуміти, хто є хто і що відбулося, повернутися до власних витоків, докладно перелопатити документи, більшість із яких, на жаль, знищено ще з петровських і екатерининських часів, написати об'єктивну історію та політику нашого народу і нашої держави.

Постає логічне запитання: куди ж приведе людську модель існування і все живе на планеті Земля цей некерований процес? До вищого рівня взаємодії чи до краху всієї системи? Хочеться висловити глибоке переконання, що попри небезпеку, зовнішньополітична реалізація

Держави Україна здійсниться, спираючись на триєдність інтересів людини, суспільства і держави. Без могутності держави є неможливим захист суверенітету, захист прав громадянина і захист суспільства. Для цього потрібно і багато, і мало: сучасні збройні сили, сильна армія, українська ідеологія, українська достойна економіка, українська школа патріотів.

Зважаючи на ставлення до українських подій і політики Росії світової спільноти й, зокрема, європейського суспільства, нову концепцію європейської безпеки необхідно вибудовувати, починаючи з України. Саме Україна є центром світової стабілізації. І від неї відповідними напрямами – векторами стабільності – безпека повинна розповсюджуватися на Європейський континент. Оскільки саме від України залежить майбутнє Європи і континенту в цілому.

Як вибудувати оновлену модель безпеки, де центро-

вою складовою, центром стабілізації є Україна? Тобто схема безпеки ХХІ ст. починається не згори, а здолу – від активних учасників стабілізаційного процесу – починається саме з України. У зв'язку із зазначеним, виникає можливість вироблення особливого статусу для нашої держави як стабілізаційного фактора в безпекових міжнародних структурах. Наприклад, Україна – фактор центральної стабілізації або статус Партнера стратегічної відповідальності (англ.: Strategic Responsibility Partner). Саме наша держава є тим центральним елементом, що формує безпечовий простір Європи, від якого залежить майбутнє і Європи, і Світу, вплив якого розповсюджується на Схід до Тихого океану і на Захід – до Адріатики.

Процес формування нової системи міжнародних відносин поза іншим змінив складові цієї системи і саму формулу механізму їх взаємодії. Цей механізм включає і дипломатію, що покликана реалізовувати зовнішньополітичні завдання.

Що спостерігаємо сьогодні в геостратегічному і політичному вимірах?

Змінилася сама формула захисту безпекових інтересів за вектором: ЛЮДИНА – СУСПІЛЬСТВО – ДЕРЖАВА. Що стало основним, а що другорядним? На перший план вийшов захист інтересів держави, розбудови державного механізму, утвердження державного суверенітету, тобто фактичного існування суб'єкта міжнародного права – України. Людина відійшла на другий план. Майдан повернув увагу держави до Людини.

Світ крокує до формули обмеженого кола полюсів сили, оскільки процеси поглинання є непереборними. Якою буде нова конфігурація системи міждержавних відносин: чи вилетіть в єдину державу з кількома союзами чи одним союзом держав?

Економічна – читай енергетична – безпека посіла першу позицію серед зовнішніх пріоритетів держави, випередивши тероризм, торгівлю зброєю, боротьбу зі злочинністю, наркоторгівлею, торгівлею людьми тощо. Економічна складова сировинними державами використовується як зброя проти інших, що виправдовується захистом державних інтересів. Енергетична складова стала засобом шантажу для реалізації інтересів привілейованих верств населення.

На зміну попереднім «старим» засобам дипломатії йдуть нові, а саме, спостерігається поєднання політичної дипломатії з безпековою та економічною дипломатією, яка включає подолання викликів і загроз широкого спектра дії. Оскільки закінчення холодної війни розморозило втримання потенційних факторів нового протистояння – націоналізму та цивілізаційно-релігійного протистояння, то й змінилися завдання та характер діяльності самої дипломатії.

Дипломатія повинна бути випереджальним засобом для просування та реалізації ідеї в практичну площину. Спостерігається формування владної вертикалі. Посилюється право одноосібного прийняття рішень, що в подальшому може виключити диплома-

тію з дієвих чинників і механізмів прийняття рішень.

Дипломатія повинна бути впливовим засобом. На різних рівнях приймається багато доленосних рішень, підписуються важливі документи, однак мало бажаючих опікуватися механізмом реалізації цих рішень і документів. Необхідно ініціювати запровадження механізмів реалізації рішень у практику.

Дипломатія повинна бути поінформованою. Відсутність інформації робить дипломатію непереджальною, неактивною та не впливовою та, як наслідок, неініціативною, яка віддає свої важелі на відкуп іншим складовим влади.

Дипломатія повинна стати затребуваною.

Дипломатія стає чітким орієнтиром щодо затребуваності чи незатребуваності дій різних гілок влади, а отже, і дій вищих владних ешелонів. Саме від дипломатії залежить можливість створити умови вилучення війни як засобу розв'язання проблем із практики міжнародного спілкування.

Дипломатія повинна відтворити своє покликання: на новому витку розвитку світу повернутися до цивілізаційних засад людства. Сприяти знаходженню точок дотику між цивілізаціями, тобто в міжцивілізаційному вимірі.

Дипломатія України, на наше переконання, виконала покладені на неї завдання на сьогодні. Попереду – складне завтра.

АНОТАЦІЯ

У статті автор аналізує сучасний стан безпекової системи міжнародних відносин, складовою частиною якої є європейська система безпеки як регіональна. Увага акцентується на необхідності її переформатування та зміцнення. На думку автора, нинішня конфігурація зміни геополітичної матриці дозволила Російській Федерації увійти у відкрите вікно можливостей, зокрема, відносно України. Саме у цій критичній ситуації визначається роль України як центрального елемента формування безпекового простору Європи. Вказуючи на зміну формули захисту безпекових інтересів, серед зовнішніх пріоритетів держави автор виводить на передній план енергетичну складову; звертає увагу на актуальність тенденції поєднання політичної дипломатії з безпековою та економічною; виокремлює першочергове завдання дипломатії як випереджального засобу для просування та реалізації власних ідей у практичну площину. У статті йдеться про те, що на новому витку світового розвитку дипломатія має сприяти поверненню до цивілізаційних засад людства.

Ключові слова: безпекова система, геополітична матриця, Україна, Росія, Європа, дипломатія.

АННОТАЦИЯ

В статье автор анализирует современное состояние системы безопасности международных отношений, составной частью которой является европейская система безопасности как региональная. Внимание акцентируется на необходимости ее переформатирования и укрепления. По мнению автора, нынешняя конфигурация изменения геополитической матрицы позволила Российской Федерации войти в открытое окно возможностей, в частности, относительно Украины. Именно в этой критической ситуации определяется роль Украины как центрального элемента формирования безопасного пространства Европы. Указывая на изменение формулы защиты интересов безопасности, среди внешних приоритетов государства автор выводит на передний план энергетическую составляющую; обращает внимание на актуальность тенденции совмещения политической дипломатии с дипломатией безопасности и экономики; выделяет первоочередную задачу дипломатии как опережающего средства для продвижения и реализации собственных идей в практическое русло. В статье говорится о том, что на новом витке мирового развития дипломатия должна способствовать возвращению к цивилизационным основам человечества.

Ключевые слова: система безопасности, геополитическая матрица, Украина, Россия, Европа, дипломатия.

Україна як фактор трансформації міжнародного порядку

УДК 327.001.73(100)

Микола ФЕСЕНКО,
кандидат політичних наук,
старший науковий
співробітник ДУ «Інститут
всесвітньої історії НАН
України»

Наприкінці лютого 2014 р. в результаті Революції гідності Верховна Рада України відсторонила В. Януковича від влади, наслідком чого стали масові протестні рухи в південно-східній частині України. З метою стабілізації ситуації в регіоні влада з середини квітня по жовтень 2014 р. провела масштабну військову спецоперацію. У той час, коли В. Янукович у лютому 2014 р. покинув Україну, здавалося, що Захід і прозахідні сили перемагають і що можливе реальне створення держави, інтегрованої в європейські економічні та західні військово-політичні структури. Однак, коли Крим оголосив про свій суверенітет, а потім проголосив незалежність, після чого об'єднався з Росією без застосування сили, риторика помітно змінилася. Аналітики почали стверджувати, що перевага схи-

ляється в бік Росії, що українська проблема створює загрозу самому існуванню Росії, а тому Москва буде битися за Україну до переможного кінця.

Збройний конфлікт, який із квітня по листопад 2014-го тривав на Донбасі, Українською державою було визначено як антитерористична операція. Це визначення, попри деякі дискусії, в цілому відповідало змістові подій. З точки зору міжнародного права, збройні конфлікти поділяють на міждержавні й ті, що відбуваються всередині держави. Окремі внутрішні конфлікти можуть мати міжнародний характер. Так, якщо події відбуваються на території лише однієї держави, але при цьому інша, не беручи прямої участі в них, постає зброєю та обладнанням, фінансує, вербує та спрямовує найманців, бере участь у плануванні та координації військових операцій, то реально маємо – міжнародний воєнний конфлікт [1].

Необхідно відзначити, що після березня 2014 р. Захід почав будувати прогнози щодо наступних кроків В. Путіна – наскільки далеко він зайде зі своїми амбіціями та чи відбудеться вторгнення в східні та південні області України, де більшість становить російське та російськомовне населення. Особливо ці прогнози залунали після антикиївських демонстрацій на південному сході країни в контексті можливих пре-

Summary

It is proved that Ukraine influences on the transformation of contemporary international order. It is noted the deployment of a new stage of the struggle for resources, which is the beginning of the next battle between the two superpowers - the US and China. In this context, we believe that if the US strategy aimed at limiting the sovereignty of Russia, its subordination to the dictates of the United States, for the use of Russian resources in future confrontations with China and to prevent closer cooperation between Russia and China, then the strategy will be implemented regardless of what compromises Moscow is ready to make as far as Ukrainian crisis is concerned.

Keywords: Ukraine, USA, Russia, EU, China, Global Order, conflict transformation.

тензій РФ на всю українську територію. Чимало західних аналітиків почали навіть заявляти, що В. Путін на цьому не зупиниться, що він окупує прибалтійські країни, а НАТО не ризикне виступити проти нього.

Однак, стратегічна лінія Росії, яку МЗС РФ сформулювало до об'єднання з Кримом, являла собою формулу, яку підтримувало багато політологів і стратегів у США і в цілому на Заході: Росія виступає за територіальну цілісність України, за федералізацію країни, за її позаблоковий статус, за утвердження російської як другої державної мови. У такому контексті Україна повинна була стати буферною зоною між Росією та Заходом. Але для РФ українь важливо у військово-політичному та етнокультурному плані мати в цьому регіоні дружню країну. Припускають, що якби Вашингтон і Київ погодилися з таким порядком речей, Крим залишився б у складі України, і широкомасштабної громадянської війни вдалося б уникнути. Але ані Вашингтон, ані Київ не були готові йти на компроміси. Замість цього вони вступили в антагоністичну гру

з Росією [2].

Більшість західних політиків і аналітиків були готові заплітати очі на об'єднання Росії з Кримом, якщо не визнавати його, і обмежитися чисто символічними санкціями, якщо РФ зупиниться і не здійснюватиме вторгнення на схід і південь України. Росія чекала, що її американські партнери переконають своїх українських протеже погодитися на такі умови, чого не відбулося. Вашингтон почав слідувати іншій стратегічній установці: наполягати на концентрації влади в Києві, щоб послабити російський вплив на Україну і взяти над Росією гору. У результаті в Україні вибухнула громадянська війна. Проросійським силам не вдалося взяти гору в Одесі та Харкові, але в Луганську і Донецьку вони домоглися бажаного, проголосивши незалежні республіки після проведення референдумів у цих нових утвореннях. Проросійські сили вважають себе основою майбутньої Новоросії, прагнучи до об'єднання своїх республік з іншими регіонами «історичної Новоросії» [2].

Новий прозахідний уряд України абсолютно не від-

повідатиме стратегічній меті РФ. Путін побачив у цьому становищі виклик міжнародним амбіціям Росії та її внутрішньому порядку. Але відповідь на цей виклик означає цілком реальний і тривалий конфлікт із США.

У зв'язку з цим, констатуємо, що нинішня боротьба між Сполученими Штатами та Росією є боротьбою за новий світовий порядок. І в осяжному майбутньому Україна залишатиметься головним полем битви в цій боротьбі. Тактика Москви може варіюватися, але її корінні інтереси змінити не підлягають. Головна мета – не дозволити Україні вступити до лав НАТО, а американським військовим – в Україну. Серед інших цілей – збереження російської культурної ідентичності на південному сході України, а також утримання Криму в складі РФ. У дуже віддаленій перспективі статус Криму може стати символом результату цього суперництва.

Однак, у більш широкому сенсі це суперництво не стільки за Україну, скільки за Європу і за напрямок її просування. На відміну від років холодної війни, коли існував страх перед комунізмом, нинішня ситуація в Україні та конфлікт США з Росією можуть викликати суперечності. Західні європейці в цілому не бачать загроз з боку РФ. Крім того, вони залежать від поставок російських енергоресурсів і широко використовують ринок Росії для своєї експортної продукції. Тому РФ у подальшому прагнучим до порятунку економічних відносин із країнами

ЄС, намагаючись зберегти доступ до європейських технологій та інвестицій. Вона також буде з усіх сил захищати ринок для поставок власних енергоресурсів до Європи. У своїх зусиллях у цьому напрямі Москва приділятиме основну увагу Німеччині, Італії, Франції, Іспанії. Саме з цими країнами у неї існують великі торговельні зв'язки [3].

В ідеалі РФ хотілося б, щоб Європа повернула собі деяку частку стратегічної незалежності від США. Москва сподівається, що вплив на неї, здійснюваний Сполученими Штатами головним чином на противагу торговельним зв'язкам ЄС із Росією, призведе до трансатлантичного розколу і розбіжностей усередині Євросоюзу. Тим не менш, у РФ уже відчули, що в осяжному майбутньому Європа прямуватиме за Вашингтоном, нехай і на деякому віддаленні. Таким чином, як мінімум, найближчим часом Росії доведеться рахуватися з більш ворожою Європою [3].

Ураховуючи принциповий характер конфлікту із США, РФ прагне зміцнювати свої відносини з незахідними країнами. Група БРІКС, яка об'єднує у своєму складі Бразилію, Росію, Індію, Китай та Південну Африку, є для цього природним майданчиком. Саміт БРІКС, що відбувся у Бразилії у вересні 2014 р., став першим кроком до створення в її середовищі колективних фінансових інститутів. Росія отримує певну моральну підтримку від своїх партнерів і прагне до поліпшення відносин з іншими країнами Латинської Америки, Азії,

Ближнього Сходу і Африки. Але щоб по-справжньому зміцнити зв'язки з незахідними країнами, Москві знадобиться істотно розширити економічні відносини з ними. А це – не просте завдання. У цьому контексті ключовим пріоритетом є Індія, за якою йдуть країни АСЕАН [3].

Щодо бразильського саміту, то в ході його роботи було прийнято рішення про заснування спільного фонду, який виконуватиме функції незалежного банку розвитку і каси екстреної допомоги. Банк повинен відіграти роль у зміцненні впливу країн БРІКС у міжнародному співтоваристві, об'єднавши сили цих країн, що розвиваються.

Країни БРІКС проводять подібні саміти на регулярній основі, але поступово в політичному середовищі з'явилися думки щодо небезпечності цієї структури. Зокрема, вона привернула увагу своїми конкретними спільними кроками. Банк розвитку БРІКС отримав початковий капітал у розмірі 50 млрд. дол., він допомагатиме розвитку інфраструктури в країнах Азії та Африки.

Ще більше побоювань міжнародних спостерігачів вселяє політичний виклик, кинутий таким чином Бреттон-Вудській системі, яка стала основою світового фінансового порядку після Другої світової війни. Ядро цієї системи – Міжнародний банк реконструкції та розвитку та Міжнародний валютний фонд – відіграли величезну роль у формуванні та збереженні фінансового порядку, включаючи допомогу державам, що

розвиваються. При тому, вирішальний голос залишався в основному за Європою та США. Країни БРІКС, що згуртувалися економічно, мають вагомий підстави для невдоволення системою, очолюваною розвиненими державами. Сьогодні вага країн БРІКС у світовій економіці сягає 20%. Природно, до цих світових гравців варто прислухатися, щоб фінансовий порядок залишався стабільним. Тож, необхідно, щоб Європа і США йшли в ногу з часом і перебудовували міжнародні фінансові інститути, піднімаючи відсоток інвестицій у країни, що розвиваються, підтримуючи їхнє право голосу [4].

У контексті противаги впливу на світовий порядок, що формується, та протидії США іншим впливовим учасникам світового процесу, наприклад, країнам БРІКС, американський історик В. Блум у вересні 2014 р. опублікував свою 130-у антиімперську доповідь. У ній автор зазначає, що багато хто вважає США «найбільшою загрозою миру в усьому світі». Такої точки зору дотримуються 24% населення планети.

Однак попри таку суспільну думку про Сполучені Штати, американські керівники, схоже, не звертають на це уваги або просто не помічають. У цьому контексті викликають зацікавленість цитати деяких впливових американців. Так, держсекретар Джон Керрі сказав: «Під час своїх закордонних поїздок я, як ніколи раніше, відзначаю спрагу американського лідерства у світі». Необхідно відзначити, що кандидати в майбутні лідери демонстру-

ють свою підтримку військовій інтервенції. Кандидат у віце-президенти від республіканців у кампанії 2012 р. Пол Райан заявив: «Нам необхідно нагадати про те, що світ потребує американського лідерства». А головний претендент при висуванні кандидатів у президенти від Демократичної партії Х. Клінтон наголосила: «США можуть, повинні і будуть лідирувати в цьому новому столітті».

Повертаючись до ситуації в Україні, можна констатувати, що Київ перетворився на ключового гравця на міжнародній арені, оскільки події, що відбуваються в країні, впливають на трансформацію міжнародного порядку, що створюється. Перш за все українська криза розвиває основоположні принципи статуту ООН. Вона ж пов'язана зі звинуваченням Росії в порушенні Будапештського меморандуму 1994 року. Варто вкотре нагадати, що згідно з цим договором, Росія, США і Велика Британія зобов'язалися в обмін на відмову України від прав на ядерну зброю дотримуватися її територіальної цілісності.

Російсько-українське протистояння відчутно підживляє взаємодовіру між Заходом і РФ. У цілому американсько-російські відносини скотилися до рівня часів холодної війни. НАТО та РФ відмовилися від звичного співробітництва. Збиток настільки серйозний, що складається враження про неможливість вийти на домовленості, які змогли б не допустити подальшої ескалації кризи. Нинішня ситуація на сході України безпосередньо впливає на

процес роззброєння і нерозповсюдження зброї масового ураження. Після закінчення холодної війни США і Росія, що мали на озброєнні понад 65 тис. ядерних боеголовки, істотно скоротили свої арсенали. Погіршення відносин між Заходом і РФ може зрештою призвести до провалу міжнародної політики в питаннях нерозповсюдження ядерної, хімічної та біологічної зброї.

Залишається також констатувати, що РБ ООН не здатна вплинути на негативний хід розвитку подій. Це може призвести до розпаду коаліції країн (Німеччини, Китаю, США, Великої Британії, Росії), які ведуть переговори з Тегераном щодо іранської ядерної програми, а також негативно позначитися на ефективності роботи Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ). Українська криза, швидше за все, вплине й на сесійну роботу Генеральної Асамблеї ООН, а також неформальні домовленості в галузі нерозповсюдження зброї масового ураження. Криза в Україні може

негативно позначитися й на підготовці та проведенні міжнародної конференції зі створення на Близькому Сході зони, вільної від зброї масового ураження, а також конференції з роззброєння.

Таким чином, можна зробити висновок: криза в Україні негативно позначається не лише на регіональній безпеці, а й напряму впливає на питання роззброєння та нерозповсюдження зброї масового ураження, що викликає додаткову тривогу в міжнародному співтоваристві [5].

Україна, попри тяжке становище держави, яка балансує на межі дефолту, і, незалежно від власної периферійної ролі у світових економічних процесах, являє собою важливий функціональний елемент у динамічному механізмі глобалізації. Найважливішим питанням у ескалації українського конфлікту є зміна зон економічного впливу. Світова система є на історичному піку територіального поширення ринкової економіки, однак моделі її

розвитку стають усе більш полярними, а тому побудова нового світового порядку та нової системи міжнародних відносин, в очікуванні яких політики і вчені перебувають із моменту закінчення «холодної війни», усе більшою мірою залежить від ринкових факторів і транснаціональної конкуренції. Україна опинилася в епіцентрі геоекономічного протистояння двох торгових зон, що насувалися одна на одну з різних боків. І хоча Митний союз – нове та інституційно слабе утворення, очевидно, що навіть така спроба переформатування економічного простору може викликати серйозну стурбованість низки європейських та американських ідеологів розширення ринку із Заходу на Схід. Не варто забувати, що наріжним каменем української кризи є не територіальна диференціація країни, не закон про російську мову, не корупція адміністрації В. Януковича і навіть не економічна стагнація, а Угода про асоціацію з ЄС, яка послужила

каталізатором перевороту в Києві. Саме геоекономічні процеси в Євразії сьогодні багато в чому народжують полярні дискусії про реконфігурацію політичного простору, вектори модернізації, з новою силою пробуджуючи в політичному дискурсі поняття «цивілізація» і «варварство», «моделі розвитку» і «особливий шлях». Україна стала новим випробувальним полігоном для проекту ліберальної європеїзації та полем, на якому вкотре зіткнулися категоріальні межі політичних та економічних цінностей, ідентичностей і культури [6].

Той факт, що Україна впливає на формування нового міжнародного порядку, а дії Росії в нашій країні ставлять під загрозу весь повоєнний світовий порядок – заявляють практично всі політичні лідери. Так, виступаючи на Генеральній Асамблеї ООН, що відкрилася 24 вересня 2014 р. в Нью-Йорку, американський лідер засудив російську агресію на території Європи, зазначивши, однак, що

Вашингтон скасує санкції проти Москви, якщо вона піде шляхом мирного врегулювання кризи в Україні. Обама також напругу висловився про глибокий розрив між Заходом і Росією, яка загрожує паралізувати роботу Ради безпеки ООН. Він виклав подробиці про дії Москви в Криму та на Східній Україні, назвав ці кроки загрозою міжнародному порядку, створеному після Другої світової війни і реалізованому в ООН. «Ця картина світу передбачає: хто сильний, той і правий. У такому світі одна країна може переколювати кордони іншої, а цивілізовані люди не можуть отримати останки своїх загиблих близьких, щоб не відкрилася правда, – зазначає Обама. – Америка виступає за зовсім інший світ. Ми віримо, що, хто правий, той і сильний, – що великі країни не повинні пригнічувати маленькі і що люди мають право обирати власне майбутнє» [7].

Екс-Генеральний Секретар НАТО А. Расмуссен назвав агресивну поведінку Росії по відношенню до

України найбільшим викликом безпеки Європи за останні десять років. Його наступник на цьому посту Йенс Столтенберг у свою чергу закликав Росію посприяти мирному вирішенню українського конфлікту та припиненню вогню, що є необхідною умовою політичного вирішення важкої ситуації в Україні.

Закінчення в наступному номері

Список використаних джерел:

1. Сірій М. Агресія Росії проти України і покарання (юридичний аналіз) / М. Сірій [Електронний ресурс] / UAINFO. – 29.08.2014. – Режим доступу: <http://uainfo.org/blognews/383625-agresya-rosyi-proti-ukrayini-pokarannya-yuridichnyi-analz.html>
2. Migranyan A. What Is at Stake in Ukraine. / Andranik Migranyan [Електронний ресурс] // The National Interest. - July 30, 2014. – Режим доступу: <http://nationalinterest.org/feature/what-stake-ukraine-10979>
3. Trenin D. Europe's Nightmare Coming True: America vs. Russia...Again / D. Trenin

[Електронний ресурс] // The National Interest. - July 29, 2014. – Режим доступу: <http://nationalinterest.org/feature/europes-nightmare-coming-true-america-vs-russiaagain-10971>

4. Смогут ли банк развития БРИКС внести свой вклад в мировой порядок? [Електронний ресурс] / Иносми.ру. – 21.07.2014. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20140723/221845808.html>

5. Pfrirer R. Daño colateral de la crisis en Ucrania / Rogelio Pfrirer [Електронний ресурс] / Lanacion. Com. – 15.09.2014. – Режим доступу: <http://www.lanacion.com.ar/1727266-dano-colateral-de-la-crisis-en-ucrania>

6. Каневский П. Глобальные причины крымского кризиса / Павел Каневский [Електронний ресурс] / Podrobno.net. – 15.09.2014. – Режим доступу: <http://podrobno.net/news/>

7. Borger J. Obama sends Russia a cold war blast and seeks distance from 'war on terror' / Julian Borger [Електронний ресурс] // The Guardian. – 24.09.2014. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/world/2014/sep/24/barack-obama-un-speech-warn-russia-fight-isis-analysis>

АНОТАЦІЯ

Доведено, що події в Україні впливають на трансформацію сучасного міжнародного порядку. Констатується розгортання нового етапу боротьби за ресурси, який є початком майбутньої битви двох наддержав – США і Китаю. У цьому контексті вважаємо, що якщо американська стратегія спрямована на обмеження суверенітету Росії, на її підпорядкування диктату США, на використання російських ресурсів у майбутньому зіткненні з Китаєм і на недопущення більш тісної співпраці між Росією та Китаєм, значить ця стратегія реалізовуватиметься незалежно від того, на які компроміси готова піти Москва на сьогоднішньому етапі української кризи.

Ключові слова: Україна, США, Росія, ЄС, Китай, світовий порядок, конфлікт, трансформація.

АННОТАЦИЯ

Доказано, что события в Украине влияют на трансформацию современного международного порядка. Констатируется развертывания нового этапа борьбы за ресурсы, который является началом будущей битвы двух сверхдержав – США и Китая. В этом контексте считаем, что если американская стратегия направлена на ограничение суверенитета России, на ее подчинение диктату США, на использование российских ресурсов в будущем столкновении с Китаем и на недопущение более тесного сотрудничества между Россией и Китаем, значит, эта стратегия будет реализовываться независимо от того, на какие компромиссы готова пойти Москва на сегодняшнем этапе украинского кризиса.

Ключевые слова: Украина, США, Россия, ЕС, Китай, мировой порядок, конфликт, трансформация.

Російсько-український конфлікт щодо територіальної приналежності Криму: міжнародно-правові та геополітичні аспекти

Сергій ГАКМАН,
кандидат історичних наук,
доцент, член координаційної
ради Східноєвропейської
регіональної мережі
Глобального партнерства з
попередження збройних
конфліктів

Частина 2

Російські війська та спецслужби неодноразово порушували міжнародні конвенції та двосторонні угоди. 16 березня 2014 р. навіть відбувся «референдум» у Криму, хоча його проведення не було передбачено ні законодавством України, ні законодавством Російської Федерації. В офіційних комюніке РФ стверджувалося, що на референдумі понад 96% його учасників висловилися за входження півострова до складу Росії. Варто відзначити, що кількома роками раніше, 17 вересня 2006 р., Кремль організував референдум у Придністров'ї (за його результатами понад 97% осіб, які взяли участь у голосуванні, висловилися за незалежність від Мол-

дови та подальше вільне приєднання Придністров'я до Росії). Пори загальну схожість підходів до організації та забезпечення легітимності референдумів у Криму та Придністров'ї, все ж існує явна відмінність. Референдум у Криму проходив на тлі ясної та чітко вираженої позиції РФ про намір визнати легітимними його результати.

Удруге в історії людства волевиявлення населення певної території відбувалося в умовах окупації військами іншої держави. Згадаємо, що на початку березня 1938 р. Гітлер вирішив розширити територію Рейху за рахунок Австрії. На 13 березня канцлером Австрії був оголошений плебісцит. Однак нацисти і в Берліні, і у Відні боялися, що народ може висловитися проти аншлюсу, тому Німеччина ввела свої війська до Австрії. Австрійські війська капітулювали. Ставлення народу до цього було різним: хтось захоплено зустрічав гітлерівців, хтось роздратований відсиджувався вдома, хтось поспіхом тікав до Швейцарії. 13 березня розпочалися арешти. Плебісцит провели 10 квітня. У Німеччині за об'єднання з Австрією проголосували 99,08%, в усамій Австрії, що стала Остмарк Німецької імперії — 99,75%...

Професор Московського

Summary

In the article the author enumerates violation of base documents of international law and bilateral Russian-Ukrainian agreements, which were carried out by Russian Federation in relation to Ukraine, emphasizes the violations carried out by Russian soldiery in the first days of their encroachment to Crimea.

In relation to Ukraine Russia violated not only Budapest Memorandum, under which, next to the USA and Great Britain, it pledged to guarantee safety, territorial integrity and inviolability of borders of Ukraine, which gave up a nuclear weapon, but also a number of principles of international law.

In the article some possible motivations of the Russian invasion of Ukraine are also analysed, their external and internal political, economic and strategic aspects.

Keywords: Crimea, Ukraine, Russian Black Sea Fleet, international law, territorial integrity, inviolability of borders.

державного університету Андрій Зубов з цього приводу сказав: «Історія повторюється. У Криму справді живуть росіяни. Але хіба хто-небудь гнобив їх там, хіба там вони були людьми другого сорту, без права на мову, на православну віру? Від кого їх треба захищати солдатам російської армії? Хто нападав на них? Введення військ іноземної держави на територію іншої держави без її дозволу — це агресія. Захоплення парламенту особами в уніформі без розпізнавальних знаків — це свавілля. Ухвалення будь-яких рішень парламентом Криму в таких обставинах — фарс. Спочатку парламент захопили, прем'єра змінили на про-російського, а потім цей новий прем'єр попросив у Росії допомоги, коли помічники вже тут, вже день як контролюють півострів. Як дві краплі води схоже на аншлюс 1938 р. і навіть референдум-плебісцит через місяць під дружніми багнетами. Там — 10 квітня, тут — 30 березня» [3].

Результати цього референдуму ні Україною, ні світовим співтовариством не визнаються (окрім кількох держав, якій йдуть у фарватері російської зовнішньої політики). Сумнівність референдуму визнають і окремі російські експерти. Так, наприклад, представники Ради при Президенті РФ з розвитку громадянського суспільства здійснили поїздку до Криму та за її підсумками склали документ під назвою «Проблеми жителів Криму». Огляд підготовлено членом ради Бобровим Е., керівником мережі «Міграція і право» ПЦ «Меморіал» С. Ганнушкіною і адвокатом мережі О. Цейтліною за результатами відвідування міст Сімферополь і Севастополь у період з 15 по 18 квітня 2014 р., зустрічей із посадовими особами органів державної влади, духовенства, журналістами, громадськими діячами, адвокатами, правозахисниками та громадянами. За твердженнями авторів документа, більшість мешканців Севастополя прого-

На знімку польського фоторепортера Куби Камінського, який отримав перший приз на фотовиставці Grand Press Photo 2014, зафіксовано супервиразний момент, який характеризує ситуацію окупації Криму. Це – штурм «зеленими чоловічками» української військової бази у Більбеку. Саме фото вдалося передати лише дивом. Автор встиг його переслати до того, як «зелені чоловічки» відібрали всі матеріали у західних журналістів. Зміст того, що відбувається, очевидний – розгублений і неозброєний український офіцер перед навалюю озброєних до зубів російських вояків

лосували на референдумі за приєднання до Росії (явка – 50-80%), загалом у Криму, за різними даними, за приєднання до Росії проголосували 50-60% виборців за загальної явки в 30-50%. Тобто, навіть за оцінками росіян, референдум відбувся фактично лише в Севастополі. На решті території Криму явка виборців становила менш ніж 30-50%, а це фактично означає, навіть за встановленими росіянами правилами, референдум у Криму не відбувся. Ми вже не говоримо про мотивацію, за якою жителі півострова голосували не стільки за приєднання до Росії, скільки за припинення, за їхніми словами, «корупційного свавілля і злочинського засилля донецьких ставлеників».

Між Росією, Кримом і Севастополем 18 березня вже був підписаний відповідний договір. Державна Дума та Рада Федерації

ухвалили договір про приєднання Криму до РФ і федеральний закон про створення в складі РФ двох нових суб'єктів – Республіки Крим і міста федерального значення Севастополь, які були підписані Путіним уже 21 березня.

Говорячи про підписання згаданого договору варто проаналізувати рівень законності та повноваження вказаних осіб і правомочність підписання подібного договору з Президентом РФ В. Путіним. Найбільш кричущим у правовому контексті порушенням є те, що від Севастополя документ підписав «народний мер» Олексій Чалий, громадянин Росії, обраний на цю посаду на мітингу (наскільки об'єктивним може бути обрання мера на мітингу в місті, чисельність населення якого на 1 грудня 2013 р. становила 385700 осіб?). До того ж, відповідно до діючої на момент

його обрання конституції такої посади в Севастополі не було. Для організації відповідних дій щодо захоплення влади в місті ним було організовано надходження на підконтрольні йому розрахункові рахунки благодійної організації «35-а Берегова батарея» коштів на суму 23,9 млн. грн. від резидентів Російської Федерації. Ці дії, за повідомленням прес-центру Служби безпеки України, класифікуються як такі, що спрямовані на насильницьке повалення конституційного ладу України.

Не менш скандальним є підписання документа Сергієм Аксьоновим, якого 27 лютого 2014 р. незаконно обрали прем'єр-міністром української адміністративно-територіальної одиниці в будівлі, захопленій російськими військовими, без присутності преси, без узгодження його кандидатури з цен-

тром, без відеофіксації засідання (яке могло б підтвердити наявність кворуму та реальний результат голосування). Угоду з Президентом РФ В. Путіним підписав також Володимир Константинов як голова Держради Республіки Крим, хоча згідно з Конституцією України є лише Верховна Рада Автономної Республіки Крим. До того ж жодна із вказаних осіб не мала повноважень щодо підписання угод стосовно державної приналежності вищезгаданих територій.

На нашу думку, при аналізі історичних подій найскладнішим аспектом для дослідників є з'ясування мотивацій, якими керувалися політичні сили, здійснюючи ті чи інші політичні кроки. Якщо проаналізувати різні точки зору дослідників, здебільшого викладених у російських ЗМІ, можна знайти три можливі пояснення, а саме:

- грубе втручання Росії мало за мету завоювання Криму як своєрідної «помсти за Косово». Ця інтерпретація означала б, що, захопивши Крим, Путін створив певний «баланс поваги», і що згодом цей крок буде розглядатися як «симетрична відповідь» і життя буде продовжуватися. Тобто ця інтерпретація не передбачає необхідність розв'язати холодну або гарячу війну із Заходом. Ідеться лише про відновлення втраченого статус-кво;

- «українська стратегія» Росії є свідомою спробою розв'язати нову війну із Заходом, і Крим визначено роль приводу до такої війни. Таким чином, у цьому разі метою є перегляд резуль-

татів Другої світової війни, державних змін 1991 р., а також ролі й місця міжнародних організацій. Тобто започатковано нову еру, у якій революція є лише політичним засобом відмови від моделі «процедурної демократії» та створення ситуації невизначеності; втручання Путіна в українську кризу є лише приводом для зміни власної системи влади. Використовуючи українську кризу, Путін намагається організувати профілактичну зустрічну революцію всередині російської еліти (опозиція була значною мірою знищена в 2013 р.). При цьому, основна мета полягає у створенні ситуації невизначеності, привласнивши собі право її ініціатора без уявлення про те, чим ця гра може закінчитися.

На підтвердження цієї тези служать такі факти. На засіданні Ради безпеки Російської Федерації від 22 липня 2014 р., яке було заплановано і готувалося ще до трагедії малайзійського «Боїнга», розглядалося питання суверенітету та територіальної цілісності. На наш погляд, Путіну і його найближчим соратникам давно вже хотілося легалізувати своє «політбюро», якою мала стати Рада безпеки. Для легалізації нового конституційного порядку і пояснення цього російському обивателю необхідно було розробити відповідну доктрину, в основу якої мало бути покладено суверенітет і територіальну цілісність. Поняття «суверенітету» – центральна ідеологема політичної доктрини, сформульована Путіним і групою його однодумців,

які вийшли з пізньорадянського КДБ. Пріоритетність суверенітету, підтримана цією доктриною, неявно, але абсолютно недвозначно протистоїть тій доктрині, яка «зруйнувала» Радянський Союз, – доктрині пріоритету прав людини.

Загальна картина виглядає так: у світі є сили (зрозуміло – США), які прагнуть зруйнувати всі інші суверенітети, щоб підпорядкувати їх своєму пануванню. У такій ситуації збереження суверенітету є основною справою нації, головною і винятковою відповідальністю уряду. У прагненні зруйнувати чужі суверенітети США використовують реальні внутрішні проблеми країн, спираючись на «так звану м'яку силу», неурядові та інші подібні організації, фінансуючи і готуючи «так звані кольорові революції», які прирівняні, таким чином, до державних переворотів.

Сама доктрина пріоритету суверенності виступає

ідейним обґрунтуванням відтворення основних інституцій радянського режиму і досить близько повторює основні елементи повоєнної радянської доктрини, де захист соціалістичного ладу від агресії світового імперіалізму, під проводом США, була принциповою ідейною рамкою, що обґрунтовувала право держави на контроль усіх сфер життя і придушення інакомислення, яке прирівнювалося до прямого або завуальованого пособництва ворогові. І в цьому сенсі доктрина щодо своєї центральної ідеї цілком може бути визначена як неототалітарна.

При цьому, керівництву Росії необхідно підтримувати високий градус зовнішньої конфронтації як необхідну умову функціонування доктрини. Громадяни мають постійно отримувати наочні докази ведення боротьби за національний суверенітет, емоційно брати участь у цій боротьбі.

Водночас, відбувається офіційна зміна тлумачення історії. У цій ситуації дискурс реальної політики поступається міфу, героїзму, героїчному самогубству, «фатуму». На жаль, ми є свідками радикальних змін і російської громадськості, у якій реваншистські ідеї великою мірою підтримує середній клас із досить високим рівнем освіти та фінансового стану [8].

Як бачимо, Путін не вдовольнився лише анексією Криму і намагається розширити вторгнення російських сил в інші регіони України.

Можемо припустити й іншу мотивацію. Якщо уявити, що Путін готується до великої війни із Заходом, зростатимуть потреби Росії у зброї. До таких міркувань нас спонукає кількість і характер російських державних замовлень військово-промислового комплексу. Великою мірою забезпечення такого замовлення, як і інших, багато в чому

залежить і від ВПК України. Якщо Україна реально зблизиться з ЄС та НАТО, це завдання може опинитися під загрозою. Географічно зона розташування більшості підприємств ВПК України, з яким Росія пов'язує свою стратегічну доктрину, збігається із зоною нестабільності, тому в цих областях можуть бути створені умови для легітимізації їх анексії за кримським сценарієм.

Варто зазначити також, що російська економіка неймовірно залежна від енергоносіїв, адже коливання ціни на газ суттєво впливає на бюджет РФ. Російська економіка переживає кризу, яка посилюється тим, що європейські країни скоротили обсяг закупівлі російського газу, багато держав накопичили достатньо запасів у своїх сховищах, від чого газ почав дешевшати. Уже під час російської інтервенції

в Крим стало відомо, що Іран відмовляється від виготовлення ядерної зброї, що означатиме зняття з нього санкцій, у тому числі й ембарго на постачання нафти та газу. Експорт іранського газу в Європу призведе до диверсифікації постачання блакитного палива на континенті та зменшення обсягу закупівлі європейськими країнами газу в Росії і, відповідно, до падіння ціни на цей енергоресурс. У такому разі можемо розглядати введення російських військ до Криму як спробу перешкодити падінню цін на блакитне паливо. До того ж, на чорноморському шельфі в акваторії України розвідано кілька родовищ газу та нафти. Росія, окупуваючи Крим, претендуватиме на ці родовища.

Концентрації російських військ на кордонах України, на нашу думку, відводиться також певна роль,

насамперед у відвертанні уваги від дій російських спецпризначенців у південно-східній частині України. Не випадково найбільша активність сепаратистів і російських диверсантів на Донбасі проявлялася біля Слов'янська, що є в самому центрі одного з найбільших у світі родовищ скрапленого газу, видобуток якого в перспективі міг би забезпечити енергонеалежність України від Росії. Варто згадати, що минулого року Україна підписала з компанією Shell угоду про початок видобутку скрапленого газу на півночі Донецької та південному сході Харківської областей. Одразу після цього розпочалися невеличкі, проте регулярні мітинги, активними учасниками яких були Компартія, «Русский блок», рух «Український вибір», тобто ті сили, які

зараз підтримують сепаратистів.

Видобуток нафти та газу в Україні заважає «Газпрому», адже Росія бажає залишитися головним постачальником блакитного палива в Європу. Щоб витіснити Україну з ринку, у Кремлі взяли за прикладження робіт із введення в експлуатацію «Південного потоку» (можливість побудувати газогін узбережжям Криму може здешевити цей російський проект), а дестабілізація ситуації в нашій державі мала б посіяти сумнів у європейців щодо спроможності України гарантувати безперебійність транспортування газу [11].

Дії російської сторони на Сході України є продовженням операції вторгнення до Криму. До 25 травня 2014 р. вони були спрямовані на перешкодження проведенню в Україні президентських виборів і спроби переконання своїх симпатиків та всього світу в тому, що нове керівництво в Києві не здатне забезпечити порядок і безпеку в країні та що єдиним законним правителем є Янукович.

Після виборів російська риторика щодо України майже не змінилася. Намагання Путіна запропонувати нам федералізацію країни, через яку, завдяки потужному російському лобіюванню в південно-східній частині України, саме ця частина може стати своєрідним якорем, що гальмуватиме її рух до ЄС і НАТО, йдуть поруч із іншими заходами, спрямованими на політичну та економічну дестабілізацію нашої країни.

Таким чином, російське вторгнення до Криму, згідно з міжнародним правом,

є актом агресії. Агресія Росії проти України вийшла за межі двосторонніх відносин. Такі кроки офіційної Москви зневажають міжнародне право і ставлять під загрозу світову безпеку, адже її дії в Криму, а також активна російська підтримка сепаратистів у Донецькій і Луганській областях підтримують основи системи безпеки, сформованої у світі після Другої світової війни. Водночас РФ демонструє неідеальність цієї системи, адже агресором стала країна, яка, в обмін на відмову України від свого ядерного потенціалу, взяла на себе зобов'язання бути гарантом її безпеки. Слід вказати, що у ст. 5 Конвенції «Визначення агресії» зазначено, що жодні міркування будь-якого характеру – політичного, економічного, військового тощо – не можуть слугувати виправданням агресії і що агресивна війна є злочинном проти міжнародного миру, має спричинити міжнародну відповідальність і що ніяке територіальне придбання або особлива вигода, отримані в результаті агресії, не є і не можуть бути визнані законними.

США та країни Європи послідовно засуджують

агресивні дії РФ. Як відомо, зазначені країни вдаються до певних санкцій політичного та економічного характеру щодо Росії. Однак деякі з них видаються недостатньо ефективними. Невживання дієвих заходів цивілізованими країнами світу (у першу чергу США та Великою Британією, які також є гарантами нашої безпеки) можуть призвести до стрімкої гонки озброєнь, у тому числі, до нарощування ядерного потенціалу, зокрема, на території Криму, а це, у свою чергу, суттєво знизить рівень безпеки, як у регіоні, так і у світі.

Список використаних джерел:

1. Такого "удара" от Украины Россия не выдержит! Крым вернётся на родину // [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://abc-news.ru/27/news/2845101.html>.
2. Широков С. Признанный Крым и непризнанное Приднестровье: причины и следствия // [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/polit/1779813.html#ixzz39z6vXMIV>
3. Zubov A. Это уже было // Ведомости. Мнения. – 2014. – 1 марта // [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://www.vedomosti.ru/opinion/news/23467291/>

andrej-zubov-eto-uzhe-bylo

4. Справжня явка на референдумі в Криму становила 30-50% – документ // [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://www.gazeta.lviv.ua/news/2014/05/01/28481>.

5. У СБУ розповіли, як "народний мер" Чалий отримував гроші на захоплення Севастополя // [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://fakty.ictv.ua/ua/index/read-news/id/1508463>

6. Михельсон А. По прозвищу "Гоблин": кому поручено отдать Крым Путину // [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2014/03/15/7018918/?attempt=1>.

7. "Аферист Константинов и Гоблин Аксенов". Украинские журналисты сняли видеосюжет о правителях Крыма // [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3321222-aferyst-konstantynov-y-hoblyn-aksenov-ukrainskye-zhurnalysty-sniayly-videosizhet-o-pravyteliakh-kryma>.

8. Морозов А. Консервативная революция.

Смысл Крыма // Общество. – 2014. 17 марта.

9. Рогов К. Доктрина суверенности: какие тактические и стратегические задачи решает Путин // [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://www.forbes.ru/mneniya-column/vertikal/263545-doktrina-suverenosti-kakie-takticheskie-i-strategicheskie-zadachi-re>

10. Один из ключей к пониманию мотивов Путина / Институт Горшенева // LB.ua. Избранное для всех. – 2014. – 19 марта // [Електронний ресурс] . – Режим доступу: [http://lb.ua/news/2014/03/19/259940-kluchey-ponimaniyu-motivov.html?fb_action_ids=305649976251646&fb_action_types=og.recommends&fb_source=other_multiline&action_object_map=\[593315427420714\]&action_type_map=\[%22og.recommends%22\]&action_ref_map](http://lb.ua/news/2014/03/19/259940-kluchey-ponimaniyu-motivov.html?fb_action_ids=305649976251646&fb_action_types=og.recommends&fb_source=other_multiline&action_object_map=[593315427420714]&action_type_map=[%22og.recommends%22]&action_ref_map)

11. Заноз Н. Агресія Росії в Криму: справжня ціль – газ? // [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25287394.html>

АННОТАЦИЯ

В статье автор перечисляет нарушения базовых документов международного права и двусторонних российско-украинских соглашений, которые осуществила Российская Федерация по отношению к Украине; нарушения российских военных в первые дни их вторжения в Крым.

Относительно Украины Россия нарушила не только Будапештский меморандум, в котором она, наряду с США и Великобританией, обязалась гарантировать безопасность, территориальную целостность и нерушимость границ Украины, отказавшейся взамен от ядерного оружия, но и целый ряд принципов международного права.

Проанализированы также некоторые возможные мотивации российского вторжения в Украину, их внешние и внутренние политические, экономические и стратегические аспекты.

Ключевые слова: Крым, Украина, Российский Черноморский флот, международное право, территориальная целостность, нерушимость границ.

АНОТАЦІЯ

У статті автор перелічує порушення базових документів міжнародного права і двосторонніх російсько-українських угод, які здійснила Російська Федерація щодо України; порушення російських військових у перші дні їхнього вторгнення до Криму.

Стосовно України Росія порушила не тільки Будапештський меморандум, в якому вона, поряд із США та Великою Британією, зобов'язалася гарантувати безпеку, територіальну цілісність і непорушність кордонів України, що відмовилася від ядерної зброї, а й низку принципів міжнародного права.

Проаналізовано також деякі можливі мотивації російського вторгнення в Україну, їх зовнішні та внутрішні політичні, економічні і стратегічні аспекти.

Ключові слова: Крим, Україна, Російський Чорноморський флот, міжнародне право, територіальна цілісність, непорушність кордонів.

...Втрачений потенціал Моцарта

У різний час двом письменникам, які багато років присвятили дипломатичній роботі, ми поставили одне й те ж запитання: якою мірою населення «гарячих точок» страждає від того, що відбувається на їхній землі? З огляду на нинішню ситуацію в Україні, вважаємо за доцільне нагадати, що вони відповіли.

Олжас Сулейменов – письменник, громадсько-політичний діяч, дипломат, постійний представник Казахстану в ЮНЕСКО

— Я побував на багатьох конфліктних територіях. І більше хотів би сказати не стільки про тих, хто там проживає, скільки про тих, хто створює ці конфлікти. Про держави, які, з одного боку, борються проти сепаратизму, а з іншого – підтримують сепаратизм. Ось така політика подвійних стандартів часто сприяє збереженню цього стану. Хоча я і розумію, що політикам, які обстоюють інтереси своєї країни, важко втриматися від цих подвійних стандартів. Однак можновладці повинні враховувати та усвідомлювати, що це відбувається на очах усього світу. Про те, що люди, які проживають на конфліктних територіях, нещасні, годі й говорити. У них немає впевненості у своєму майбутньому. Завтра може статися, що ця конфліктна територія буде загарбана тими, у кого була відібрана. Я не впевнений, що, скажімо, у Карабаху вірмени проживають у спокої та благополуччі. Так само – у Південній Осетії, Абхазії – постійні переживання. Не всі знають, чи доживуть до ранку. І цю ситуацію треба розв'язувати якоюсь спільною участю.

Томас Бухелі – письменник, колишній вій-

ськовий аташе Посольства Швейцарії в Україні

— Я бачив багато бруду, крові, несправедливості. Так постало запитання: «Навіщо я живу?» Не одразу, коли все переварилось, коли адреналіну вже менше. І якоюсь мірою роздуми в моїх творах – це висновки зі свого життя, роботи. А сам сюжет – частково фантазія, частково якісь моменти, запозичені з реального минулого. Але головне – думки. І вони пов'язані з цими конфліктами, коли там старався все зрозуміти і проаналізувати. Це зовсім нелегко. Мій висновок – історія відіграє двояку роль. Щоб зрозуміти конфлікт, дуже важливо знати історію, але не брати за взірць, тому що в багатьох точках, опираючись на нього, можна вічно воювати. Вічно! Історія пояснює, але не показує виходу. Щоб знайти відповідь, слід відійти від неї. Це мій висновок із конфліктів, про які я знаю безпосередньо.

...Не лише людині треба наважитися в житті на вчинок, коли щось важливе належить зробити, а й суспільствам, державам і режимам. І щоб вирішити конфлікт – недостатньо знайти причину помсти. Суспільству треба наважитися змінити становище! Це те, що дуже часто не робиться. Не варто при цьому бути оптимістом або песимістом, радше – ре-

лістом. Іноді потрібно зізнатися собі, що якийсь конфлікт триватиме дуже довго, протягом 10-20 років або й більше. Таких конфліктів немало, однак, можливо, це допомагає продуктивніше займатися ними, тому що коли політики думають, що завтра все буде вирішено або через рік, вони не реально дивляться на дійсність. Іноді людина або суспільство просто не готові наважитися на вирішення конфлікту. А щоб наважитися, потрібна не обов'язково катастрофа або революція, але має відбутися якийсь екзистенційний момент. І без нього ані людина, ані суспільство не зрушають з місця у розв'язанні тієї чи іншої ситуації.

Аналогічно з геополітичними ситуаціями. Хоча, щоб відійти від них, суспільство і політики повинні бути більш рішучими. Визнаю, це нелегко і дуже часто навіть нереально. Дуже добрий приклад – понад дві тисячі років тому в Китаї існувала кривава помста. Але своє слово сказали філософи, які зуміли пояснити, що це неправильно. Тому що вбивши когось у відповідь,

ти одночасно підставляєш наступну жертву зі свого оточення. У будь-якому куточку світу, в принципі, суспільство може піти на подібний крок.

...Що значить жити в зоні замороженого конфлікту? Людина зникає до всього, це дуже гнучка істота. Але все одно у цих зонах особистість не розвивається за своїм потенціалом. Це те, за чим я спостерігав. Щасливими можна бути скрізь і за будь-яких обставин. Навіть у концтаборі, якщо із собою жити в мирі. Але питання не в цьому. В одній із книг Екзюпері описав життя робітників, які повертаються додому. Вони також були по-своєму щасливими, попри сірість та одноманітність життя. Але коли він дивився на дітей, які там були, йому ставало чогось жаль. У їхніх очах він бачив втрачений потенціал Моцарта. От і в цих зонах не з'явиться ані Моцарт, ані інші люди, які могли б рухати людство уперед. Ані в душевному, ані в матеріальному, ані в технічному розумінні. І ось цю втрату не повернути жодним чином.

«Президент проти нації – 2010-2013»

1. Загроза зростає. Хто винний?

Олександр ПОТЕХІН,
доктор історичних наук,
головний науковий
співробітник відділу теорії та
методології досліджень
всесвітньої історії ДУ «Інститут
всесвітньої історії НАН
України»

Анексія Російською Федерацією АР Крим, а згодом і вторгнення російських військ і найманців до Донецької та Луганської областей України з метою підживити створені нею сепаратистські терористичні загони спокушають прихильників «легітимності» режиму В. Януковича та підтримання стабільності російсько-білоруського типу до спекуляцій на тему, що саме Революція гідності призвела до трагічних для суверенітету та територіальної цілісності України міжнародних наслідків. Але «після» не означає «тому що». Спираючись на експертні оцінки (рис. 1) маємо підстави стверджувати – навпаки, революційні події листопада-

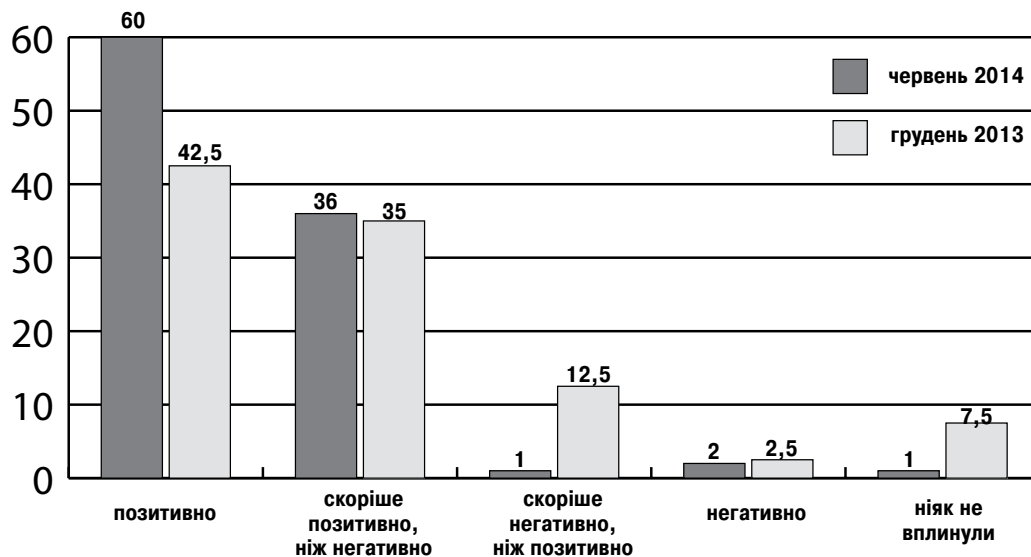
грудня 2013 р. та січня-лютого 2014 р. та їхній розвиток протягом наступних місяців ствердили суб'єктність України, надавши можливості для її переміщення з маргінесу європейської політики до епіцентру політики світової. А відповідь на запитання: «Чому стала реальністю агресія Росії проти України?», на наш погляд, слід шукати в часах чотирічного правління донецького злочинного угруповання,

яке своєю зовнішньою політикою як продовженням політики внутрішньої спокушала В. Путіна до реалізації власних геополітичних проектів загарбання Криму та Новоросії. Кульмінацією антинаціональної політики кліки Януковича постала відмова на угоду Москві від підписання у Вільнюсі в листопаді 2013 р. Угоди про асоціацію з ЄС (рис. 2). Ця подія, власне, й стала від-

правною точкою революції. Але варто простежити, у який спосіб було підняжене міжнародне становище України, швидко деградувала державна система продукування зовнішньої політики, хто в цьому винний. Для цього у якості відправної точки нами обрано стан справ у грудні 2009 р., напередодні приходу до влади В. Януковича. При цьому ми далекі від того, щоб у який-небудь спосіб перевищувати пози-

Рис.1

Яким чином на міжнародне становище України вплинули акції громадянської непокори у листопаді-грудні 2013 р. та у січні-лютому 2014 р. – Євромайдан? (%) [1]

1. Даний аналіз базується на результатах двох опитувань експертів – у грудні 2013 р. та у червні 2014 р. за традиційною методикою (застосовується з 1997 р.) серед чотирьох груп осіб, причетних до аналізу, планування, експертизи зовнішньої та безпекової політики України та прийняття політичних рішень (працівники органів державної влади й державних аналітичних структур, військова еліта, фахівці неурядових організацій, журналісти), які представляють основні регіони України – Центр (в основному Київ), Схід, Захід, Південь. Автор програми дослідження О.Потехін. В опитуванні брали участь 40 експертів на початку грудня 2013 р. (після призупинення укладання Угоди про асоціацію з ЄС і до укладання угод з Росією щодо кредиту та «здешевлення» ціни на газ). Збір та обробка анкет – Н.Пархоменко, експерт Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України. Для порівняння залучено результати опитування, проведеного наприкінці червня 2014 р., у якому брали участь 47 експертів. Збір та обробка інформації – В. Лебідь. Автор графіків тут і далі – В. Лебідь.

тивні результати діяльності в міжнародній сфері його попередника (який власне й проклав дорогу на Банківську державнику по-донбаськи).

Про підсумки зовнішньої політики України у 2009 р. ми, зокрема, писали: «Втома від Києва у міжнародного співтовариства продовжувала зростати. Розрив між змістом політичних декларацій та реальними кроками української влади поглиблювався. [...] Спроби України позиціонувати себе на зовнішній арені як носія демократичних ідей та рушійну силу в утвердженні й поширенні в Балтійсько-Чорноморсько-Каспійському регіоні не виглядали переконливими. [...] Серед основних ризиків для української зовнішньої політики були: відсутність координації зовнішньої політики держави [між президентом і прем'єр-міністром. – О.П.]; неефективний дипломатичний менеджмент; відсутність адекватної реакції на нові виклики та можливості для України. [...] Не вдалося досягти суспільного консенсусу щодо політики європейської та євроатлантичної інтеграції» (О.В. Потехін, І.Я. Тодоров, Основні тенденції зовнішньої політики України у 2009 році // Зовнішня політика України – 2009: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г.М. Перепелиці. – К.: ВД «Стилос», 2010. – С. 75-76). Цей консенсус постав 2014 р. як реакція українського суспільства на наслідки чотирирічного правління В. Януковича. Отже, хто саме своєю антинаціональною політикою підвів країну до найбільш трагічних і доле-

Рис. 2
Вплив зриву підписання у Вільнюсі в листопаді 2013 р. Угоди про асоціацію з ЄС на міжнародне становище України (опитування – грудень 2013 р.)

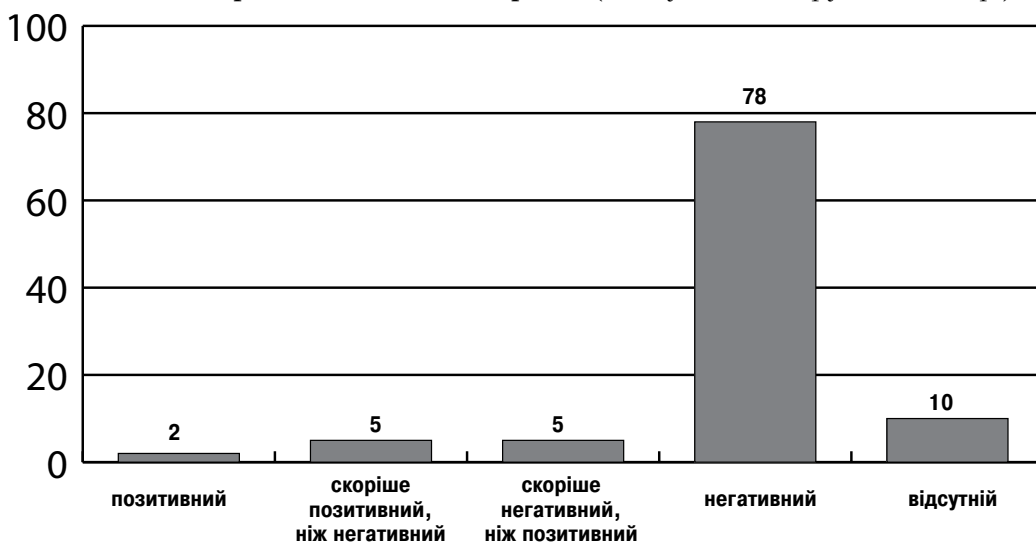
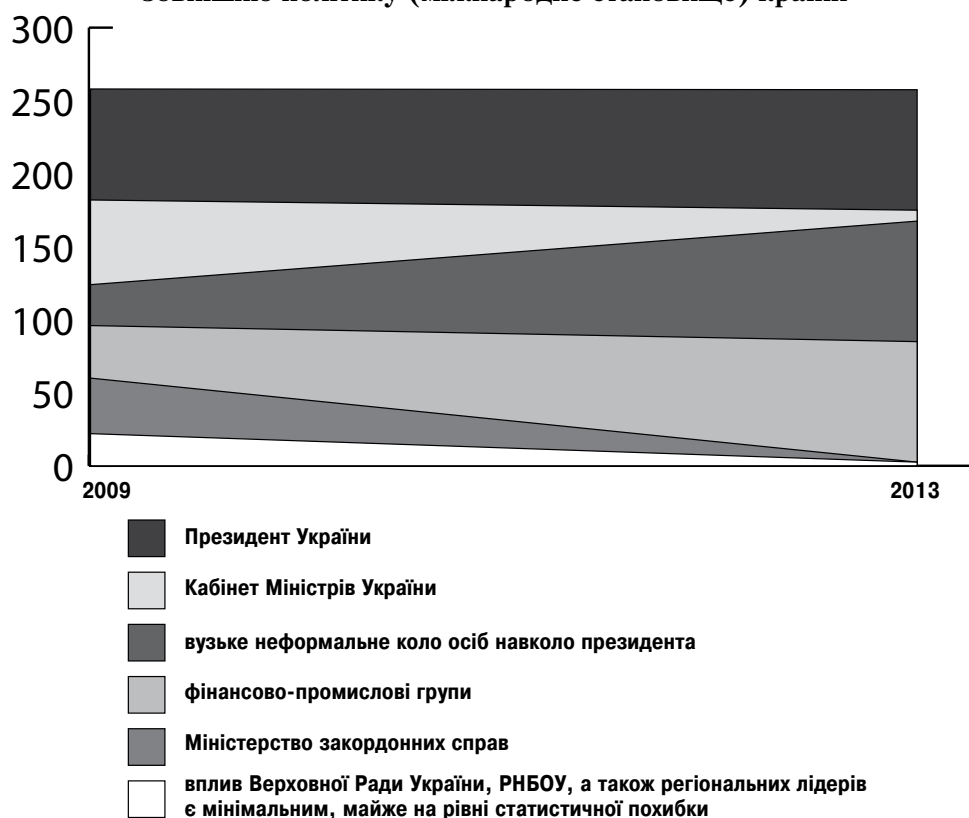

Рис. 3 [2]
Інститути та групи еліт всередині України, що мають найбільший вплив на зовнішню політику (міжнародне становище) країни

2. Даний аналіз базується на результатах двох опитувань експертів – у грудні 2009 р. та грудні 2013 р. за вищеописаною методикою. В опитуванні 2009 р. брали участь 43 експерти. Збір та обробка анкет – Н. Пархоменко.

Рис.4

носих подій її історії в період з проголошення незалежності в 1991 р.? Звернемося до експертних оцінок (рис. 3). Неухильно, за збереження дійсно конституційно визначеної провідної ролі президента, в цьому разі зростає вплив на зовнішню політику держави аж ніяк не затверджених конституцією в такій якості фінансово-промислових груп (насамперед, «сім'ї») та вузького неформального кола осіб навколо президента. До речі, італійською «сім'я» звучить красивіше – «мафія». Уряду «професіоналів» професіонали в цій царині виявляються не потрібними. Не надто переймається узурпатор думкою Верховної Ради, у якій слухняна корумпова-

на регіонально-комуністична більшість згодна виконати будь-які забаганки вожака. Експерти належним чином оцінили згубний вплив антинаціональної політики президента (рис. 4), прем'єр-міністра (рис. 5), Верховної Ради (рис. 6) на міжнародне становище України.

До речі, колишній президент прийшов до влади з грубими порушеннями під час виборів, а вже в перший рік свого правління відзначився небувалим в Україні для гарантів конституції правовим нігілізмом. Сподівання на те, що місцезнаходження визначатиме точку зору президента, тобто він перетвориться з кримінального злочинця на державника,

Рис.5

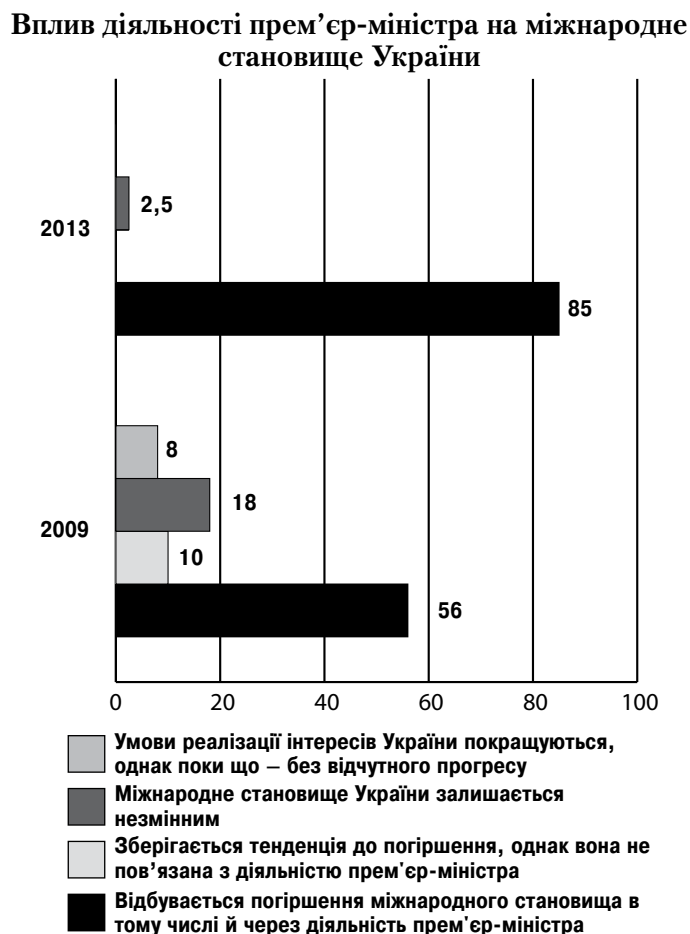

Рис.6

виявилися марними. Клептоманія поставала неодолюваною перешкодою будь-яким державницьким устремлінням. Президент вдався до контрреформ із демонтажу елементів демократичної системи в державі, а основним знаряддям авторитарного перевороту послужив Конституційний Суд. Відновивши своїм протизаконним рішенням дію Конституції 1996 р., суд відкрив Януковичу шлях до узурпації політичної влади в країні. Було відроджено змішану систему виборів, а тотальне застосування масового підкупу та адміністративного, силового та кримінального ресурсів призвели в результаті виборів 2012 р. до маргіналізації законодавчого органу, його підпорядкування волі Банкової. Завдяки судовій реформі А. Портнова була остаточно знищена незалежність судової гілки влади, вона перетворилася на слухняний каральний і репресивний орган «сім'ї», який знаходиться поза законом — над ним. Відбувся прихід у державне управління згори до низу, до правоохоронних структур відвертого криміналітету, який став провідним найнадійнішим ресурсом політичної влади, забезпечив функціонування корупційної вертикалі узурпатора (рис. 7). Послідовно й неухильно руйнувалися Збройні сили, Зовнішня розвідка, СБУ, які були по суті поставлені під контроль російських спецслужб (рис. 8).

Авторитарний режим Януковича-Азарова цілком логічно вдався до репресій проти своїх політичних опонентів, оскільки він мав увіковічити

Рис.7

Оцінка загрози для України узурпації влади певними політичними силами

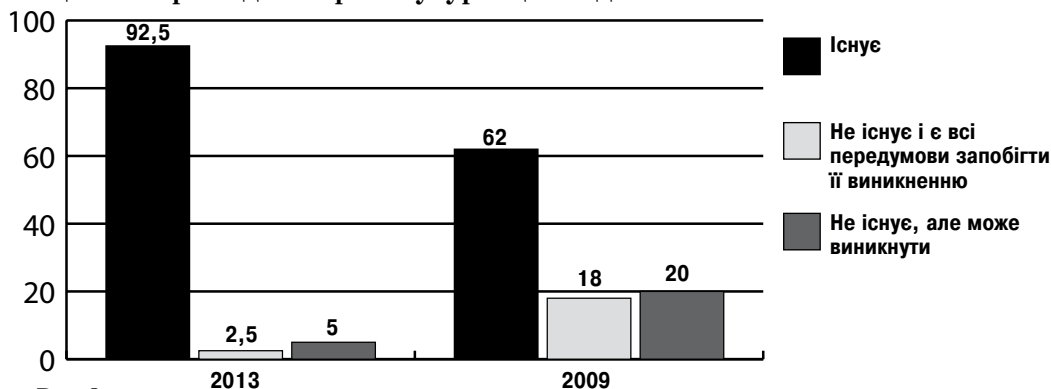

Рис.8

Оцінка загрози зниження ефективності силових структур до рівня, що не забезпечує надійний захист від існуючих та потенційних загроз Україні

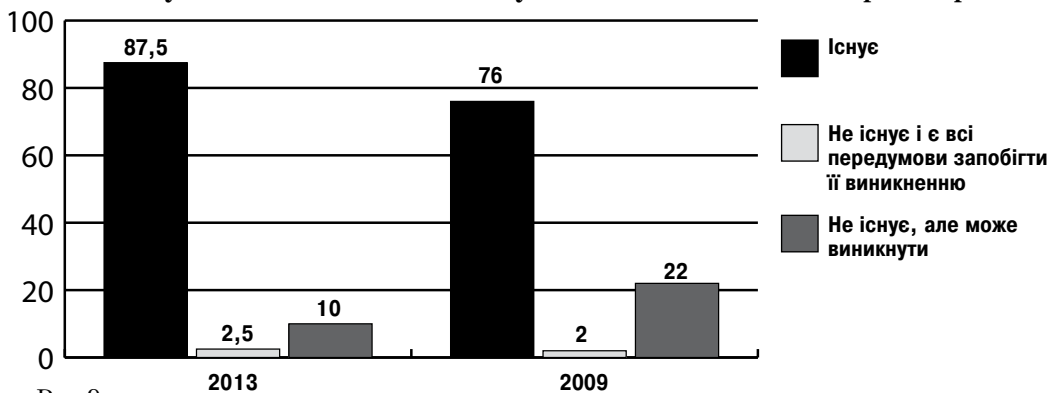

Рис.9

Оцінка загрози для України втрати або обмеження державного суверенітету

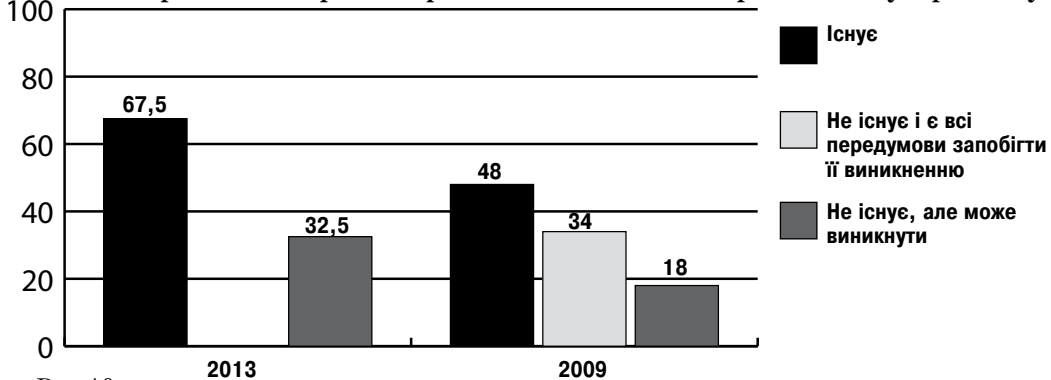

Рис.10

Оцінка загрози анексії частини території України іншою державою

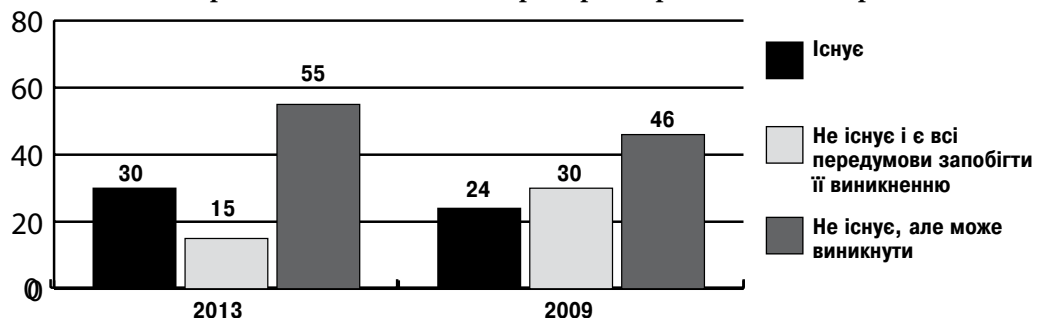
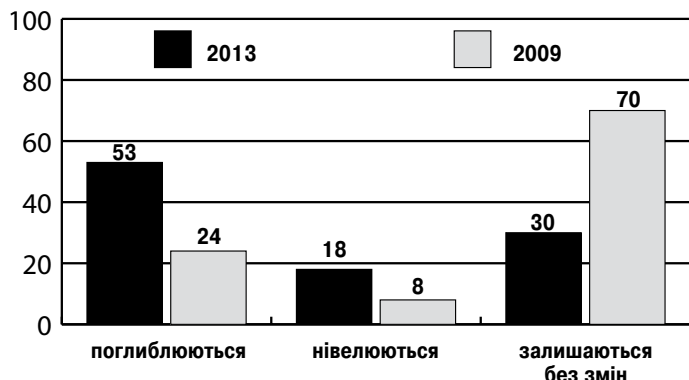

Рис.11

Оцінка відмінностей між регіонами у ставленні до зовнішньополітичного курсу України. Вони...

своє перебування при владі, щоб уникнути покарання за скоєні злочини. Найбільш резонансними з них були справи Ю. Тимошенко та Ю. Луценка. Отже, з внутрішньополітичних причин ресурс для балансування між двома векторами зовнішньополітичних орієнтацій – європейським і російським – неухильно зменшувався.

Стратегічне невігластво донецького олігархічного угруповання при владі базувалося на міфологізо-

ваній картині світу, у якому буцімто відбувалася «геополітична війна за Україну» між Заходом і Росією. Отже, «війна все спише», тобто на будь-які антинаціональні злочини режиму Януковича Захід буде змушений затуляти очі, він піде на союз хоч із дияволом, аби не віддати Україну Росії. Слід визнати, що для подібних розрахунків у Януковича та його кліки були деякі підстави: Захід байдуже поставився до Харківських угод і фіксації позаблокового статусу, тобто відмови Києва від євроатлантичної інтеграції. Поступливим він зрештою виявився й щодо узурпації влади, й політичних репресій в Україні. Згадати про принципи і цінності в західних столицях примусив лише Євромайдан.

Зрив укладення Угоди про асоціацію з ЄС у листопаді 2013 р. був не тільки і не стільки результатом тиску з боку Москви, а впливав із сутності правлячого в Україні режиму. Зважаючи на зміст цієї угоди, Київ ніколи жодним чином не мав наміру її виконувати, адже її засади передбачали самогубство клептократичного авторитаризму. На шляху до Вільнюса економічні та політичні інтереси авторитарної клептократії зумовили справжні, а не декларативні цілі зовнішньої політики донецького Києва й призвели до підриву міжнародної суб'єктності України, об'єктивно обумовленого зростання загроз самому існуванню України як суверенної держави, її територіальної цілісності (рис. 9). У грудні 2013 р., коли анексія Криму та вторгнення РФ на Схід ще

Рис.12

Оцінка загрози для України переростання внутрішніх протиріч на відкриті конфлікти із застосуванням сили

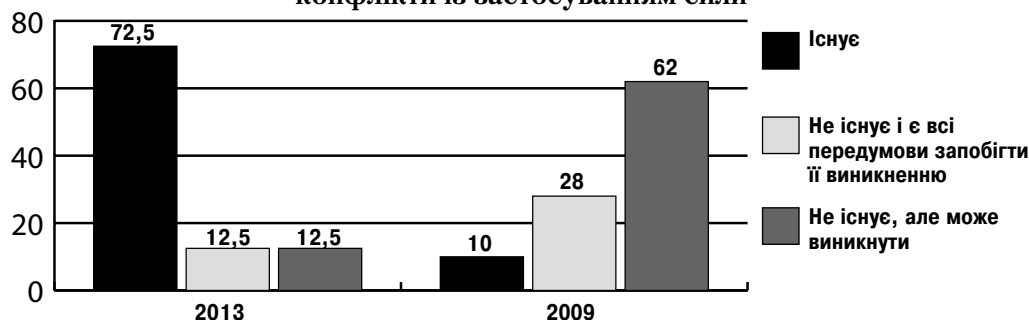

Рис.13

Оцінка загрози поширення міжнародних конфліктів на територію України

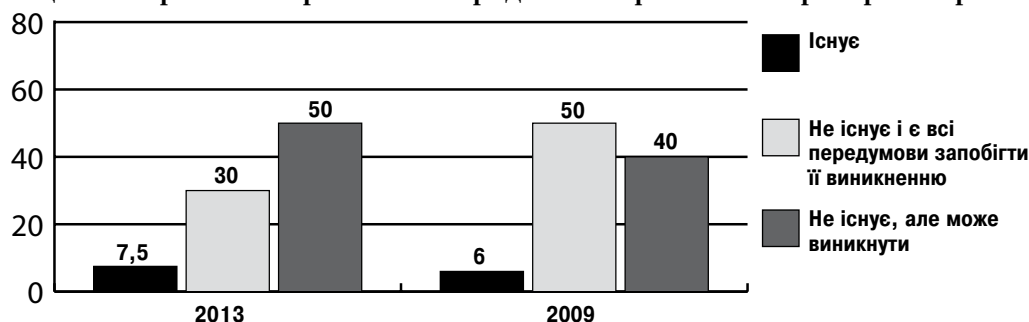

Рис.14

Оцінка загрози втягування України в конфронтацію міжнародних суб'єктів

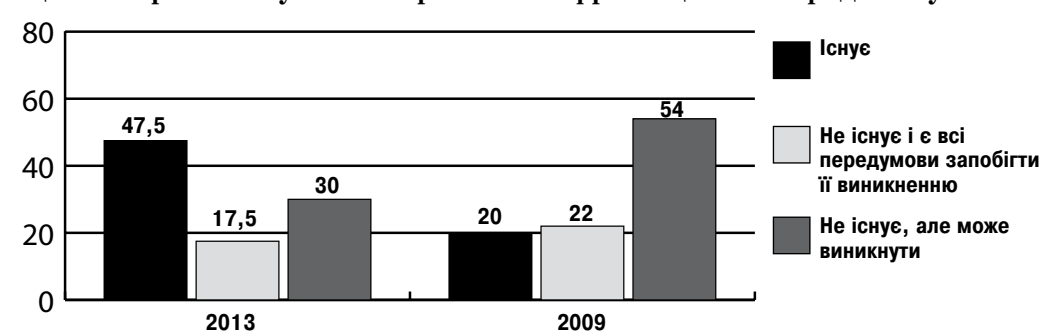
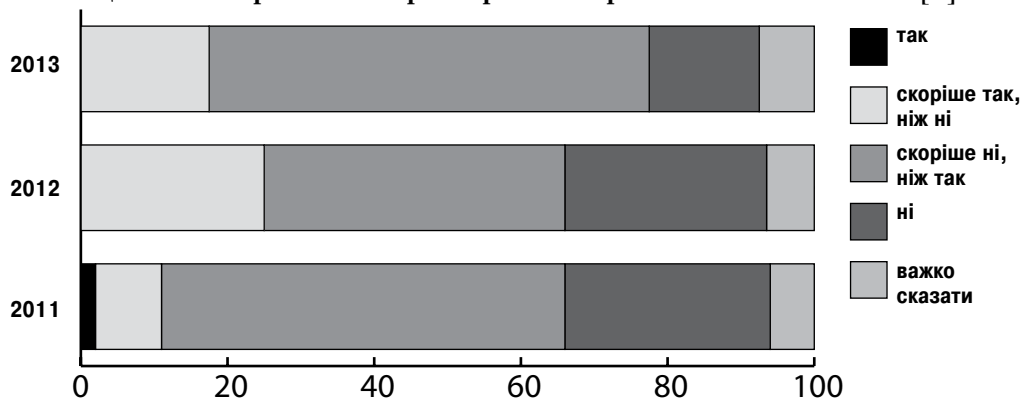

Рис.15

Оцінка незворотності перетворення України на сателіта Росії [3]

3. Даний аналіз базується на результатах трьох опитувань – у грудні 2011 р. (42 експерти), у грудні 2012 р. (48 експертів) та у грудні 2013 р. за стандартною методикою. До 2011 р. про незворотність... питання ставити було ще зарано

здавалися маловірогідними, експерти відзначали деяке зростання актуальної чи потенційної загрози анексії частини території України іншою державою (рис. 10). Подібний перебіг подій уможливився й зростанням відмінностей між регіонами у ставленні до зовнішньополітичного курсу України (рис. 11), адже згодом відчутна частина населення Криму, Донецької та Луганської областей сприйняли досить доброзичливо або щонайменш нейтрально прихід «руської весни». Саме правляче угруповання призвело своїми злочинними насильницькими діями до перетворення внутрішніх протиріч на відкриті конфлікти із застосуванням сили, до чого Януковича настирно підштовхувала Москва (рис. 12). У свою чергу, експерти відзначали вже наприкінці 2013 р. зростання загрози міжнародного конфлікту, хоча, скажемо відверто, досить багато з них, перебільшуючи раціональність стратегій Кремля, вважали, що «вони не посміють» (рис. 13). Отже, експерти досить обережно тоді оцінювали

вірогідність втягування України в конфронтацію міжнародних суб'єктів (рис. 14), яка йшла по висхідній з ініціативи РФ протягом 2014 року. Попри багаторічні зусилля правлячої кліки Януковича з перетворення України на сателіта Росії, які обмежувалися суто егоїстичними міркуваннями на кшталт «Техас мають грабувати лише техасці», більшість експертів не вважали, що цей процес є незворотним,

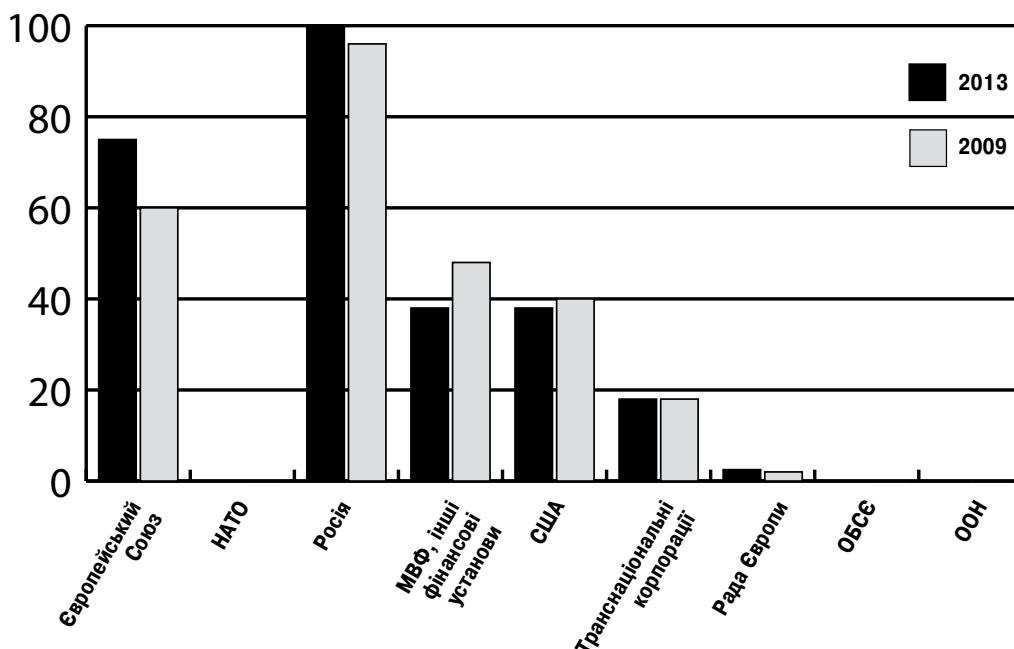
оптимізм щодо збереження незалежності почав відчутно зростати завдяки Євромайдану вже наприкінці 2013 року (рис. 15). Кінець процесу сателітизації поклала перемога Революції гідності в лютому 2014 року. Про масштаби російського впливу на політику уряду України та інші фактори її стану як об'єкта, а не суб'єкта міжнародних відносин свідчать дані (рис. 16). Докладніше про це – у наступній

подачі результатів експертних опитувань.

Оцінюючи підсумки 2013 р., який став завершальним у антинаціональній діяльності кліки Януковича, ми писали в той час: «... зовнішньополітичний поворот офіційного Києва в бік руйнації Української держави та сателітизації України постав би катастрофою незалежності та трагедією українського народу, якби саме цей народ не виявив здатності до самоорганізації, перетворення на провідну силу, яка визначає зовнішньополітичні орієнтації, збереження демократії та розвиток держави, неможливі без усунення від влади В. Януковича та його угруповання, кардинального перезавантаження політичної системи загалом» (О.В. Потехін, І.Я. Тодоров Основні тенденції зовнішньої політики України у 2013 році // Зовнішня політика України – 2013: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г.М. Перепелиці. – К.: ВД «Стилос», 2014. – С. 56).

Рис.16

Вплив зарубіжних партнерів на прийняття рішень в Україні

Про обумовленість радикальних змін у розумінні владою і суспільством права громадян на інформацію

УДК 342.7

Олександр СОСНІН,
доктор політичних наук,
професор, заслужений діяч
науки і техніки України,
член-кореспондент
Української академії
політичних наук

Останні десятиріччя ми часто називаємо «епохою змін», що є, безумовно, правильно, однак, і достатньо умовно. Оглядаючи минулі роки, важко визначити і назвати конкретно, коли відбулося ініціювання тих або інших стартових процесів з реалізації успадкованих суспільством інноваційних ідей або перетворень в управлінні державою і, як наслідок, алгоритмів їх технологічної реалізації.

Незаперечним є те, що основною рушійною силою нашого життя ми сьогодні визнаємо революційні зміни в інформаційно-комунікаційній діяльності людини. Генеруючи різноманітні форми «горизонтальних» соціально-полі-

тичних зв'язків через новітні можливості інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), приміром, так звані мережеві технології, вона послідовно розширює свої громадянські права і свободи. Зокрема, право на інформацію, яке людство століттями вибудовувало як цивілізаційну ознаку через успадковані традиції, умови і реалії життя, що склалися в її інформаційно-комунікаційному середовищі. Розширення його меж було результатом еволюційного розвитку суспільства під впливом науково-технічних революцій. Вони постійно відбувалися в процесі розвитку людської цивілізації та послідовно змінювали як засоби і технології промислових виробництв, так і людську комунікацію через розвиток засобів обробки і передачі інформації.

Відомо, що першу інформаційну революцію ми пов'язуємо з появою писемності, яка уможливила саму реальність передачі інформації про досвід і знання від покоління до покоління через її фіксацію знаками. Саме це зруйнувало монополію вузького кола людей на знання, які передавалися виключно утаємничено та усно. Система запису знань знаками (ієрогліфами, буква-

Summary
This article examines the conditions under which changes occur in the information and communication human activity. Due to the need for serious research in this direction. Reveals a wide range of humanitarian problematic issues waiting for a speedy solution.
Keywords: information and communications technologies, information resources, creative class, national information legislation

ми, формулами тощо) вимагала від людини відповідального свідчення про набутий досвід і знання й обумовила появу такого феномена культури, як інформація. Про її значення для розвитку людського суспільства і держав під тим або іншим приводом йшлося в усі часи – інша справа, що цей ресурс розвитку людства не завжди йменувався інформацією.

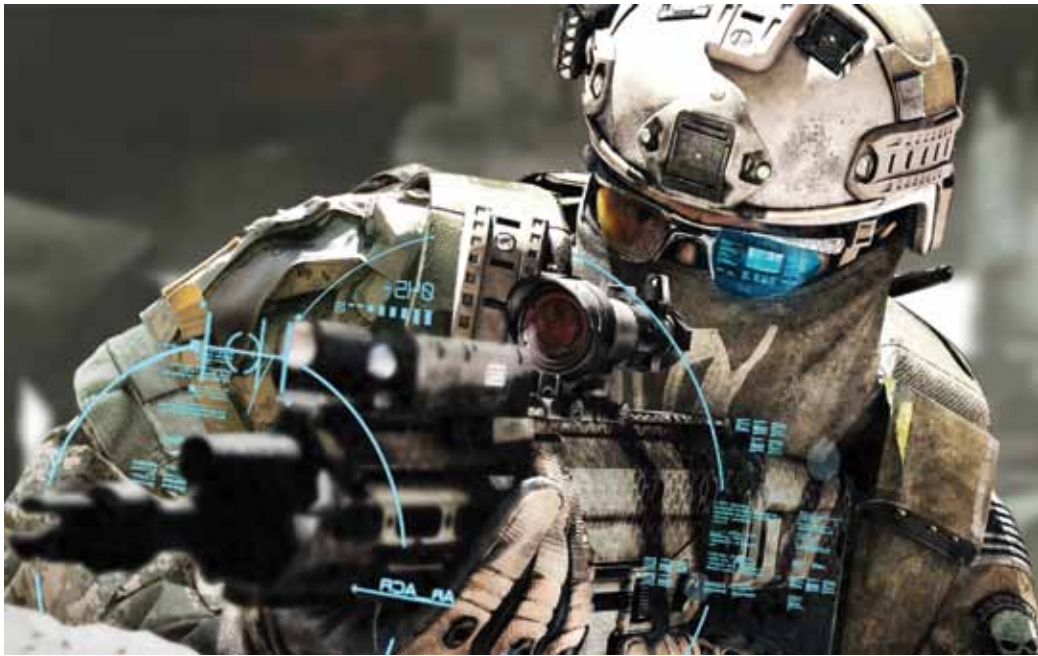
Другу інформаційну революцію у XV ст. викликав винахід друкарського верстата, за допомогою якого почалося стрімке задоволення потреб людства в знаннях через книговидання – зростаючі наклади постійно розширювали доступ до інформації необмежений кількості осіб.

Третю інформаційну революцію (кінець XIX – початок XX ст.) пов'язуємо з винаходом телеграфу, телефону, радіо, телебачення, які дали змогу людству оперативно та у великих обсягах тиражувати і передавати звукову та візуальну інформацію на великі відстані. Перші слова, які винахідник телефону О. Белл випадково вимо-

вив своєму помічникові через апарат: «Уотсоне, ідіть до мене. Ви мені потрібні», – стали лейтмотивом усіх подальших процесів розвитку людської комунікації.

Наприкінці XX ст., коли людство підійшло до тієї межі споживання матеріальних і природних ресурсів, за якою на планеті щосекунди могли спрацювати механізми захисту і знищити людство в природному катаклізмі, розпочався процес становлення інформаційної цивілізації, ресурсом розвитку якої ставали інформація і знання.

Наука про інформацію виросла з практичних потреб електро- і радіозв'язку. Науково-технічний прогрес у цій сфері обумовив появу одиниці інформації (1 біт), революційні зміни в засобах комунікації взагалі та появу постіндустріальної парадигми розвитку людства та четвертої інформаційної революції через винахід комп'ютера. Він надав людству можливості практичного застосування кібернетичних методів і цифрової обробки інформації, поєднав це в систе-

мах електронної комунікації з накопиченими технологіями психологічного впливу на людину, що поширило їх застосування в процесах збереження, тиражування і розповсюдження інформації. Винцем цього процесу стала поява всесвітнього павутиння – Інтернету, яке технологічно уможливило обмін інформацією у глобальних масштабах та обумовило радикальне зростання громадянської та політичної активності населення. Це, власне й стало каталізатором розвитку громадянського суспільства. Комп'ютер та ІКТ поставили кожну країну перед необхідністю здійснення інноваційних реформ у суспільно-політичному та економічному житті.

Створення глобальної інформаційно-комунікаційної мережі Інтернет взагалі виявилось ключовим механізмом трансформації сучасного світоустрою. Він поступово і послідовно переміщує нас до життя у віртуальному комп'ютеризованому

середовищі. Не тому, що це «ірреальний», «фіктивний» світ, а тому, що у штучно сконструйованому просторі створено мінімальну кількість перешкод для поширення та циркуляції інформації. У процесі опанування віртуальним простором виявилось, що Інтернет як інформаційно-комунікаційне середовище сформовано таким чином, що містить у собі особливу ціннісну матрицю. Про неї користувач може й не знати, але, потрапляючи туди, він автоматично починає діяти за її принципами.

М. Кастельс – один із ключових теоретиків інформаційного та мережевого суспільства, чітко позначив чотири субкультури, які лягли в основу Інтернету. Його створювали військові, академічне співтовариство, хакери та фахівці з ризикованих венчурних інвестицій. Військові як чітко структуровану мережу зв'язку, підприємці надали їй дух вільної ініціативи й ідею щодо майбутнього розвитку, а академічне співтова-

риство, яке завжди було за необмежений обмін інформацією й право висловлювати свою точку зору, їх підтримало. Хакерське співтовариство довело ідею свободи інформації до абсолюту. Таким чином, віртуальне середовище на початку ХХІ ст. почало стрімко формувати особливий тип сучасної людини, яка переносить свої навіть інфантильні ідеї та правила комп'ютерних ігор на реальне життя, обумовлюючи сьогодні не лише протестні настрої в суспільстві, а й змінюючи культуру та цивілізаційні орієнтири людства.

Сьогодні, навіть в умовах глибокої системної кризи управління країною та військової агресії проти України, ми намагаємося за допомогою віртуальних інтернет-технологій здійснити плани модернізації реальної економіки та суспільно-політичного життя. Оцінюючи та прогнозуючи динаміку можливих змін, ми, на жаль, керуємося загальним досвідом постіндустріальної епохи, а тому поки що не можемо повною

мірою використати можливості сучасних ІКТ, розрахованих на глобальний вимір. Вони не лише зовні змінили світ – їх технічні та програмні можливості дають змогу знаходити відповіді щодо облаштування суспільства на більш високому рівні та вирішувати питання розвитку більш системно й далекоглядно.

Саме тому до процесів технологій і засобів інформатизації, розвитку інформаційно-комунікаційної сфери нині привернуто особливу увагу не тільки з боку державних інститутів України, а й спецслужб іноземних держав, міжнародних кримінальних угруповань різного масштабу, які намагаються взяти під контроль світові та національні трафіки проходження інформації між світовими науково-технічними та економічними центрами незалежно від відстані, долаючи безліч комунікаційних бар'єрів. Інформаційна сфера дедалі більше перетворюється на арену міжнародного суперництва (конкуренції), протиправних дій, соціальних та етнічних конфліктів, створює загрози національним інтересам при реалізації законних інтересів особистості, суспільства і держави.

На наших очах виникає безліч віртуальних співтовариств, які уособлюють якісно новий і виключно вразливий для спотворення інформаційно-комунікаційний феномен. Він формує нове обличчя світу і України; вбирає в себе чимало проблем нашого розвитку на десятиріччя вперед, обумовлюючи і визначаючи, зокрема, нові параметри та проблеми інформаційної безпеки на

всіх рівнях. Визначаються вони поки що досить умовно. Адже те, що формується в суспільстві під впливом інформатизації як глобальний цивілізаційний виклик, ще незвичне для свідомості пересічної людини, не інтегроване у прийнятний для нас порядок дій. Разом із тим, на офіційному рівні настав час говорити про виникнення нової, дуже складної для розуміння та втілення в реальне життя інформаційно-комунікаційної функції держави. Вона висуває на порядок денний актуальні та важливі науково-практичні завдання пошуку гармонії мрій та безпосередніх дій громадян і владних структур при розбудові реального соціально-економічного життя країни.

Навіть розроблення концептуальних моделей такого розвитку неможливе без створення розгалуженої мережі для інформаційно-комунікаційної взаємодії влади із громадянами, усвідомленого розуміння форм і процедур надання останнім права на вільний доступ до знань та інформації, накопичених у сучасному світі.

В умовах постійних сві-

тових фінансово-економічних криз, революцій та воєн, а головне – тотальної недовіри народу до національних політичних лідерів та управлінських еліт, у суспільстві завжди виникала зростаюча потреба у змістовній інформації. Вона, по-перше, позбавляла націю моральної втоми, ідейного сум'яття та жорсткого тиску з боку держави. Під впливом знань суспільство відновлювало природний цикл інновацій, обов'язково вказуючи на ті елементи життя, що вже віджили, не підходять або повністю дискредитували себе. Саме за таких умов із середини ХХ ст. змістовна інформація, наука та освіта всюди ставали найважливішим ресурсом розвитку країн і суспільств. Саме тоді провідні держави поставили за мету вибудувати суспільства, які сьогодні еволюціонують до «суспільства знань». Перехід до нового економічного та соціально-культурного облаштування набув у них ознак релігії майбутнього і став для багатьох настільки важливим, що більшість громадян практично постійно перебуває в «онлайні». Інформація для

них є реальною, майже фізично відчутною силою, перетворюючись в інформаційний ресурс (ІР) розвитку. На сьогодні вона набула такого ж значення для держав, як природні, фінансові, трудові та інші матеріальні ресурси. Їхній вплив на розвиток держав, суспільств, громадян є більш значимим та ефективним економічно, аніж політичний, промисловий і навіть військовий.

Інформація стає найбільш важливим, найбільш значимим товаром і послугою. Зокрема, це відбувається тому, що без її наявності за необхідних обсягів та якості унеможлиблюється розвиток високотехнологічних виробництв, зростання добробуту, забезпечення населення продовольством, питною водою, промисловими товарами тощо.

Різноманітність інформації в облаштуванні життя людини потребує серйозних наукових досліджень. Для цього, зокрема, необхідний комплексний аналіз інформаційних правовідносин у суспільстві в цілому та формування нової комплексної галузі права – інформаційного. Відсутність тут достатніх обґрун-

тувань і правової визначеності обумовлена багатогранністю та багатовимірністю інформації як поняття. Тому право на інформацію як таке не дає змоги на сьогодні вичерпно відповісти на всі пов'язані з цим запитання та проблеми життя людини.

Адже ми нині втягнуті в нескінченний прямий ефір віртуального світу. Якщо, скажімо, раніше вважалося, що приватне життя нікого не стосується і «встрявати» в нього – протизаконно, зараз ознакою доброго тону стало говорити про себе абсолютно все – з фактами, емоціями, відео та фотографіями про власну життєдіяльність аж до їжі домашніх улюбленців. Увесь цей масив заповнив інформаційно-комунікаційний простір. Віртуальний екстібіціонізм набув популярності в усіх прошарках суспільства. Людина, яка цього не робить, починає сприйматися як ізгой. Раніше про такі можливості годі було мріяти жодній охоранці, системі держбезпеки або розвідці світу. Мільйони людей щохвилини звітують про себе, а геолокаційні технології Інтернету фіксують їхнє місцезнахо-

дження на світовій мапі. Фактично щосекунди про людину відомо все – де вона і що робить. Інтернет-технології та мрії про популярність обумовили появу світових скандальних сайтів, зокрема WikiLeaks Сноудена тощо. Усі вони збирають, аналізують та використовують на свій розсуд дані про приватне життя людей. З певною метою вони використовуються проти самої людини – «надвідкритість» не перестає бути аморальною.

Для сучасного стану розвитку суспільства дуже важливим параметром стали так звані технології Веб 2.0, Веб 3.0 і навіть Веб 4.0, за допомогою яких кожен може назватися творцем, навіть митцем, виклавши до мережі, скажімо, власний малюнок або алгоритм вирішення проблеми. Прокинутися відомим легко, увійшовши на Youtube. Такі можливості реалізації особистих якостей, самовираження й свободи спілкування завдяки сучасним ІКТ на порядок вищі за ті, що були якісь десять років тому. І така ілюзія свободи сьогодні активно розвиває всі вертикальні зв'язки в суспільстві, викликає у громадян апокаліптичні настрої, які, у свою чергу, стимулюють явище атомізації – відділення людини від традиції історичного розвитку свого народу. Частина філософії тут полягає в тому, що на зміну великим національним державам, імперіям, що об'єднували людей великою мрією і метою, приходять мережеві структури, у яких користувачі поділені на максимальну кількість відносно малих груп за найрізноманітнішими критеріями.

Одночасно людина хоче відчувати причетність і до «планетарних» об'єднань, як от – боротьба за права і свободи або екологію життя. Але тільки самовизначенню тут немає місця. І зайве винаходити щось екстраординарне – новітні ІКТ обумовили виникнення поняття «флешмоб». Штучна гіперактивність, що вийшла з комп'ютерних ігор, стала ідеологією нового «креативного» класу – зазвичай аполітичного, об'єданого ігровою практикою груп естетів.

«Зробімо що-небудь скандальне, незвичне (таке собі «прикольне»), а потім перенесемо все це на організацію подій у людському суспільстві. І це матиме політичні й суспільні наслідки», – така позиція зазвичай на початку процесу стає їхнім девізом і метою життя.

Автор терміна «креативний клас» Р. Флорида писав, що це угруповання виникло як поєднання богемної, бунтарської культури з традиційною корпоративною, і це обумовило появу людей, які, з одного боку, є повністю вбудованими в ті ж таки корпоративні рамки, хоча всередині позиціонують себе як абсолютно вільних. Головною ознакою «креативного класу» стала вважатися не сфера діяльності людини, а ціннісна орієнтація особи, спрямована на відмову від цінностей традиційних. Таким чином, замість них бачимо іноді вульгарну відкритість або полярність поглядів, які працюють суто на реалізацію певних запрограмованих ідей. Наразі це не що інше, як прояв космополітичної культури. Такий клас позиціонує себе як

передовий, налаштований на створення чогось нового, і мотивація його вчинків полягає у відмові від великих проектів, до яких суспільство звикло за індустріальної доби свого розвитку.

Нині ми під впливом ідей «креативного класу» багато в чому вже відмовилися від організації великих національних науково-технологічних проектів, реалізація яких вимагала від України у ХХ ст. величезних зусиль щодо створення класу вчених-творців, інженерів-дослідників, робітників-новаторів. Організованість і системність їхніх дій свого часу зробили Україну індустріально потужною країною з розвинутою наукою та освітою. Однак стрімке зростання впливу «креативного класу» та культури споживання, у тому числі інформаційного (консюмеризму), відриває «креативний клас» від традиції розвитку власної країни. Культура споживання дедалі більше повертає до себе молодь, для неї вона є стилістично привабливішою і виграє порівняно з тим, що пропонує держава.

На жаль, більшість громадян за життя не може досягти певної творчої самореалізації планів,

закладених у юнацьких мріях. Це є загальносвітвою проблемою. Буття маленької людини, «офісного планктону», скрізь має ознаки одноманітності, а іноді й безглуздя. Інтернет і віртуальні об'єднання порівняно з цим пропонують простір, де все компенсується. Мільйони користувачів практично «живуть» у комп'ютерних іграх, витрачають на них весь вільний час (а найзавзятіші – навіть години, відведені на сон). Там у грі вирують емоції, сплески енергії підганяють – наповнюють силою і відкривають навіть надможливості. У соціальних мережах така активність ще більш цікава, оскільки накладається на реальність – людина тісно взаємодіє з іншими, з'являється мета й завдання, ілюзія причетності до чогось значущого. Енергія, яка раніше витрачалася на висміювання всього й уся в межах свого оточення, переростає на обговорення тем із суспільно-політичним забарвленням без дотримання елементарних правил пристойності. І людина починає відчувати себе тасмним бунтівником із відвертим відчуттям безкарності...

Завершення в наступному номері «З.С.»

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено умови, у яких відбуваються зміни в інформаційно-комунікаційній діяльності людства. Обстоюється необхідність серйозних наукових досліджень у цьому напрямі. Виявлено низку гуманітарних проблемних питань, які чекають на своє якнайшвидше вирішення.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, інформаційні ресурси, креативний клас, національне інформаційне законодавство.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы условия, в которых происходят изменения в информационно-коммуникационной деятельности человечества. Отстаивается необходимость серьезных научных исследований в этом направлении. Вывявлен ряд гуманитарных проблемных вопросов, ждущих своего скорейшего решения.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, информационные ресурсы, креативный класс, национальное информационное законодательство.

Право на інформацію в системі прав людини і громадянина

УДК 342.7

Ірина КРЕСІНА,
доктор політичних наук,
професор, член-кореспондент
Національної академії правових
наук України, завідувач відділу
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького
НАН України

Олена СТОЙКО,
кандидат політичних наук,
науковий співробітник
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького
НАН України

Значення інформації в міру переходу до постмодерного суспільства, розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, формування нових видів взаємодії як між громадянами, так і між громадянином та державою дедалі зростає. З огляду на це належне гарантування права на отримання інформації, у тому числі від органів публічної влади, як міжнародним, так і національним законодавством, набуває особливої актуальності.

Відповідно до ст. 19 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., «кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свобо-

ду шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів». Підстави для обмеження цього права визначено ст. 29 цієї ж декларації: «При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві».

Через майже два десятиріччя в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, ухваленому Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., це право все ще прив'язане до права на безперешкодне

Summary
The evolution of international law on legislative consolidation right on information and its limitation is considered. The specific of its implementation in the area of labour relationship and protection of environment is analyzed. The role of the European court of human rights is defined.
Keywords: international law, human rights, information.

вираження своєї думки і сформульовано так: «Кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір» (ст. 19). Тепер більш чітко прописані й можливі обмеження, необхідні та встановлені законом. Вони стосуються: поваги прав і репутації інших осіб; охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення. У контексті свободи слова та думки це право закріплено двома регіональними системами захисту прав людини: ст. 13 Американської конвенції з прав людини 1969 р. і ст. 9 Хартії прав людини і народів Африки 1981 року.

Тобто, у глобальній системі захисту прав і свобод громадянина право на інформацію не розглядається окремо, як самостійна сфера діяльності людини, а лише як похідне від свободи думки і слова. Хоча у зв'язку з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, форму-

ванням інформаційного суспільства, переходом до економіки знань інформація або, точніше кажучи, її доступність є ключовим чинником, що визначає якість життя громадянина (починаючи від сплати податків, ведення підприємницької діяльності, даних про стан довкілля і закінчуючи здійсненням контролю за діяльністю органів державної та місцевої влади).

Слід зазначити, що ще в середині ХХ ст. єдиним правозахисним міжнародним документом регіонального характеру, який деталізував право на інформацію, була Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, підписана в 1950 році. У ст. 10 зазначено, що «кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від державних кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств». Що стосується обмежень, то вони накла-

даються виключно «в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку» з метою «запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя».

Питання, пов'язані з правом на інформацію, розглядаються в різних документах Ради Європи. У Європейській соціальній хартії від 3 травня 1996 р. містяться спеціальні положення, що передбачають право трудящих на отримання інформації про стан справ на підприємстві та завчасно вживати необхідних заходів щодо захисту від необґрунтованих звільнень. Серед них варто згадати ст. 21, яка закріплює право трудящих на інформацію та консультації, а

також ст. 29, що містить спеціальні норми, які конкретизують загальні положення стосовно особливих ситуацій, таких, як колективне звільнення у зв'язку зі скороченням штатів. Держави-учасниці хартії зобов'язуються вживати необхідних заходів, що дають можливість працівникам або їхнім представникам проводити згідно з національним законодавством або практикою.

Договірні сторони повинні забезпечити, щоб роботодавці завчасно інформували представників трудящих про колективні звільнення за скороченням штатів і проводили консультації щодо способів обмеження масштабів звільнення і пом'якшення їх наслідків, зокрема шляхом використання соціальних заходів, спрямованих на надання сприяння в новому працевлаштуванні або підготовці трудящих, що звільняються (ст. 29).

Держави-учасниці хартії

беруть на себе й певні зобов'язання щодо надання спеціальної інформації. Так ст. 2 хартії було доповнено пунктом, що гарантує право працівників на отримання інформації про основні умови їх трудових відносин із роботодавцями. Відповідно до п. 6 ст. 2 Сторони зобов'язуються забезпечити інформування трудящих про головні аспекти договору або трудових відносин у письмовій формі якомога швидше, але не пізніше ніж через два місяці після початку роботи за наймом. Згідно з Додатком до Хартії, держави-учасниці можуть передбачати, щоб це положення не діяло відносно: 1) тих трудящих, термін договору або трудових відносин яких не перевищує один місяць або тривалість робочого тижня не перевищує вісім годин; 2) договорів або трудових відносин, що мають тимчасовий або специфічний характер, за умови, що

незастосування положень п. 6 ст. 2 зумовлене об'єктивними обставинами.

Відповідно до п. 1 ст. 19 хартії договірні сторони забезпечують підтримку діяльності служб, покликаних надавати адекватну і безкоштовну допомогу трудящим-мігрантам, зокрема в одержанні точної інформації, а також вживати відповідно до національного законодавства необхідних заходів для запобігання поширенню недостовірної інформації щодо еміграції та імміграції. Відповідні служби повинні надавати інформацію не тільки іноземцям, а й власним громадянам.

Суть того чи іншого права чи свободи найкраще розкривається через тлумачення його застосування судовими органами. З огляду на це особливий інтерес становить аналіз практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), що розглядає застосування та тлумачить положення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Він був створений у 1951 р. та уповноважений розглядати індивідуальні скарги та, на прохання Комітету міністрів Ради Європи, надавати консультаційні висновки щодо тлумачення положень Європейської конвенції та протоколів до неї.

Після вступу України до Ради Європи для неї обов'язковими стали такі міжнародно-правові документи, як Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи до неї. Держави, які ратифікували Європейську конвенцію, добровільно визнають

юрисдикцію наднаціонального судового органу, що має право приймати юридично обов'язкові для них рішення. Про це йдеться у ст. 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №2, 4, 7 та 11 до Конвенції»: «Україна повністю визнає на своїй території дію ...ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського Суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції».

Більшість рішень, прийнятих ЄСПЛ за ст. 10, стосуються насамперед діяльності засобів масової інформації (ЗМІ). Значна частина розглянутих ним справ стосувалася поширення ЗМІ неправдивої або неперевіреної інформації, у результаті чого суд все ж встановив межу між доступом до інформації двох груп: 1) широкої громадськості та ЗМІ; 2) приватних осіб і політичних партій, відзначивши важливість доступу громадян до офіційної інформації. Так, у справі «Sunday Times» проти Сполученого Королівства від 26 квітня 1976 р. суд зазначив, що ст. 10 конвенції гарантує не тільки свободу ЗМІ інформувати громадськість, а й право громадськості отримувати якісну і своєчасну інформацію. У справі «Observer» і «Guardian» проти Сполученого Королівства» 1991 р. особливо підкреслено спеціальний статус ЗМІ, зокрема щодо інформування громад-

ськості з питань, які становлять суспільний інтерес. Саме цей статус надає журналістам привілеї в частині свободи слова та інформації.

Європейським судом постійно підкреслюється, що органи державної влади не повинні втручатися в процес обміну інформацією між фізичними особами та накладати обмеження на отримання інформації. На думку суддів ЄСПЛ, важливою складовою свободи на отримання інформації є відмова держави від перешкоджання отриманню інформації будь-якою особою, яку їй хочуть повідомити інші.

Особливою виваженістю відрізняються рішення Європейського суду щодо інформації про стан довкілля. Слід зазначити, що право на екологічну інформацію згадується в низці документів Ради Європи. У Резолюції 1087 (1996) «Про наслідки Чорнобильської катастрофи» Парла-

ментська Асамблея визнала, що доступ громадськості до повної та ясної інформації про аварії на атомних електростанціях повинен розглядатися як основне право людини (п. 4).

Доступові до екологічної інформації присвячена частина III Конвенції про цивільну відповідальність за шкоду, завдану в результаті діяльності, небезпечної для навколишнього середовища. Згідно з нею будь-яка особа має право на доступ до подібної інформації, якщо така знаходиться в розпорядженні органів державної влади. Інформація надається на прохання особи, яка не зобов'язана доводити свою зацікавленість у її отриманні (п. 1 ст. 14). Доступ до інформації може бути обмежений, якщо ця інформація зачіпає: конфіденційні процедури органів державної влади, міжнародні відносини та національну оборону; державну безпеку; питання, що є

предметом дисциплінарного чи кримінального розслідування; конфіденційну торговельну чи промислову інформацію, у тому числі інтелектуальну власність; конфіденційні персональні дані та файли; матеріали, представлені третіми особами, до обов'язків яких не входить надання подібної інформації; матеріали, при розкритті яких не виключена ймовірність нанесення шкоди навколишньому середовищу (п. 2 ст. 14).

Вимога про надання інформації може бути відхилена, якщо це передбачає надання документів, які не мають остаточного характеру або внутрішнього листування, а також якщо вимога є необґрунтованою або сформульованою в найзагальніших виразах (п. 3 ст. 14). Органи публічної адміністрації відповідають особі негайно, але не пізніше ніж у двомісячний термін. У разі відмови в наданні інфор-

мації повинні бути вказані причини (п. 4 ст. 14). Особи, які вважають, що їм необґрунтовано відмовили в наданні інформації, мають право оскаржити рішення в адміністративному та судовому порядку (п. 5 ст. 14). За надання інформації може стягуватися плата, яка повинна бути розумною (п. 6 ст. 14).

Аналогічні правила застосовуються і щодо доступу до екологічної інформації, що є в розпорядженні структур, які контролюються органами публічної адміністрації або здійснюють публічні функції у сфері охорони навколишнього середовища. Зацікавлені особи звертаються до них за інформацією через відповідні органи публічної адміністрації або безпосередньо (ст. 15).

У Рекомендації 1430 (1999) «Доступ до інформації, участь громадськості в прийнятті рішень у галузі охорони довкілля та доступ до правосуддя –

імплементация Орхуської конвенції» Парламентська Асамблея зазначила, що сталий розвиток може бути досягнутий у Європі, якщо громадськість стане активним і рівноправним партнером у процесі прийняття рішень на всіх рівнях. У зв'язку з цим доступ до екологічної інформації, участь громадськості та доступ до правосуддя є попередніми умовами для залучення громадськості до процесу прийняття рішень у галузі охорони навколишнього середовища (п. 2). Асамблея висловила занепокоєння у зв'язку з потенційною можливістю неналежного використання винятків надання доступу до інформації на тій підставі, що певна інформація має конфіденційний або комерційний характер, і визнала за необхідне ввести більш чітке визначення цього поняття в національному законодавстві (п. 8).

Отже, після закріплення в Загальній декларації прав людини права на

інформацію, обмеження щодо його використання були деталізовані в низці регіональних угод, зокрема в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, та в судовій практиці (наприклад, у рішеннях Європейського суду з прав людини). Як свідчить аналіз міжнародних документів, це право дедалі більше проникає в усі сфери суспільного життя та набуває більшої конкретизації, у тому числі у сфері трудових відносин та екології.

Список використаних джерел:

1. *The European Social Charter* / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int/T/DGHL/Monitoring/SocialCharter/>.
2. *Handyside v. the United*

Kingdom, The European court of human rights. Judgment of 7 December 1976. Series A. №24. Para. 49; Müller and Others v. Switzerland, The European court of human rights. Judgment of 24 May 1988. Series A. №133. Para. 33.

3. *The Sunday Times v. the United Kingdom, The European court of human rights. Judgment of 26 April 1979. Series A. №30. Para. 65.*

4. *The Sunday Times v. the United Kingdom, The European court of human rights. Judgment of 26 November 1991 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57705#{"itemid":\["001-57705"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57705#{).*

5. *Resolution 1087 (1996) on the consequences of the Chernobyl disaster, 26 April 1996 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta96/ERES1087.htm>.*

6. *Convention on civil liability for damage resulting from activities dangerous to the environment. Lugano, 21 June 1993 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/150.htm>.*

7. *Recommendation 1430 (1999) Access to information, public participation on environmental decisionmaking and access to justice – Implementation of the Aarhus convention. Text adopted by the Standing Committee, acting on behalf of the Assembly, on 4 November 1999.*

АНОТАЦІЯ

Розглянуто еволюцію міжнародного законодавства щодо закріплення права на інформацію та обмеження його використання. Проаналізовано особливості його застосування у сфері трудових відносин та охорони навколишнього середовища. Визначено роль Європейського суду з прав людини у тлумаченні та застосуванні права на свободу інформації.

Ключові слова: міжнародне право, права людини і громадянина, інформація.

АННОТАЦИЯ

Рассмотрена эволюция международного законодательства по закреплению права на информацию и ограничения его использования. Проанализированы особенности его применения в сфере трудовых отношений и охраны окружающей среды. Определена роль Европейского суда по правам человека в толковании и применении права на свободу информации.

Ключевые слова: международное право, права человека и гражданина, информация.

Наукові статті докторів наук Зерницької О.В., Дзюбаня О.П., Кресіної І.О., Воронкової В.П., Сосніна О.В., які друкуються у №№ 9, 10, 11, 12 «З.С.», підготовлені за підсумками проведення кафедрами міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету у квітні 2014 року науково-практичної конференції «Право на інформацію в громадянському суспільстві». Друга міжнародна науково-практична конференція з проблем збирання, поширення, захисту та використання інформації планується на 16-17 квітня 2015 р. До участі у роботі конференції запрошуються аспіранти, викладачі, науковці. Участь – безкоштовна.

Витворення нації: динаміка національної ідентичності жителів Чорногорії

УДК 323.1

Дар'я ГАЙДАЙ,
Інститут політичних і
етнонаціональних досліджень
імені І.Ф. Кураса НАН України

Найпопулярніше визначення нації, яким найчастіше сьогодні послуговуються науковці та політичні оглядачі, сформулював британський дослідник Ентоні Сміт, визначаючи націю як «сукупність людей, яка має спільні міфи й спогади, масову громадську культуру, визначену вітчизну, економічну єдність та рівні права і обов'язки для всіх її членів» [2, с. 84]. У рамках своєї теорії етносимволізму Сміт спробував оновити примордіалістський підхід до розуміння нації у відповідь на критику модерністів, які наголошують на сконструйованому та політично зумовленому характері національних спільнот. Одним із найбільш цитованих представників модерністської школи є Бенедикт Андерсон із його концепцією нації як «уявленої спільноти». Повторюючи думку Ернеста Геллнера, що націоналізм не пробуджує націю, а вигадує там, де її ще не існує, Андерсон

разом із тим доводить, що кожна велика спільнота людей є «уявленою», адже більшість її членів ніколи не матимуть безпосереднього контакту один з одним, хоча в уяві кожного з них живе образ їхньої співпричетності [1, с. 22].

Відсутність консенсусу в науковому середовищі щодо базового поняття дослідження будь-яких національних процесів призвела до того, що термін «нація» є одним із найбільш контрверсійних і розмитих у сучасній гуманітаристиці. Якими є ознаки нації? Що потрібно для того, щоб певна спільнота людей вважалася і визнавалася нацією представниками інших націй? На практиці, кожен дослідник, який має справу з різноманітними національними рухами, так чи інакше змушений робити власний вибір на користь однієї з теоретичних шкіл, і цей вибір значною мірою визначає його аргументацію та остаточні висновки. Ситуацію додатково ускладнює той факт, що визначення нації є не просто науковою проблемою, а й політичною з далекосяжними наслідками на міжнародному рівні.

Уперше проблема визначення націй гучно про себе заявила на початку 1990-х років під час розпаду великих соціалістичних утворень СФРЮ та СРСР. Низка етнічних і релігійних спільнот, які прагнули скористатися правом наро-

Summary
The example of Montenegro reveals seamless and selective nature of national identity. Today there are a number of different interpretations of Montenegrin identity from recognizing its right to call itself a nation to a complete denial of any differences between Serbs and Montenegrins. The official population censuses of 1909 to 2003 in Montenegro allow us to trace the gradual disengagement of Montenegrin and Serbian identities and crystallization of the idea of separate Montenegrin nation. The 1990s became the culmination of this process as the most significant changes in the ethnic structure of the population of Montenegro took place.
Key words: Montenegro, identity, Serbia, nation, independence

дів на самовизначення, закріпленим у Статуті ООН (1946 р.) та Завершальному акті РБСЄ (1975 р.), вимагали від міжнародної спільноти визнати їхній національний статус. Своє право називатися нацією вони обґрунтовували культурними, мовними, історичними та етнічними особливостями, наявністю так званих маркерів національної ідентичності. Однак, складність полягала в тому, що у багатьох спільнот, які претендували на звання нації, бракувало всіх загальноприйнятих маркерів або сусідні спільноти оспорювали їхню унікальність. Гострі теоретичні суперечки щодо сутності нації та трактування міжнародно-правових

документів, у яких йшлося про самовизначення народів/націй, стали центральним елементом політичної боротьби між противниками та прихильниками утворення нових держав. Звичайно, це не могло не вплинути на академічні розробки в цій сфері. Тим паче, що найбільший інтерес до цієї проблематики проявляли науковці, які самі були частиною спільнот, єдність яких ставилася під питання. Зберегти наукову об'єктивність у цьому питанні та залишитися поза політикою вдавалося одиницям, переважна ж більшість ставали активними учасниками певного національного проекту, створюючи для нього науковий (або псевдонауковий)

фундамент.

Одним із таких «полів битв» різних концепцій націй стала Чорногорія. Хоча, на відміну від інших республік СФРЮ, Чорногорія уникла міжетнічних зіткнень, що супроводжували національне самовизначення інших югославських народів; із середини 1990-х років у республіці розгорнулися гострі дебати щодо існування окремої чорногорської нації. Ці дебати не припинилися навіть після того, як більшість населення Чорногорії проголосувала за незалежність і 3 червня 2006 р. на політичній карті Європи з'явилася нова незалежна держава. Навпаки, вони отримали друге дихання. Перемога на референдумі «незалежницького» табору з мінімально необхідною перевагою яскраво засвідчила суперечливість і незавершеність чорногорського національного проекту. У цій статті спробуємо коротко проаналізувати динаміку змін чорногорської ідентичності від початку XX ст. до проголошення незалежності Чорногорії у 2006 році.

У суспільствах, які задаються питанням власної ідентичності та зміни державного устрою, науковець не може залишатися стороннім спостерігачем. Межа, яка розділяла політику та науку, поступово

стирається, а будь-який академічний дискурс щодо націотворення неодмінно набуває політичного значення. Аналогічно, будь-яка теорія, висунута науковим середовищем чи окремим науковцем, стає інструментом певної політичної сили для легітимізації її інтересів та вимог. Дослідження дебатів (наукових і політичних) щодо чорногорської ідентичності дає змогу з усією очевидністю розкрити тісний зв'язок між політичним вибором і характером націотворення, його цінностями та ідеалами.

Хто такі чорногорці?

Чорногорську спільноту важко вписати в традиційне розуміння нації. Дослідники фіксують відсутність у чорногорців таких базових маркерів національної спільноти, як окрема мова, етнічне походження, релігія, культура; хоча низка чорногорських науковців активно оспорує ці висновки. Насправді, історія та культура слов'янських племен, які є предками сучасних жителів Чорногорії та Сербії, виявилися настільки тісно переплетеними, що виокремити специфічно чорногорський елемент надзвичайно важко, навіть для захисників національного статусу чорногорців.

Лише найбільші радикали з числа «незалежників» наважуються говорити про окрему чорногорську мову та окреме етнічне походження чорногорців.

Що ж дає підстави чорногорським націоналістам говорити про окрему чорногорську націю? Найперше, це наявність власної держави в минулому — Королівства Чорногорія, визнаного європейськими монархами на Берлінському конгресі 1874 року. Схематично їхню аргументацію можна зобразити так: захисники чорногорської нації стверджують, що, попри тісні культурні, династичні, конфесійні та етнічні зв'язки сербів і чорногорців, багатовікова державна традиція останніх призвела до кристалізації специфічної чорногорської ідентичності та культури. У 1918 р. ця традиція була брутальним чином перервана, коли чорногорські землі були інкорпоровані до Королівства сербів, хорватів і словенців [7]. Слід зазначити, що протягом усього XX ст. так звана давня державна традиція залишалася головним інструментом чорногорської еліти для легітимізації їхніх вимог: у Королівстві Югославії щодо надання чорногорським землям автономного статусу, у СФРЮ — статусу республіканського, і врешті-решт відділення від Сербії та проголошення незалежності.

У рамках цього загального наратива можна виокремити два головні підходи до трактування чорногорської ідентичності. Прихильники першого вірять в існування чорногорської нації у примордіалістському розумінні, а тому прагнуть довести

наявність у неї згаданих вище «формальних» ознак нації. На практиці, це виражається в так званому винайденні традицій, понятті, запровадженню до наукового обігу Еріком Гобсбаумом. Він обстоював тезу, що процес, який члени спільноти сприймають і розуміють як відродження, повернення традицій своїх предків, насправді є творенням традицій елітами.

Згідно з другим підходом чорногорська нація розглядається передусім як політична категорія, тобто як певна «спільнота, інституціоналізована в суверенній державі». Це відповідає підходу модерністів, які віддають пріоритет політичній діяльності та інституціям у формуванні нації [2, с. 49]. Саме така концепція громадянської нації (на противагу етнічній) була покладена в основу сучасної чорногорської держави. У 2000-х роках чорногорське керівництво свідомо відмовилося від застарілої, на їхній погляд, націоналістичної риторики, яка до того ж на початку 1990-х років була однією з головних причин кривавих міжетнічних конфліктів у сусідніх югославських республіках. Міло Джукановіч та його однодумці з Демократичної партії соціалістів, висунувши ідею незалежності Чорногорії, не намагалися замаскувати непереконливість чорногорської національної ідентичності за допомогою різних, сумнівних з точки зору науки, примордіалістських доказів її автентичності та специфічності. Джукановіч, усвідомлюючи електоральні обмеження, що накладає націоналізм, зробив ставку на формування багатоетнічної

громадянської нації чорногорців [8]. А оскільки саме голоси албанців і босняків мали вирішальне значення під час підбиття підсумків голосування за незалежність, вона стала необхідною умовою існування чорногорської державності.

Проміжне місце між цими двома умовними таборами займають прихильники «поміркованої версії» чорногорського націоналізму – вони визнають мовну, релігійну, етнічну близькість сербів і чорногорців, однак наголошують на культурно-політичній окремішності чорногорського народу. Їхня позиція частково співпадає з аргументацією противників незалежності Чорногорії із сербського табору, однак відмінність полягає в тому, що останні, абсолютизуючи ознаки нації (власна мова, релігія, етнічне походження), у край спрощують суперечливий і багатогранний процес її формування. На їхнє переконання, чорногорці є не більше ніж певною локальною ідентичністю сербської нації [3]. Державницькі ж амбіції середньовічної Чорногорії розглядаються в контексті розбудови сербської держави. Тобто Чорногорія і Сербія – це два історичних джерела сербської державності, а не два різні (етнолінгвістично, конфесійно чи культурно) народи [10].

Слід підкреслити, що сербські науковці та політики схильні розглядати націю виключно в її етнічному (примордіалістському) трактуванні. Члени нації для них становлять єдиний цільний організм і розірвати зв'язок між ними неможливо. Тобто вони відкидають відносний (змінний) характер

національної ідентичності: чорногорці залишаються сербами, навіть якщо вони себе ними не визнають.

Відколи чорногорські та сербські землі опинилися в складі єдиного державного утворення (з 1918 р.) сербські автори наголошували на тому, що чорногорські самостійницькі ідеї штучно інспіровані ззовні. Чорногорська нація подавалася виключно як вигадка, результат змови ворогів Сербії (Ватикану, Австро-Угорщини, Комінтерну, радикалів у Подгоріці) [11, с. 167]. Тобто чорногорський національний рух вважався і вважається прямою атакою проти Сербії, спробою її ослабити через відділення чорногорської частини. Справа в тому, що центральне місце в суперечці сербських і чорногорських націоналістів займає питання культурної та історичної спадщини. Як згадувалося вище, чорногорські та сербські землі протягом багатьох століть мали міцні культурні та династичні зв'язки. На практиці це означало витворення спільного культурно-історичного простору, що отожднювався з «сербським цивілізаційним простором». Визнання окремої чорногорської ідентичності веде до розірвання цієї єдності, а отже, до збіднення сербської спадщини.

Цей короткий екскурс щодо різних трактувань чорногорської ідентичності продемонстрував, що ключовим елементом є характер її зв'язку із сербською ідентичністю. Відправною точкою для конструювання образу власної групи, говорячи мовою модерністів, є формування образу «іншого». Тобто, щоб зрозуміти, хто ми такі,

потрібно спершу зрозуміти, ким ми не є. Питання чорногорців є надзвичайно показовим у цьому плані, адже пошук специфічно чорногорських рис – це пошук відмінностей від сербів. Сербі в чорногорському національному русі завжди відігравали роль «значущого іншого», від якого потрібно було спершу дистанціюватися, щоб віднайти власну історичну та культурну традицію.

Чорногорська ідентичність протягом XX століття

Результати офіційних переписів із 1909 по 2003 рік дають змогу прослідкувати розмежування сербської та чорногорської ідентичності та кристалізацію уявлення про окрему чорногорську націю протягом XX століття. Користуючись цими даними, слід однак пам'ятати, що ми не знаємо, які аргументи і мотиви лежали в основі відповідей респондентів. Окрім того, уявлення про націю у населення Чорногорії початку XX ст., яке залишалося аграрним патримоніальним суспільством з міцними клановими зв'язками, суттєво відрізнялося від сучасного

трактування нації. Також важливе значення мала методологія перепису, що інколи була політично зумовлена. На жаль, ці чинники часто повністю ігноруються у працях сербських і чорногорських дослідників, які активно послуговуються цими даними для аргументації своїх абсолютно протилежних висновків. Між тим можливість двояко трактувати статистичні дані є прямим свідченням їхньої відносності.

Так, перепис 1909 р., який нібито зафіксував сербську приналежність абсолютної більшості жителів Князівства Чорногорія, визначав етнічну приналежність через рідну мову. 94,38% загальної чисельності населення назвали себе православними християнами, а своєю материнською мовою – сербську [5]. Навіть незначний відсоток тих, хто сповідував іслам, але рідною мовою вважав сербську, були зараховані до числа сербів. Таким чином, близько 95% населення Чорногорії стали в 1909 р. сербами. Подібним же чином було проведено перепис 1921 р., коли Чорногорія перебувала в складі Королівства сербів, хор-

ватів і словенців (91,35% жителів колишнього Князівства Чорногорія були записані як серби). Через десятиріччя організатори перепису уже взагалі не визначали національність, фіксуючи лише релігійні та мовні преференції населення. Згідно з переписом 1931 р. 272 702 (80,88%) жителів колишньої Чорногорії були православними, 26 070 (7,24%) – католиками, 61 038 (16,96%) – мусульманами [5].

Базуючись на цих даних, ми не можемо судити про національні почуття жителів провінцій, які до 1918 р. входили до складу Князівства Чорногорія. Однак напруженість, що зберігалася між Белградом і чорногорською елітою після придушення Різдвяного повстання 1919 р. прибічників незалежної Чорногорії, свідчить про гостре незадоволення ставленням сербів до їхніх найближчих союзників, зокрема відмова чорногорцям у будь-якій автономії. Пам'ять про власну державницьку традицію та бажання здобути статус, що відповідав би колишній славі, зміцнили усвідомлення власної самобутнос-

ті серед населення чорногорських земель. Існування потужної локальної ідентичності чорногорців підтверджують результати першого повоєнного перепису, у якому вперше з'явилася графа національності. У 1948 р. православним жителям Чорногорії, яка отримала статус республіки в новій соціалістичній Югославії, фактично запропонували обрати між сербською та чорногорською ідентичністю – 342 009 (90% загальної кількості) зробили вибір на користь останньої.

Однак питання полягає в тому, чи можна цю локальну ідентичність визначати в категоріях нації. Поодинокі спроби в міжвоєнний період вписати окремий націогенез чорногорців виявилися настільки радикальними та внутрішньо суперечливими [9], що не могли здобути широкої підтримки. Сербські автори вбачають у даних перепису 1948 р. результат цілеспрямованої політики комуністичної влади на створення штучної чорногорської нації. Наскільки виправданими є подібні звинувачення – важко судити, зважаючи на зазна-

чені вже недоліки довоєнних переписів, які не дають змогу встановити кількість прихильників окремої чорногорської ідентичності. Однією з основних цілей переписів 1921 та 1931 рр. було ствердити сербську ідентичність провінцій, на території яких ще зовсім недавно спалахували анти-сербські повстання. Натомість, хоча у 1948 р. 90% жителів Чорногорії назвали себе чорногорцями, за дужками залишилося питання, що саме вони вкладали в це поняття. Закріплене в Конституції СФРЮ поняття чорногорської нації залишилося розмитим терміном, відкритим для різних інтерпретацій, зокрема й через відсутність досліджень на цю тему у СФРЮ.

Наступні переписи зафіксували поступове зменшення частки чорногорців серед загальної кількості населення республіки з 90,67% у 1948 р. до 61,86% у 1991 році. Пояснення цього явища слід шукати передусім у збільшенні кількості населення Чорногорії за рахунок міграції з інших республік та інституалізації нових ідентичностей – мусульман та югославів. Однак чорногорці все ж залишалися домінантною національною групою, що створювало враження існування широкого суспільного консенсусу стосовно національної ідентичності республіки. Як показало наступне десятиріччя, це враження було абсолютно помилковим.

«Момент істини»: чорногорці чи серби?

1990-ті роки стали періодом зміни національної структури населення Чор-

ногорії. Як зазначалося, певні зсуви значень у графі «ідентичність» від однієї групи до іншої спостерігалися і під час попередніх переписів. Однак зміни, що відбулися між переписами 1991 і 2003 років, є безпрецедентними. За десятиріччя втричі зросла кількість тих, хто вважали себе сербами, майже на 20% скоротилася кількість чорногорців, а група «югослави» фактично зникла [6].

На відміну від своїх сусідів, Чорногорія в 1990-х роках не була ареною військових дій, які могли спричинити такий різкий стрибок: кількість осіб, які визначали себе як чорногорці, між переписами 1991 та 2003 рр. зменшилася на понад 100 тисяч. Важко також його пояснити природними причинами (зниження народжуваності, підвищення смертності), тому залишається лише припустити, що частина тих, хто в 1991 р. називав себе чорногорцем, у 2003 обрав сербську ідентичність.

Чорногорський дослідник Мілоєвіч звертає увагу на один нюанс: у переписах з 1971 по 1991 рр. також враховували громадян Чорногорії, які проживали за її межами протягом року як старбайтери, студенти тощо. Натомість під час перепису 2003 р. до списків заносили лише тих, хто проживав у Чорногорії на постійній основі, навіть осіб без чорногорського громадянства [4, с. 18]. Однак ці особливості у методології двох переписів не можуть служити поясненням суттєвого скорочення кількості чорногорців. По-перше, традиційно найбільше чорногорських громадян їздить навчатися та працювати до

Сербії. Проживаючи в Сербії, вони більш схильні ставити знак рівності між сербами і чорногорцями та визнавати себе частиною сербської національної спільноти. Саме тому під час референдуму 2006 р. чорногорський уряд вжив заходів для того, щоб чорногорці, які проживали в Сербії, не змогли взяти участь у голосуванні (згодом противники незалежності використовували цей факт як аргумент нелегітимності референдуму). Таким чином, виключення з перепису 2003 р. громадян, які близько року проживали за межами Чорногорії, мало б збільшити кількість «чорногорців», однак сталося навпаки.

По-друге, на користь нашого припущення, що частина жителів Чорногорії свідомо змінила свою самоідентифікацію, говорять статистичні дані по регіонах. Показники в регіонах так званої старої Чорногорії, серцевини давнього Князівства Чорногорія, майже не змінилися. Так, населення першої чорногорської столиці Цетинє демонструє найбільшу відданість чорногорській ідентичності. Етнічна структура трьох муніципалітетів з «мусульманською» більшістю (Улцинь, Плав та Розає) також не змінилася. Здви́г у структурі населення відбувся в більш урбанізованих муніципалітетах, зокрема в муніципалітеті Подгориця чисельність чорногорців зменшилася з 72% у 1991 р. до 56% у 2003 р., а сербів збільшилася з 8 до 25%. Аналогічний процес відбувся у Нікшич, другий за величиною муніципалітет, тут частка чорногорців знизилася з 88 до 63%, а частка сербів збільшилася з 6 до 27%. Однак

найбільш різкі зміни відбулися в трьох прикордонних із Сербією муніципалітетах Беране, Плевля, Бієло-Поле, а також у Андриєвиці. Тут чорногорці, які в 1991 р. становили більшість жителів, у 2003 р. опинилися в меншості [4, с. 19-20].

Разом з тим, це зовсім не означає, що у частини жителів Чорногорії відбулася кардинальна зміна поглядів на своє етнічне коріння, національні цінності та ідеали. У 1991 р. чорногорська ідентифікація все ще зберігала головним чином територіальний характер. Тому визнання себе чорногорцем аж ніяк не суперечило ідентифікації з сербською спільнотою в більш широкому сенсі. Серед чорногорців навіть існував вираз, що чорногорці є найкращими з-поміж сербів. Натомість у 2000-х роках учасники перепису визначали свою приналежність на фоні гострих дискусій щодо відділення від Сербії та проголошення незалежності Чорногорії. У результаті — вибір ідентичності ставав маніфестацією політичних поглядів.

У цьому контексті примітно, що в переписах 2003 та 2011 рр. суттєво зріс відсоток тих, хто відмовився відповідати на запитання про національність. Якщо в 1991 р. без відповіді це запитання залишили 0,32% опитаних, то у 2011 р. — аж 5%. Найбільше невизначених виявилось у трьох прибережних муніципалітетах (Герцег-Нові, Тivat, і Котор). І хоча немає можливості перевірити, як ці люди відповідали під час більш ранніх переписів, слід згадати, що саме в цих муніципалітетах були найвищі показники в графі «югослави» — близько

20%. Загалом відмову певної частини населення у 2003 р. відповідати на запитання про свою ідентичність можна розглядати як певний внутрішній протест і небажання ставати на чийсь бік у протистоянні прихильників і противників незалежності.

На думку сербського дослідника Бояна Спаїча, описані вище коливання у визначенні жителями Чорногорії своєї ідентичності є переконливим доказом штучного характеру чорногорської ідентичності, яка була створена з політичних міркувань [8]. Хоча автор, намагаючись зберегти об'єктивність, утримується від оціночних суджень, його аргументація явно натякає на існування природної, давньої ідентичності, яка, на відміну від штучної чорногорської, є справжньою, а отже, й стабільною. Загалом, сербські оглядачі доходять висновку, що радикально налаштовані політичні лідери в Подгориці, діючи у власних інтересах, спровокували розкол чорногорського суспільства та витворили «чорногорську націю». У свою чергу чорногорські автори вважають, що здобуття Чорногорією неза-

лежності є нічим іншим як «пробудженням нації» та відновленням справедливості щодо давнього гордого чорногорського народу.

Приклад Чорногорії розкриває плинну, вибірккову природу національної ідентичності. Уявлення про власну національну ідентичність виявилось тісно пов'язаним із політичними поглядами щодо статусу Чорногорії та характером її відносин із Сербією. Критичні висловлювання чорногорського керівництва на адресу режиму Слободана Мілошевича, їхні заяви про підлегле становище Чорногорії в союзній державі та обіцянки кращого життя в незалежній державі, безперечно, сприяли росту чорногорського націоналізму. Проте цей так званий сепаратизм чорногорської еліти виник не на пустому місці, а спирався на стійке уявлення про існування специфічної чорногорської ідентичності та її давню державницьку традицію. Не слід також забувати, що чорногорці в часи СФРЮ визнавалися нацією нарівні з іншими. Хоча процес націотворення чорногорців і не був завершений, головним чином через те, що впродовж майже всієї своєї історії чорногорська еліта

розривалася між бажанням зберегти свою державність і незалежність та прагненням до інтеграції сербських земель.

Загалом, політика незалежної Чорногорії в національній сфері – це спроба повторити в менших масштабах та в новій ідеологічній обгортці югославський експеримент. Однак, спробувавши вийти за межі націоналістичного дискурсу, чорногорське керівництво, фактично, кинуло виклик всьому пост'югославському простору, де продовжують плекати націоналістичні цінності та ідеали. Сербія та прибічники союзу з нею всередині Чорногорії (на референдумі проти незалежності проголосували 44,5%) розглядають Чорногорію як тимчасове нежиттєздатне утворення, позбавлене легітимації, яку дає право націй на самовизначення. Усвідомлюючи вразливість свого становища, чорногорські політики після здобуття незалежності визнали необхідність ствердження за чорногорцями формальних ознак нації. Яким буде кінцевий результат чорногорського національного проекту, говорити ще дуже зарано, однак уже очевидно, що на його творців чекає непроста робота з поєднання мультикультуралізму та громадянського концепту нації з націоналістичними тенденціями.

Висновки

Чорногорія є одним із найпоказовіших прикладів того, що в сучасному світі політичні ідентичності є набагато менш примордіальними і сталими, ніж ми звикли думати. Націоналістичні цінності втрачають своє значення, а їхнє

місце займають економічні, політичні та культурні інтереси. Шукаючи відповіді на запитання, хто такі чорногорці, інтелектуальна та політична еліта Чорногорії насправді шукала відповіді на більш фундаментальне питання, який шлях розвитку повинна обрати Чорногорія. В ієрархії цінностей сучасної Чорногорії перше місце зайняло бажання бути успішною європейською державою, інтегрованою в євроатлантичний безпековий простір, а традиційні для «молодих» націй гасла про відродження національних традицій і цінностей були відсунуті на другий план.

У сучасному глобалізованому світі з його різноманіттям можливостей і широким доступом до інформації вибір ідентичності стає все більш раціональним процесом, в основі якого лежить власне розуміння спільнотою своїх інтересів та шляхів їх реалізації. Тобто нація – це «велика родина», але її члени поєднані не кровними зв'язками, а спільним світоглядом, цінностями та інтересами. Національна ідея по суті є нічим іншим як «рецептом» досягнення благополуччя всіх членів цієї «великої родини». У широкому плані цей зсув можна розглядати як перемогу західного типу націоналізму над східним, громадянського над етнічним. Звичайно, ця перемога є досить умовною, адже сучасні громадянські нації демонструють чимало рис, які традиційно приписують їхнім суперникам з етнічного табору. Більше того, наявність цих рис є необхідною умовою їхньої самолегітимації.

Список використаних джерел:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон. – Київ 2001.
2. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Ентоні Сміт. – Київ, 2006.
3. Liberation, independence and union of Serbia and Montenegro [Електронний ресурс] // Historical Museum of Serbia. - 1999. - Режим доступу: <http://www.njegos.org/past/union.htm>.
4. Milivojević A., Bešić M. Wither the Union? Interim Findings on the "Changing" Ethnic Makeup of Montenegro and the Independence Referendum / Andrej Milivojevic, Milos Besic // Newsletter of the Institute of Slavic, East European, and Eurasian Studies. - 2006. - Vol. 23, No. 1. - P. 18-26.
5. Montenegrin Census' from 1909 to 2003 [Електронний ресурс] // Magazine Princip. - Belgrade, 2004. - Режим доступу: <http://www.njegos.org/census/>.
6. Montenegro in figures 2013 // Statistical Office of Montenegro. - Podgorica, 2013.
7. Perazic G. Okupacija Crne Gore nakon Podgoricke Skupstine (1918-1919. godine) sa stanovista medunarodnog prava [Електронний ресурс] / Gavro Perazic / Режим доступу: http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_izmedju_1_i_2_svj_rata/okupacija_cg_nakon_pg_skupstine.htm.
8. Spaić B. Political Identities and Citizenship in Montenegro [Електронний ресурс] / Bojan D. Spaić // Social Science Research Network. - 2013. - Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2332191.
9. Terzić S. Ideological roots of Montenegrin nation and Montenegrin separatism [Електронний ресурс] / Slavenko Terzić // Српска земља Црна Гора: историја Црна Гора на Интернету. - Режим доступу: <http://www.njegos.org/past/idroots.htm>.
10. Tomasevic D. Montenegrins and other Serbs [Електронний ресурс] / Dordje Vid Tomasevic // Српска земља Црна Гора: историја Црна Гора на Интернету. - Режим доступу: <http://www.njegos.org/past/vid.htm>.
11. Vlahovic P. The Serbian Origin of the Montenegrins / Petar Vlahovic // The Serbian Question in the Balkans. - University of Belgrade, 1995. - P. 157-168.

АНОТАЦІЯ

Приклад Чорногорії розкриває плинну, вибіркиму природу національної ідентичності. Сьогодні існує низка різних трактувань чорногорської ідентичності: від визнання її права називатися нацією до повного заперечення будь-яких відмінностей між сербами та чорногорцями. Дані офіційних переписів населення Чорногорії з 1909 по 2003 рік дають змогу прослідкувати поступове розмежування сербської та чорногорської ідентичності та як результат – кристалізацію уявлення про окрему чорногорську націю. Кульмінацією цього процесу стали 1990-ті роки, коли відбулися найсуттєвіші зміни в національній структурі населення Чорногорії. Гостре політичне протистояння, що передувало проголошенню незалежності, змусило жителів Чорногорії замислитися над своєю національною приналежністю та сутністю чорногорської ідентичності.

Ключові слова: Чорногорія, ідентичність, Сербія, нація, незалежність.

АННОТАЦИЯ

Пример Черногории раскрывает преходящую, выборочную природу национальной идентичности. На сегодняшний день существует несколько различных трактовок черногорской идентичности: от признания за ней права называться нацией до полного отрицания каких-либо различий между сербами и черногорцами. Данные официальных переписей жителей Черногории с 1909 по 2003 год позволяют проследить постепенное размежевание сербской и черногорской идентичности, и как результат – кристаллизацию представления об отдельной черногорской нации. Кульминацией этого процесса стали 1990-е годы, когда произошли существенные изменения в национальной структуре населения Черногории.

Ключевые слова: Черногория, идентичность, Сербия, нация, независимость.

Скорочення бюджетного фінансування стратегічних напрямів: американський досвід

Ольга БУДЬКО,
здобувач Дипломатичної
академії України при МЗС

Одним із пріоритетних завдань новообраної Верховної Ради України буде прийняття бюджету нашої держави на наступний рік.

У нинішніх скрутних умовах постає логічне питання про скорочення державних видатків. Крім популярних заходів зі скорочення штату державних службовців під гаслом «дебюрократизації», кандидатами на першочергову «під ніж» секвестрацію є почасти напрями, де ефективність роботи можна оцінити лише в довгостроковій перспективі.

Пікантність ситуації полягає в тому, що ці напрями (зокрема, освіта, науково-дослідні роботи, охорона здоров'я тощо), як правило, мають стратегічний характер і безпосередньо впливають на здатність держави розвиватися та протистояти викликам у майбутньому. Оскільки, як говорять, «розумний вчиться на помилках інших», до уваги читачів пропонується наочний приклад – сучасний американський досвід підтримки проектів науково-

дослідних і дослідно-конструкторських розробок (НДДКР) у сфері оборони.

Варто зазначити, що це питання останнім часом перебуває в полі зору провідних дослідницьких установ США, одним із основних завдань яких є моніторинг і розрахунки впливу секвестрування бюджету на стан обороноздатності США у стратегічній перспективі на основі аналізу даних за попередні періоди, а також розроблення моделей унеможливлення занепаду цього сектору державного управління в довгостроковій перспективі внаслідок його недофінансування.

Так, серед висновків, зроблених експертною групою Центру стратегічних та міжнародних досліджень на основі аналізу даних за період 2000-2013 рр., на увагу заслуговують такі:

- скорочення бюджетного фінансування відображається, у першу чергу, як скорочення фінансування НДДКР. При цьому експерти окремо застерігають, що негативний результат від такого недофінансування (ураховуючи стратегічний характер більшості НДВКР), можна буде оцінити тільки в середньостроковій і довгостроковій (стратегічній) перспективах;
- скорочення фінансування не завжди зумовлює підвищення конкуренції серед виробників у боротьбі за отримання державних контрактів. Така тенденція зберігається лише для сектору

послуг, натомість у секторі виробництва військової техніки та іншої високо-технологічної продукції зменшення обсягів фінансування призводить до поступового зниження конкуренції серед виробників під час розміщення відповідних державних замовлень. Подібна тенденція зберігається й для сектору НДДКР, оскільки і виробництво, і дослідно-конструкторські розробки вимагають наявності відповідної інфраструктури, яку неможливо розвивати та утримувати без сталого і регулярного фінансування;

- в умовах скорочення фінансування спостерігається зростання у загальній сукупності державних замовлень на потреби оборони частки контрактів, укладених із потужними виробниками на кшталт Lockheed Martin, Boeing, Raytheon, General Dynamics, Northrop Grumman. Ця тенденція, однак, не простежується при окремому розгляді контрактів для потреб Військово-повітряних сил США, що підтверджує зроблений раніше висновок про наявність у інших (включаючи й відносно нещодавно створені) компаній Сполучених Штатів Америки технологій, що дають змогу істотно знизити затрати на авіа- та космічні польоти, доставку вантажів і супутників на навколоземну орбіту.

Зазначені висновки ставлять під сумнів діючу в США практику реалізації

будь-яких науково-технічних розробок, для якої характерно, що:

- політичні рішення ухвалюються без попередньої оцінки реальних можливостей, у т. ч. технічних, часових і фінансових, що зумовлює їх невиконання або виконання з дуже низькою якістю. А це, у свою чергу, призводить або до вагомих затрат ресурсів на переробку та доведення, або до закриття проекту як неуспішного, що спричиняє втрату витрачених ресурсів. Приклади: закриття Президентом США Б. Обамою у 2011 р. програм з виробництва та обслуговування власних космічних транспортних човників багаторазового використання та самостійного людського освоєння космосу; ініційоване Дж. У. Бушем прискорене введення в експлуатацію протягом 2002-2004 рр. системи наземної протиракетної оборони Ground-based Midcourse Defense system, ефективність якої навіть зараз – через 10 років експлуатації – оцінюється як низька внаслідок недоопрацювання та технологічних «компромісів», на які виробники пішли заради вчасного виконання політичного рішення;
- орієнтація будь-якого проекту, у першу чергу, на отримання прибутку, превалювання економічної доцільності над реалізацією довгострокових цілей, наслідком чого стає подрібнення фінансування розробки (проекту) на

частини та їх розподіл між різними виробниками на конкурентних засадах за принципом більшої економічної віддачі. Унаслідок цього цілісність розробки порушується і проект потребує додаткових затрат часу та фінансових ресурсів для належної інтеграції компонентів.

Американські експерти в цілому висловлюються проти продовження практики секвестрації бюджетних призначень на потреби оборони з огляду, насамперед, на стратегічність цього сектору для США. У якості альтернативи секвестрації на експертному рівні наразі просувається підхід performance based logistics як такий, що здатен забезпечити подальший розвиток оборонної промисловості за рахунок ущільнення державно-приватного партнерства.

Зазначений підхід полягає в рівномірному щорічному фінансуванні Міністерством оборони США компаній-контракторів із фіксацією для них зобов'язання виготовити відповідну кількість одиниць техніки (за планом) і підтримувати її у функціональному стані протягом терміну здійснення такого фінансування. Запровадження цього підходу, за існуючою інформацією, послідовно підтримують і в Пентагоні.

У цілому, підхід performance based logistics є дуже близьким до практики довгострокового планування, яка застосовувалась у наукомістких галузях виробництва за радянських часів. До його переваг відносять те, що:

- рівномірне та регулярне фінансування дає змогу

здійснювати стратегічне планування потреб виробництва відповідної техніки та запчастин, а також реалізацію відповідних науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок;

- загальна економія коштів від широкомасштабного запровадження такого підходу, за прогнозами експертів, становитиме від 10% у перші роки запровадження, до 20% у довгостроковій перспективі (починаючи з 5 року реалізації). У грошовому вимірі – це 7-10 млрд. дол. щороку;

- і для державного, і для комерційного сектору створюється взаємовигідна ситуація: державний сектор звільняється від необхідності опікуватися технічним станом наявного обладнання (відповідальність за функціонування та видатки на ремонт і обслуговування повністю покладаються на контракторів), а комерційний сектор отримує гарантоване, стабільне і рівномірне фінансування протягом тривалого часу. Бізнес-сектор також отримує так звану статистику надійності роботи вузлів і деталей, на основі якої відповідним чином удосконаливатиме свою продукцію (унаслідок чого очікується подальша економія коштів для виробників). Висловлені контрактора-

ми застереження при застосуванні підходу performance based logistics стосуються випадків використання відносно нових та неналагоджених технологій. Для нівелювання закидів щодо відсутності здорової конкуренції при зазначеному підході використовується теза, що в цьому разі виробник «конкурує» сам із собою – для отримання та підвищення прибутку він буде змушений удосконалювати продукт задля зменшення затрат на його обслуговування або відновлення. У цілому чітко прослідковується прагнення бізнес-сектору вирішити проблему вдосконалення продукції та роботи над помилками – результати недофінансування НДДКР комерційними підприємствами – за рахунок бюджетного фінансування.

На підставі викладеного можна прогнозувати подальше ущільнення співпраці у сфері ВПК між державним і комерційним секторами США. При цьому за рахунок введення практики довгострокових взаємних зобов'язань відбуватиметься поступовий відхід від концепції вільного ринку, як такої, що не відповідає стратегічним цілям країни. Отже, висока ймовірність зменшення у середньостроковій перспективі кількості малих і середніх за потужностями підприємств ВПК США (як внаслідок, – злиття з потужними промисловими підприємствами, так і через об'єднання в окремі концерни).

Можна також прогнозувати перехід промислового сектору Сполучених Штатів від практики конкуренції до практики кооперації при реалізації, зокрема, дер-

жавних замовлень у галузі виробництва та обслуговування високотехнологічної продукції. У зв'язку з цим також проявлятиметься тенденція до уніфікації найбільш часто використовуваних вузлів, що у свою чергу призведе до збільшення стандартної кількості функцій для кожного типу вузла. У цьому контексті виникне певною мірою сприятлива ситуація для розміщення на американському ринку напрацювань українських конструкторських бюро, зокрема тих, що працюють у космічній і суміжних з нею галузях.

Об'єктивною, але поки що не усвідомленою потребою США залишається необхідність здійснення історичного аналізу досвіду функціонування подібних підходів планування в інших державах світу. У цьому контексті, безпосередньою користю Україні від існування поки що не усвідомленої Сполученими Штатами потреби в переході на довгострокове планування в наукомістких галузях, а також фактором сприяння поглибленню українсько-американського науково-технічного співробітництва могло б бути інформування американської сторони про наявність в Україні традицій і практики такого довгострокового планування та ініціювання домовленості щодо застосування методик, існуючих в наших відповідних інституціях і конструкторських бюро ще з радянських часів. Наявність українсько-американської співпраці в цьому секторі могла б створити засади для більш системної науково-технічної співпраці України та США, що є важливим у сучасних міжнародно-політичних обставинах.

За розвиток культури миру

За ініціативою ЮНЕСКО 16 листопада все людство відзначило День толерантності. Ця дата у святковому календарі з'явилася в 1995 р. після прийняття Декларації принципів терпимості. У документі, зокрема, йдеться про взаємоповагу різних світових культур, релігій і традицій, а також терпимість до способів прояву власної індивідуальності кожної окремої людини. «Треба поважати особливості свого народу і терпимо ставитися до обрядів і самобутності всього людства, і тоді більшість розбіжностей і воєн на планеті підуть у небуття».

Відзначаючи День терпимості, ми приєднуємося до миролюбної спільноти землян. Саме таким був лейтмотив Міжнародної теоретичної конференції, присвяченої Міжнародному дню толерантності, що відбулась у Дипломатичній академії України. Її організатором виступила Громадська рада при МЗСУ.

У конференції взяли участь Посол Палестини в Україні Мохаммед Касем Аль-Асаад, Посол Держави Кувейт в Україні Юсеф Хусейн Аль-Кабанді, Голова громадської організації з Нігерії Босе Аделаджа, а також громадські діячі, політологи, провідні юристи, науковці та представники органів виконавчої влади України.

Учасники обговорили напрями і розробки, що стосуються впровадження ідей толерантності в законодавчо-правову сис-

тему України з урахуванням національних особливостей. У контексті сучасних подій в нашій країні толерантність розглядалась як інструмент національної політики, спрямований на єдність і забезпечення миру в Україні, як соціальний капітал, а також як форма взаємовпливу культур у сфері туризму, спорту, мистецтва, науки і освіти.

Надзвичайний і Повноважний Посол Палестини в Україні Мохаммед Касем Аль-Асаад у своїй доповіді звернув увагу на невіддільність толерантності та миру: «Мир – це природна необхідність толерантності. Якщо мир означає відсутність війни та безпеку, то присутність толерантності є живою необхідністю такого миру. Врешті толерантність та мир є єдиним цілим, що виражаються у двох дуже схожих формах. Насилля суперечить толерантності, тому що остання заперечує будь-яке насилля, ворож-

нечу та домінування».

Дипломат підкреслив, що в історії засади толерантності та права людини були закріплені ще в кодексі Хаммурапі, 10 заповідях та ісламській літературі. Тобто, люди ще в ті далекі часи намагалися створити умови для

життя кожної людини, сприймати іншого з усіма його відмінностями та визнавати його права на свободу і щастя.

Голова Міжнародного фонду культурного співробітництва Влада Литовченко у своєму виступі акцентувала увагу на важливості діалогу та взаєморозуміння, уникнення категоричності суджень і оцінок, поваги до думок інших людей. Вона наголосила на необхідності пам'ятати, що «попри нашу індивідуальність, ми є частиною одного цілого, а тому ми повинні вміти взаємодіяти».

Культура миру

Французький філософ – просвітителі XVIII ст.

Вольтер казав: «Ваші ідеї мені глибоко огидні, але я віддам життя за право їх виголошувати!»

Погодьтеся, що досить важливо терпимо, з розумінням, толерантно ставитися до поглядів, переконань, думок, традицій інших людей. Останнім часом стало модним говорити про толерантність. Для нашої свідомості поняття «толерантність» є незвичним. Нам ближче наше слово «терпимість».

Ідея культури миру вперше офіційно була висунута на Міжнародному конгресі ЮНЕСКО з проблем миру, що відбувся в Кот-д'Івуарі 1989 року.

У прийнятій конгресом декларації було зазначено, що «необхідно сприяти формуванню нового бачення світу, що спрямо б розвитку культури миру, заснованої на повазі до людського життя, свободи, справедливості, солідарності, толерантності, прав людини, рівності між чоловіками й жінками». З того часу зміст поняття «культура миру» значно розширився, доповнився новими складовими.

Через 5 років на 44-й міжнародній сесії з освіти Концепція культури світу отримала подальший розвиток і була визначена як «сукупність переконань, колективний та індивідуальний настрій спрямованості розуму, форма існування діяльності та реагування».

На сьогодні культура миру виходить далеко за рамки традиційного поняття міжнародного миру як відсутності війни і включає в себе такі компо-

Надзвичайний і Повноважний Посол Палестини в Україні Мохаммед Касем Аль-Асаад та Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Кувейт в Україні Юсеф Хусейн Аль-Кабанді

Голова громадської організації з Нігерії Босе Аделаджа

ненти:

1. Повага до життя, до людей та до їхніх прав, а саме:

- відмова від будь-яких форм насилля, запобігання конфліктам шляхом усунення причин їх виникнення, а також вирішення проблем виключно через діалог і переговори;

- рівність прав і можливостей між чоловіками та жінками;

- визнання прав кожного на свободу висловлення власних думок та переконань і на отримання інформації;

- готовність бережно ставитися до навколишнього середовища;

- відданість принципам демократії, свободи, справедливості, терпимості (толерантності), солідарності, співробітництва, плюралізму, діалогу та взаємопорозумінню між народами, етнічними, релігійними, культурними та іншими групами й окремими людьми;

- відданість принципам соціально орієнтованого суспільства;

- демократія.

Пункт перший має назву «Повага до життя, до людей та до їх прав».

Якщо при вирішенні будь-якого конфлікту виходити з необхідності

суворо дотримуватися прав і свобод людини, з необхідності забезпечення для кожного члена суспільства їх реалізації, у результаті можна домогтися створення суспільства загального добробуту та стабільного процвітання.

Важлива роль при цьому належить освіті, оскільки вирішувати проблеми і втілювати в життя якісь ідеї неможливо без розуміння їх сутності. У 1993 р. в Монреалі було прийнято Всесвітній план дій по вихованню прав людини і

демократії, тоді ж було проголошено Десятиліття освіти в галузі прав людини.

До речі, ці принципи фактично закладені в 10 християнських заповідях, виконання яких за Біблією є дорогою повернення до раю. Деякі люди говорять про необхідність економічного зростання, політичної стабільності та інші розумні речі, але життя стане набагато кращим уже завтра, якщо всі земляни визнають і неухильно дотримуватимуться прав одне одного.

Пункт другий проголошує відмову від будь-яких форм насилля.

Серед принципів культури миру пріоритетним вважається відмова від насильницьких методів вирішення будь-яких конфліктів, неприпустимість людських жертв, уникнення насилля та конфліктів у їх зародку. Насильство було притаманне людству протягом його багатовікової історії. Воно майже

утвердило себе як головну функцію держави та державності взагалі, проникло в культуру, освіту, взаємовідносини в сім'ї, суспільстві, колективі, на міждержавному рівні.

Багато великих гуманістів у різні часи стверджували, що подолати насильство можна лише протиставивши йому толерантність, повагу до думок інших, чужої культури і таких її складових, як традиції, звичаї, релігійні та політичні переконання.

Деякі політологи й сьогодні керуються якоюсь «біологічною» концепцією, яка стверджує, що існує початкова агресивність людини як учасника біогенезу, хоча ще в 1986 р. на форумі найбільших учених світу в Севільї була прийнята декларація, у якій з усією категоричністю заявлялося, що немає абсолютно ніяких наукових доказів того, що людині притаманне насильство, обумовлене її фізичною природою.

Пункт третій проголошує рівність прав і можливостей між чоловіками та жінками.

Варто нагадати духовні виміри цього поняття. Бути щедрим – це не лише звернення до багатих. На це здатен кожен. Бути щедрим душею означає вміння і прагнення жити одне з одним у гармонії, ділитися матеріальними і духовними благами, віддавати свій час, терпіння, сили для подолання та викорінення несправедливості, гніту, дискримінації за будь-якими ознаками. Щедрість душі – це один із ключових компонентів становлення «духу миру».

Пункт четвертий декларує визнання права кож-

Перший проректор Педагогічного університету ім. М. Драгоманова Володимир Бех

Голова Комітету Громадської ради при МЗС України Юрій
Верхман

ного на свободу висловлення власних думок та переконань і на отримання інформації.

Перш за все, це означає необхідність обстоювати свободу думки і культурне багатоманіття, прагнути до діалогу та взаєморозуміння, уникати категоричності суджень і оцінок, не відкидати тих, хто мислить інакше, з повагою ставитися до думок інших людей.

Свобода слова і поширення інформації – один із загальноновизнаних і невід’ємних компонентів основних прав і свобод людини. Це є важливий фактор зміцнення миру та міжнародного взаєморозуміння. ЗМІ покликані сприяти становленню культури миру на нашій планеті. Особливу увагу питанням, пов’язаним з інформаційним забезпеченням концепції культури миру, було присвячено на 30-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО.

Дивно, правда ж? Ми представники одного виду, у нас по 2 ока і по 2 вуха, ми бачимо одні й ті ж речі, але як по-різному, виявляється, їх сприймаємо! І які ще більш різні думки та реакції викликають у нас одні й ті ж події. І це не погано – це добре! Кожен із нас – індивідуальність, кожен – унікальний. На мій погляд, потрібно пам’ятати ось що: попри індивідуальність, ми є частиною одного цілого, Світу, у якому живемо, а тому необхідно вміти спілкуватися, взаємодіяти.

Пункт п’ятий засвідчує готовність бережно ставитися до навколишнього середовища.

Процвітання, справедливість і здорове довкілля є сьогоднішньою мрією людства про краще майбутнє. І жодні концепції культури миру вже не допоможуть, якщо дихати стане нічим. Сумно буде досягти високих темпів

економічного зростання в ситуації, коли вже нічого охороняти. Проголошувати необхідність охорони навколишнього середовища можна місяцями, роками і десятиліттями. Реально нічого не зміниться, якщо свідомість нового типу не стане надбанням кожного, до того ж починати змінювати світ необхідно з себе.

Пункт шостий містить визначення понять «толерантність», «свобода», «справедливість» тощо.

У 1995 р. Генеральною конференцією ЮНЕСКО було прийнято так звану Декларацію принципів терпимості. «Терпимість – це те, що робить можливим досягнення миру і веде від культури війни до культури миру», – йдеться у цій декларації. Поняття «толерантність» визначається так:

– повага, прийняття і правильне розуміння багатоманіття культур нашого світу, форм самовираження і прояву людської індивідуальності;

– відмова від догматизму, абсолютизації істини та ствердження норм, встановлених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини.

Толерантність – це, перш за все, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Це привілей сильних і розумних людей, людей, які не сумніваються у своїх здібностях просуватися вперед до істини через діалог і різноманітність поглядів і позицій.

***

Термін «толерантність» застосовується в основному щодо глобальних речей

(міжнародні відносини, міжнаціональні конфлікти, відносини людей і т.д.) Вочевидь, толерантність необхідна і в стосунках між батьками і дітьми, учителями й учнями, адже це мистецтво жити у світі несхожих людей та ідей, а також це терпимість думок, уміння сприймати поведінку та погляди інших.

Пункт сьомий пропагує відданість принципам соціально орієнтованого суспільства.

Культура миру не може досягти своїх цілей без вирішення цієї проблеми, оскільки така нерівність негайно веде до загострення інших видів нерівності, притаманних сучасній людській цивілізації. Жінка у своїй біологічній основі уособлює мир, продовження роду. Саме вона здебільшого відіграє основну роль у збереженні сім’ї, підтриманні позитивних вікових традицій, а в сучасній цивілізації все більше впливає на прогрес і розвиток суспільства. Зусилля ЮНЕСКО в рамках програми «Жінки та культура миру» дали змогу підготувати план дій на майбутнє, що спрямований на запобігання новим формам дискримінації та насильства, на підвищення ролі жінок у мирному врегулюванні конфліктів на національному та місцевих рівнях.

Пункт восьмий має назву «Демократія».

Демократія базується на принципах відкритого обговорення, переконання і компромісу. Важлива роль такого обговорення в демократичному суспільстві пояснюється не лише тим, що існують різні точки зору та інтереси в більшості політичних

питань, а й тим, що всі вони мають право бути вираженими. Демократія передбачає розмаїття поглядів і плюралізм усередині суспільства, а також рівноправність усіх його членів. І нарешті, немає жодної моделі демократії «для всіх країн», оскільки сама її суть передбачає обов'язкове відображення особливостей кожного суспільства.

Усе це дає змогу розглядати культуру миру як універсальну світоглядну, що дає змогу сприймати її як зосередження найважливіших принципів демократії, прав людини, концепції толерантності, стабільного

розвитку людської цивілізації.

«Якщо у трьох одна мета, вони землю перетворять на золото, якщо ж мета різна, вони золото перетворять на порох», – твердять китайці. «За терпіння дасть Бог спасіння», – вважають українці. Араби запевняють: «Мир існує для людини – людина для миру». «Сварка до добра не доведе, усяка сварка гарна мировою», – підтримують росіяни. Індійці запевняють: «У людини, яка живе заради інших, навіть коротке життя буде сповнене щастям». Індонезійці впевнені: «Любов людини до

людини – це повноведі і прозоре джерело, води якого очищують усе, чого торкаються». Ці прислів'я витворені в різні часи, різними народами, які нале-

жать до різних світів, культур, релігій, але вони закликають до згоди, до терпіння і головне – до миру.

Юлія ВАЛЄЄВА

Три кити Геннадія Удовенка: Професійність, Патріотизм, Порядність

У Кривому Розі на будинку №11 по вулиці Першотравневій на початку листопада 2014 р. було відкрито меморіальну дошку на знак великої пошани до уродженця цього міста, видатного державного діяча, українського дипломата Геннадія Йосиповича Удовенка.

У такому звичайному домі в Центрально-Місь-

кому районі Кривого Рогу народився і жив у повоєнні роки Геннадій Йосипович. «Мало хто з українських дипломатів – як за радянських часів, так і за часів незалежної України – досягав таких висот, як наш земляк», – прокоментувала подію газета «Червоний гірник», завдяки, у

тому числі, зусиллям якої відбулася ця подія. Під час відкриття меморіальної дошки пам'яті Геннадія Удовенка, засвідчують очевидці, лунало багато урочистих і водночас теплих слів про цю надзвичайну Людину. Рідне місто для корінного криворіжця Г. Удовенка стало

першим в Україні, де було на його честь встановлено меморіальну дошку.

Можливо, увічнінені у криворізькому меморіалі базові Удовенкові три «П» допоможуть зробити їх основою для всіх вулиць, селищ, міст і регіонів України...

Інф. «З.С.»

Чи був Євген Слабченко дипломатом?

УДК 94:321

Ірина МАТЯШ,
доктор історичних наук,
професор, заслужений діяч
науки і техніки України,
завідувач відділу Вищої ради
юстиції

Минуло майже вісім років відтоді, як в архіві Осередку української культури і освіти (Вінніпег, Манітоба) мені випала щаслива нагода під час наукового стажування в Канадському інституті українських студій ознайомитися з машинописом неопублікованої праці «Дипломатична історія України» авторства Євгена Слабченка, відомого в мистецтві європейського кіноавангарда під творчим псевдонімом Ежен Деслав. На титулі двома мовами (українською і французькою) було зазначено назву, дату – 1964 рік та дещо інше ім'я – Євген Деслав. У долученій до рукопису біографічній довідці вказувалося, що автор працював у 1919-1920 роках на дипломатичних посадах. Першою була думка про потребу відновлення історичної справедливості у вигляді публікації праці,

адже ніхто з представників української дипломатії доби УНР, які опинилися у вимушеній еміграції, не зреалізував подібного проєкту. Найпоширенішим жанром «писань» на цю тему були мемуари (найчастіше в контексті загальних спогадів про пережиті), які створювали колишні співробітники різних рангів дипломатичних установ (Микола Галаган, Дмитро Дорошенко, Федір Матушевський, Володимир Сікевич, Михайло Тишкевич, Ян Токаржевський-Карашевич, Євген Онацький, Лонгин Цегельський, Олександр Шульгин та інші), від середини 1920-х років із власних переконань чи відповідаючи на заклик Симона Петлюри щодо необхідності відтворення подій буремних років Української революції в спогадах. Спеціально висвітленню діяльності дипломатичних представництв УНР було присвячено випуск історичного календаря-альманаха «Червоної калини» на 1939 рік – «Україна на дипломатичному фронті», який містив спогади М. Данька «Від «Союзу визволення України» до української дипломатії», П. Коваліва «Дипломатична діяльність за часів української держави», Д. Левицького «З дипломатичних спогадів», І. Борщака «Як була зорганізована Мирова конференція 1919 р.», М. Рудницького «Париж 1919: Притяжке становище української делегації на

Summary

The article is devoted to the unpublished book "Diplomatic History of Ukraine" Eugene Slabchenko known in the art of European film avant-garde under the pseudonym Eugene Deslav. Based on numerous archival documents, the author argues convincingly that the talented French and Spanish filmmaker of Ukrainian origin had no sufficient reason to write such a work. In article contains interesting historical facts period Ukrainian People's Republic, quotes and links to correspondence relating to the "Diplomatic History of Ukraine" and Eugene Slabchenko known Ukrainian political and scientific figures.

Keywords: Archives Canada, expert evaluation, extremely Ukrainian People's Republic diplomatic mission in the United States diplomatic activity

Мирову Конференцію» та ін¹. Відомо, що над синтетичною працею «Історія української дипломатії» працював князь Ян Токаржевський-Карашевич (1885-1954), який мав європейську освіту (студіював філософію та політичні науки в університетах Швейцарії, Австрії, Німеччини, Франції), ступінь доктора філософії та політичних наук і потужний досвід дипломатичної роботи (розпочав дипломатичну службу в Українському посольстві у Відні, за часів Директорії очолював Надзвичайну дипломатичну місію УНР у Туреччині (1919-1921), як дипломат особисто доповідав у Римі Папі Бенедиктові XV про становище українського духовенства в Галичині, від січня 1922 р. був віце-міністром закордонних справ і керівником міністерства УНР в екзилі), вільно володів польською, італійською, німецькою, французькою, англійською мовами. Однак праця в цілісному вигляді не вийшла у світ, її фрагмент опублікував часопис «Визвольний шлях» під назвою «До

1 Червона калина: Історичний календар-альманах на 1939 рік. – Львів, 1938. – Т. 18: Україна на дипломатичному фронті.

джерел наших державних традицій (Уривки з недрукованого твору «Історія української дипломатії»)².

Детальніше вивчення змісту колекції Деслава (№ 146), що складалася з трьох тек (машинопис «Дипломатичної історії України», ілюстрації до нього; газетні вирізки, присвячені його творчості та листування) переконувало в не випадковості того, що підготовлене до друку видання не було свого часу опубліковане. Не уніфіковані за стилем викладу тексти «розділів» (обсягом переважно 0,5-2 сторінки!) розлогого змісту праці значно поступалися цінністю підібраним ілюстраціям, серед яких – унікальні фото надзвичайних дипломатичних місій УНР у європейських країнах, оригінали дипломатичних паспортів, мапи тощо. Очевидно, це був один із примірників рукопису, який автор надіслав до Вінніпегу, де планував його публікувати. Відтак, поставали запитання: чи існують інші примірники машинопису і де вони зберігаються, чому

2 Токаржевський-Карашевич І. До джерел наших державних традицій (Уривки із недрукованого твору «Історія української дипломатії») // Визвольний шлях. – 1955. – № 4. – С. 12-15.

вказано справжнє ім'я і прізвище з творчого псевдоніма, що спонукало автора до такої праці й чи був Євген Слабченко дипломатом (як він про себе неодноразово писав), щоб фахово репрезентувати заявлену тему, чому саме в Канаді планувалося друкувати працю французького українця і чому вона не побачила світ. Відповідь на ці численні «чому» могли дати лише результати додаткових пошуків у архівах, що згодом перетворилися майже на детективне розслідування.

У Канаді спектр таких пошуків виявився достатньо широким: від бібліотеки та архівів Канади (фонди Василя Авраменка, Михайла Єремїїва, Володимира Кубійовича та інших українських діячів) до університетських колекцій та архівів громадських організацій (колекція Євгена Бачинського у Відділі спеціальних колекцій та архіву Бібліотеки Карлтонського університету в Оттаві, документальні збірки Михайла Єремїїва, Микити Мандрики в архіві Осередку української культури і освіти в м. Вінніпег тощо). У згаданих зібраннях вдалося виявити численні листи Євгена Слабченка-Деслава до українських діячів про підготовку видання та дотичних до цієї праці проектів, які він пробував утілювати; машинопис змісту видання та коментарі до нього, газетні вирізки з анонсами майбутньої презентації книги та організації

виставки з історії української дипломатії в м. Вінніпег тощо. У контексті нашого дослідження серед інших інтерес має лист Є. Слабченка до Є. Бачинського (видатного церковного і громадсько-політичного діяча, журналіста, дипломата, представника віденського відділу Союзу Визволення України у Швейцарії (1915-1917), редактора «Вісника СВУ» («La Revue Ukrainienne»), видавця і редактора церковного журналу «Еклезія») від 30 березня 1942 р., із якого стає зрозумілим, коли творчий псевдонім Євген Деслав було «об'єднано» зі справжнім ім'ям. «Коли будете писати, то до мого кіноімені додавайте ще і Слабченко, – вжиття псевдонімів для чужинців є від кількох днів у Франції заборонено. – писав він адресатові в Швейцарію. – Цим кіноіменем я підписав більш ніж 120 французьких фільмів і ось маю! В листах пишть мені впрост пане Євгене та й годі»³. Відтоді з листування Євгена Деслава / Упоряд., вступна стаття й коментар о. Юрія

Є. Слабченко почав підписуватися в листах і публікаціях як Євген Деслав, Євген Деслав-Слабченко, Євген де Слав та ін. Однак чому він не вказав на титулі власного прізвища, залишається загадкою. До речі, на цю обставину звертав увагу і Євген Бачинський, який на надісланому йому Деславом примірнику змісту «Дипломатичної історії України» у вересні 1964 р. написав: «Чому не Євген Слабченко?» [3].

Архівна інформація та численні інформаційні повідомлення в газетах засвідчували також, що Є. Слабченко в 1950-1960 роках активно збирав бібліотеку українки та формував архів, складовою якого були документи українських дипломатів, надісланих йому власниками для рекламованого ним майбутнього видання. Зрештою це документальне зібрання («архів») обсягом «близько 5000 досьє» («20 деревляних скринь кожна приблизно по 30 кг»⁴ через кілька тижнів після смерті власника 10 вересня 1966 р. придбав відомий у Франції український громадський діяч Аристид Вирста (музикознавець, скрипаль, педагог, громадський діяч, президент Комітету з ушанування Мицика; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України). – К., 2009. – С. 32, 139, 134, 133.

⁴ Череватенко Леонід. Необхідні доповнення про те, як «Фантастична візія» Євгена Деслава потрапила в Україну // KINO-KOLO. – 2004. – № 21. – С. 95.

ня пам'яті Т.Г. Шевченка у Франції (1961-1969), президент (1968) Академічної української асоціації в Парижі) у вдови Слабченка – Деніз Слабченко-Борне⁵ за 10 тис. дол. з метою «врятувати цей цінний архів, щоби не пішов на сміття, як то дуже часто буває в нашій еміграції» (4). «Одіссея» архіву Деслава-Слабченка ще потребує подальшого дослідження (є відомості, що А. Вирста діяв не з особистої ініціативи, а мав громадське доручення перевезти зібрання з півдня Франції в Париж), однак зауважимо лише, що серед інших цінних документів проф. Вирста звернув увагу на два примірники рукопису «Дипломатична історія України», обсягом «біля 1000 машинописних сторінок із ілюстраціями (побільше часті фотографії представників із коментарями та адреси представництв)» [5]. Отже, машинопису «Дипломатичної історії України» збереглося ще як мінімум два примірники. Аристид Вирста на той час тісно співпрацював з Науковим товариством імені Тараса Шевченка в Європі на чолі з ученим-енциклопедистом Володимиром Кубійовичем, яке від 1951 р. функціонувало в містечку Сарсель під Парижем. Як науковець він усвідомлював потребу в експертній оцінці рукопису, про що писав у жовтні 1967 р. А. Білинському в Австралію: «... повстає тільки проблема редакції «Дипломатичної історії України» правдивим істориком. На жаль, в Сарселю історика немає, а ми (тобто Жуковський

⁵ Див.: Гусейко Л. Про архів та де що з кіноархіву Євгена Деслава... – С. 31, 94, 32, 33-34.

(науковець, енциклопедист, історик, культуролог, громадсько-політичний діяч; іноземний член НАН України) і я) не маємо до того кваліфікації та часу». Відтак «французькі» примірники рукопису не потрапили до відповідних рецензентів і на тривалий час залишилися в гаражі професора на околиці Парижа, очікуючи на фахову експертизу. Сам автор указував на існування п'яти примірників рукопису, один із яких планував депонувати в Женевській університетській бібліотеці, другий – в Архіві Ватикану, третій – в архіві Британського музею [3]. «Депонування я вже з цими інституціями полагодив, – писав він Є. Бачинському. – Четверта копія піде до друку, у себе я зберігаю одну копію в банківському сейфі, де вже зберігаються мої документи. Таким чином буду мати певність, що все мені найдорожше дійде до українського читача». Він без зайвої скромності вважав, що свою «думку довів до великого результату». «Я зробив величезне зусилля, щоби її написати, хай тепер українське суспільство зробить зусилля, щоби її видати», – писав Є. Слабченко Є. Бачинському, сподіваючись на реальну допомогу щодо фінансування видання від українців Північної Америки. Отже, не виключено, що ще один примірник «Дипломатичної історії України» можна знайти в українських зібраннях США, де не знайшлося таки спонсора для «головної праці життя» Деслава Слабченка. Збереглися лише непрямі відомості про те, що видання її першого тому за редакцією

проф. Микити Мандрики передбачалося у Вінніпезі коштом Дмитра Микитюка [5]. Колишній старшина УГА і хорунжий УСС, Д. Микитюк, який чотирнадцятирічним підлітком добровільно вступив до Легіону Січових Стрільців, від 1930 р. мешкав у Канаді, 1938 р. організував у Вінніпезі Станицю Бувших Українських Вояків, був відомим меценатом і видавцем. Заходами цього громадського діяча побачили світ праці колишнього військового радника Симона Петлюри, віцепрезидента УНР в екзилі, генерал-поручника армії УНР Олександра Удовиченка «Україна у війні за Державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних сил 1917-1921 рр.» (1954) та колишнього керівника віденської сотні січових

стрільців (1914-1915), засновника і керівника Братства УСС у США та видавничої кооперативи «Червона Калина», отамана Никифора Гірняка «Полковник Василь Вишиваний» (1956), п'ять томів видання «Українська Галицька Армія: матеріали до історії» (1958-1976). Крім того, він був «щедрим жертводавцем на Східноєвропейський дослідний інститут ім. Липинського, Катедру українських студій в Гарварді, Енциклопедію українознавства, Фундацію Т. Шевченка, НТШ, Патріарший фонд й інші»⁶. Очевидно, Євген Слабченко з огляду на свій колишній зв'язок із січовими стрільцями розраховував на фінансову підтримку Дмитра Микитюка щодо

⁶ *Звістка про смерть Д. Микитюка // Свобода: український щоденник. – 1983, 13 квітня. – Ч. 68.*

друку «Дипломатичної історії України».

На тлі численних різноманітних анонсів видання, які з'являлися у канадській та американській періодиці й містили щонайвищі оцінки майбутньої праці, кокетуванням виглядало висловлене 1964 р. зізнання Слабченка про те, що «Дипломатичну Історію» він готував «ось вже майже 20 років, щоб мене не розхолоджували, нікому про це не казав» [3]. «Розхолоджувати» його могли лише ті, хто знав, що автор не мав для такої праці ні освіти, ні схильності до наукових узагальнень, ні досвіду дипломатичної роботи. Знав це і Є. Слабченко, але наполегливо фіксував у своїх біографіях своє «дипломатичне минуле» на кшталт: «В січні 1919 Євген Слабченко був призначений Директорією до складу Української Дипломатичної Місії до Сполучених Штатів Америки, як аташе Місії, і в 1920 українським дипломатичним кур'єром в Європі» [5]. Цей момент біографії кіномитця, який вбачав у собі «прихильність до дипломатичної науки» [5], сприймався надалі дослідниками його творчості «на віру» і багаторазово повторений у сучасних популярних публікаціях. Не вдалося уникнути ефекту довіри до джерела й авторові цих рядків⁷. Підтвердити факт перебування Євгена Слаб-

⁷ *Матяш І. Дипломатична історія України могла побачити світ в середині 1960-х ... // Україна дипломатична: наук. щорічник. – К., 2007. – Вип. 8. – С. 218–229; Матяш І. «Головна справа життя» (з листування українських дипломатів Євгена Деслава і Михайла Єремїїва) // Там само. – К., 2013. – Вип. 14. – С. 419–463.*

ченка на дипломатичній посаді могли лише документи офіційного походження.

Таку архівну інформацію вдалося виявити в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Відповідно до ухвали Директорії від 9 січня та згідно з наказом №6 по Міністерству закордонних справ УНР від 11 січня 1919 р. до складу Надзвичайної дипломатичної місії УНР до Сполучених Держав Північної Америки було призначено таких осіб: Льонгіна Цегельського, Юліана Бачинського, Максима Гехтера – радниками, Віктора Казакевича – секретарем, Андрія Шумицького та Євгена Слабченка – аташе, Ісаю Баршака (Ілька Боршака) та др. Мойсея (Мусія) Кадеця – урядовцями⁸. Зокрема Слабченко отримав посаду другого аташе, яка відповідала VII розряду службовців. Практично одразу було скасовано призначення Л. Цегельського, якого замінив Ілля Епштайн⁹. Очолив місію Євген Голіцинський¹⁰. Попри те, що до закордонних дипломатичних представництв УНР у цей час потрапило досить багато співробітників без належних знань і відповідного досвіду, а то й просто випадкових людей, серед нових колег Є. Слабченка побувала думка, що для призначення 19-річного юнака, який не володів жодною іноземною мовою, не було підстав, посада отримана ним за протекцією Голови Директорії

В.К. Винниченка¹¹. Сам новопризначений аташе вказував, що з листопада 1918 р. він був «ад'ютантом при отаманові Петлюрі», потім – «урядовцем з особливих доручень при Голові Директорії п. Винниченкові»¹², від якого отримав «особливе поручення [...] – студіювати американські методи виховання молодіжи, і предложити про се Директорії доклад»¹³. Однак ці аргументи не переконували колег. «Я не можу припустити, щоби п. Винниченко був так простодушний, щоби до такої студії, для якої Англія, Німечина, Франція і інші держави висилають комісії зложені із їх найкращих педагогів, міг вислати п. Слабченка, котрий – поминувши се, що не знає англійської мови – не знав би навіть – се моє переконання – як ставити питання в якій небуть справі з обсягу педагогії», – вважав Ю. Бачинський [13]. Слід зазначити, що для того, щоб довести провідникам Директорії свої здібності до дипломатичної служби, Є. Слабченко мав обмаль часу: його служба в оточенні С. Петлюри і В. Винниченка перед призначенням на дипломатичну роботу тривала кілька тижнів.

Сумнівним видається й перебування Є. Слабченка на посаді ад'ютанта Головного Отамана, оскільки офіційних відомостей про цей факт не збереглося, хоча інші ад'ютанти С. В. Петлюри залишили слід в історії. Це зокрема педагог і перекладач з кіль-

кох європейських мов, випускник філософського факультету Віденського університету Василь Бень, старшина для особливих доручень у 1918 р.; а з 15 січня по 29 травня 1919 р. начальник Окремого залізнично-технічного корпусу¹⁴; військовий діяч та історик визвольних змагань Олександр Доценко, 15 грудня 1918 р. призначений старшиною для доручень при Головному Отамані, у 1919-1922 рр. – його особистий ад'ютант; рідний брат Симона Василювича – Олександр Петлюра, який обійняв посаду ад'ютанта при Головному Командуванні військ УНР у липні 1919 р.¹⁵; небіж Головного Отамана – Степан Скрипник (майбутній Патріарх УАПЦ Мстислав), що виконував обов'язки ад'ютанта в 1920-1921 рр., а також автор відомої публікації «Петлюра і Пілсудський (в 16-ту річницю договору з 22 квітня 1920 року)» в «Україні молодій» (1936, ч. 4-5) Федір Крушницький¹⁶ та директор Вербівської школи на Рівненщині Павло Гайовий¹⁷.

Загалом штатна кількість працівників Надзвичайної дипломатичної місії УНР у США передбачала 13 осіб. Заступника секретаря місії та двох урядовців планувалося набрати з українських емігрантів у Вашингтоні. З цією метою

14 <http://nezboryma-nacya.org.ua/show.php?id=132>

15 *Степнень Станіслав. Олександр Петлюра, брат Головного Отамана УНР // http://slovoprosvity.org/2010/06/03/D0%B0/*

16 *Литвин Сергій. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана // Див.: http://ukrlife.org/main/evshan/petlyurav.htm*

17 <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/23/020ProDomoSua.pdf>

Голові місії «згідно резолюції п. Міністра» делегувалося право «самоу призначати урядовців на вакантні посади»¹⁸. Уже 12 січня, без зволікань, 7 із 8 призначених співробітників Місії разом із керівником вирушили до місця призначення через Відень і Берлін. Радник Ілля Епштайн виїхав окремо від інших через Одесу, однак до Місії так і не приєднався. 20 лютого 1919 р. Голова Місії відправив до МЗС УНР як кур'єра Андрія Шумицького, той теж не повернувся. Останнім місцем зупинки членів українського дипломатичного представництва у США перед виїздом до Вашингтона був Копенгаген. Тут члени Місії затрималися, очікуючи американських віз, понад місяць. Користуючись вимушеною паузою, керівник Місії звернувся 12 квітня до Міністерства закордонних справ із проханням збільшити «до можливої високості» штат дипломатичного представництва¹⁹. Натомість 30 квітня склад Місії зазнав нових втрат – її за офіційною версією «через стан здоров'я» залишив радник Максим Гехтер²⁰. А в травні від Голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Копенгагені Дмитра Левицького надійшло повідомлення про ухвалу Директорії ще від 8 квітня про відкликання й самого Є. Голіцинського з посади. Залишаючи Місію, він передав 20 травня керівництво радникові Юліанові Бачинському в статусі «тимчасово виконувача обов'язків Голови» [20].

18 ЦДАВО України, ф. 3752, оп. 1, спр. 2, арк. 4.

19 ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 287, арк. 7.

20 ЦДАВО України, ф. 3752, оп. 1, спр. 2, арк. 40.

8 ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 1, арк. 13.

9 ЦДАВО України, ф. 3752, оп. 1, спр. 2, арк. 39.

10 ЦДАВО України, ф. 3752, оп. 1, спр. 2, арк. 39.

11 ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 67, арк. 5.

12 ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 41, арк. 15.

13 ЦДАВО України, ф. 3752, оп. 1, спр. 2, арк. 16.

Дозвіл на в'їзд до США надійшов у червні, однак отримали його лише двоє «зі вцілілих» членів Місії – виконувач обов'язків Голови та секретар. Др. Мойсей Кадець вирушив за океан за власним паспортом як громадянин США. Як таких, що не отримали дозволу на в'їзд – аташе Євгена Слабченка і урядовця Ісає Баршака – Юліан Бачинський відправив «назад на Україну, з порученням зголоситися в Міністерстві Справ Закордонних для нового призначення службового» [20]. Отримавши «на платню і на кошти подорожі на Україну» з каси НДМ УНР у США «до розрахунку в Міністерстві Справ Закордонних» 5 300 карб., Є. Слабченко вирушив до Відня для отримання решти грошей і нового призначення. Деякий час залишався там, мешкав у готелі «Елізабет». Офіційно його було звільнено наказом Міністра закордонних справ УНР Володимира Темницького «з 1-го липня с.р. зі служби в Міністерстві закордонних справ УНР з тим, що по повороті нормальних відносин на Вкраїні матимете право вернутися до служби в Міністерстві»²¹. Однак звільнений намагався будь-якою ціною зберегти дипломатичну посаду.

У заяві на ім'я В. Темницького 4 липня він виклав прохання: «З огляду на те, що на дальніше перебуття у Відні я не маю ніяких грошей, прошу п. Міністра або дати мені якусь посаду або наказати видати мені належні по закону ліквідаційні гроші і гроші на подорож до

Вкраїну»²². Водночас заявник пропонував «себе як дипломатичного кур'єра на Вкраїну» [22], оскільки планував виїхати в напрямі Одеси. Не отримавши очікуваних пропозицій щодо посади, Є. Слабченко знайшов спосіб заручитися підтримкою С.В. Петлюри.

Із деяким запізненням, 8 вересня Голова НДМ УНР у Румунії Кость Мацієвич передав своєму колезі у США телеграму за підписом С. Петлюри, у якій містилося розпорядження: «Старшина Слабченко повинен наново зайняти свою посаду»²³. Передбачалося, що він у якості «особистого уповноваженого» Головного Отамана має «догнати» місію, котра 1 серпня 1919 р. нарешті прибула до Вашингтона. За кілька днів уже з Копенгагена Слабченко надіслав доволі «недипломатичного» листа Юліанові Бачинському, у якому повідомив, що відповідно до наказу Головного Отамана повертається на посаду аташе, а рішення В. Темницького про його звільнення скасовано.

Співробітників Місії така поведінка обурила. В офіційному листі до нового Міністра закордонних справ УНР Максима Славинського Юліан Бачинський намагався роз'яснити ситуацію, наголошував на відсутності у звільненого аташе достатньої освіти («його наука в гімназії в часі війни певно не була бо й не могла бути правильною, тож йому ще дуже много треба вчитися»)²⁴, володіння

22 ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 41, арк. 15.

23 ЦДАВО України, ф. 3752, оп. 1, спр. 2, арк. 82.

24 ЦДАВО України, ф. 3752, оп. 1, спр. 2, арк. 15 зв.

англійською мовою, усвідомлення своєї відповідальності як призначеного на дипломатичну посаду, та неприйнятну культуру поведінки («п. Слабченко став не лише із-за своєї цілковитої нездарности до праці непотрібним в Місії, але своїм аrogантським поступованнем (що означає на аrogантському діалекті – нахабний, пихатий) ще й неможливим»²⁵) і резюмував: «В виду неможливості працювати спільно з п. Слабченком, всі ми подаємо до димісії і Ви, Пане Міністре, займіться зложенням нової Місії до Америки»⁽²⁵⁾. Щодо завваги Є. Слабченка про поінформованість «Національного комітету» (політичне представництво українців, які мешкали у США, – Український Народний Комітет) у ситуації з його звільненням Ю. Бачинський наголосив «Сей Комітет дійсно зістав поінформований, та власне із-за сего я мушу що ту з цілою рішучістю запротестувати, що п. Слабченко важив ся чисто внутрішні справи Місії виволікати перед посторонне форум і то ще в спосіб, немовби то форум мало бути якоюсь висшою інстанцією для Місії»²⁶. Тим самим особистісне протистояння набувало державної ваги. Очевидно, що для належної репрезентації української ідеї у США та забезпечення підтримки її емігрантськими осередками (у тому числі фінансової), важливішим було зберегти в Місії Ю. Бачинського «як людину, що ознайомлена з американськими обставинами, знає трохи

25 ЦДАВО України, ф. 3752, оп. 1, спр. 2, арк. 15.

26 ЦДАВО України, ф. 3752, оп. 1, спр. 2, арк. 15-16.

англійську мову, користується добрим ім'ям так в краю, як і серед американських українців і має політичний досвід»²⁷. Той у свою чергу вважав, що Слабченкові «замість бавитися в дипломатію» слід «вернутися до науки» або йти «на службу українській армії, яка так потребує тепер жовнів-патріотів»²⁸. У неофіційному листі він дав опонентові відверту характеристику: «...що до аташе місії Слабченка, то є се двадцятилітній хлопець, прийнятий до місії за протекцією Винниченковою – один з нещасливого типу з часів воєнних – [...] людей, які нічого не знають, але через якісь спеціальні обставини вміють добитися в круги визначніших і думають, що вони вже скінчені люди і всьо має кластися їм перед ноги – і «сама Директорія не має їм що розказувати». Се той тип з часу воєнного, про який я думаю, що це нещастя для України – люди зіпсуті, незвичайно зарозумілі, і до ніякої роботи не то публичної але й над самим собою неспосібні, думаючи, що вони вже скінчені люди. Не можу зрозуміти як такого [...] як сей Слабченко можна було поручати до дипломатичної місії і до того ще, не як звичайного урядовця, а як аташе місії. Се є незвичайне легковажене самої справи і обов'язків місії. Слабченка, думаю, не повинно ж, приймати ще тепер до якої державної служби, і по доброму треба виложити йому, що йому треба передовсім учитися і учитися, тому хай запишеться в університет і серйозно ab ovo

27 ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 41, арк. 4.

28 ЦДАВО України, ф. 3752, оп. 1, спр. 2, арк. 16.

зачне працювати над собою. Щодо його національного обличчя – се українець свідомий»²⁹.

Той факт, що рішення С. Петлюри щодо повернення Є. Слабченка до складу Місії не вступило в силу, засвідчує доповідь звільненого Міністра закордонних справ В. Темницького «Про зміни в персональному складі Надзвичайної дипломатичної місії до Сполучених Держав Північної Америки» від 11 листопада 1919 р., у якій висунуто пропозицію «прийняти до відома», що штатними працівниками Місії є «В.О. Голови Місії п. Ю. Бачинський, секретар місії п. Козакевич, секретар д-р Кадець, торговельно-фінансовий агент п. Імханицький»³⁰.

²⁹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 67, арк. 6 зв.

³⁰ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 41, арк. 4.

Невдовзі Є. Слабченко переїхав до Праги. В автобіографічних нотатках він указував на те, що в 1920 р. працював на посаді українського дипломатичного кур'єра в Європі [5]. В умовах браку джерел Ярослав Журовський (а за ним і Галина Брега³¹) зазначав, що він «поїхав до Франції як член делегації Центральної Ради»³². Натомість у книгах наказів по МЗС УНР за 1920 та 1921 рр.³³ жодного наказу про призначення чи звільнення з посади Є. Слабченка немає. «Несення кур'єрської служби по між Міністерством (Центральною установою) і

³¹ Брега Г.С. *Ім'я, яким може пишати українська культура (Євген Деслав)...* – С. 45.

³² Журовський Ярослав. *Євген Деслав: забутий український кінорежисер...* – С. 114.

³³ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 44; оп. 1 спр. 11.

Дипломатичними представництвами УНР за кордоном» у 1921 р. покладалося на Юрія Білиця³⁴, у 1920 р. кур'єрами працювали Юрко Шиманський і Павло Стрільченко³⁵. Згідно з відомостями Департаменту чужоземних зносин МЗС УНР серед українських дипломатичних співробітників у Парижі Є. Слабченка не було. На посаді урядовця в дипломатичному представництві УНР працював звільнений одночасно з ним із НДМ УНР в США Ісай Баршак³⁶. Євген Слабченко 25 серпня 1921 р. отримав у Надзвичайній дипломатичній місії УНР у Празі паспорт для переїзду до Данії та Німеччини терміном дії на один рік, де вказувалося його «заняття» – студент. Згодом у документі було зроблено виправлення, яким срок дійсності паспорту було подовжено ще на рік. Наприкінці березня з цим паспортом він виїхав до

³⁴ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 44, арк. 5.

³⁵ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 23, арк. 168 зв.

³⁶ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 396, арк. 23 зв.

Франції, щоб там почати нове життя, у якому невдалий досвід дипломатичної праці, віддаляючись у часі, набував романтичного забарвлення.

Таким чином, Євген Антонович Слабченко формально мав підстави говорити про призначення його на дипломатичну службу. Офіційно він перебував на посаді другого аташе Надзвичайної дипломатичної місії УНР у США з 11 січня по 1 липня 1919 року. Тобто, якщо виходити з розуміння поняття «дипломат» як посадової особи, уповноваженої урядом вести переговори з представниками іноземних держав, то він такі повноваження в межах компетенції своєї посади отримав, але фактично не розпочав їх виконання, оскільки Місія була в цей час у дорозі до місця призначення. У вересні 1919 р. Є. Слабченко отримав можливість відновлення на посаді, однак наказ С. Петлюри не вступив у дію. Відтак досвіду дипломатичної діяльності він не мав.

АННОТАЦІЯ

Стаття посвячена неопублікованій книзі «Дипломатическая история Украины» Евгения Слабченко, известного в искусстве европейского киноавангарда под псевдонимом Эжен Деслав. Основываясь на многочисленных архивных документах, автор убедительно доказывает, что талантливый французский и испанский кинорежиссер украинского происхождения не имел достаточных оснований для написания подобного труда. В статье собраны интересные исторические факты периода УНР, цитаты и ссылки на переписку по поводу «Дипломатической истории Украины» и Евгения Слабченко известных украинских политических и научных деятелей.

Ключевые слова: архивы Канады, экспертная оценка, Чрезвычайная дипломатическая миссия УНР в США, дипломатическая деятельность.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена неопублікованій книзі «Дипломатична історія України» Євгена Слабченка, відомого в мистецтві європейського кіноавангарду під псевдонімом Ежен Деслав. Ґрунтуючись на численних архівних документах, автор переконливо доводить, що талановитий французький та іспанський кінорежисер українського походження не мав достатніх підстав для написання подібної праці. У статті зібрані цікаві історичні факти періоду УНР, цитати і посилання на листування з приводу «Дипломатичної історії України» відомих українських політичних і наукових діячів.

Ключові слова: архіви Канади, експертна оцінка, Надзвичайна дипломатична місія УНР в США, дипломатична діяльність.

Хто не ризикує — той не дивує світ

(штрихи до політичного портрета Вінстона Черчілля)

УДК 321.94

Володимир ДЕНИСЕНКО,
доктор історичних наук

Частина 2

Під час свого історичного приїзду до Москви в серпні 1942 р. Прем'єр-міністр Великої Британії Вінстон Черчілль заявив: «Ми сповнені рішучості продовжувати боротьбу пліч-о-пліч, хоч би які страждання, які труднощі нас чекали, продовжувати боротьбу пліч-о-пліч, як товариші і брати, допоки останні залишки гітлерівського режиму не будуть перетворені на прах, залишившись у пам'яті прикладом і попередженням для майбутніх поколінь».

Вислови Черчілля своєрідні, довгий час їх обмінали радянські історики та дослідники історії Другої світової війни. За його твердженням, «фашизм був тінню або потворним дітищем комунізму». Мовляв, під приводом порятунку від більшовизму, народилися диктаторські

режими Гітлера і Муссоліні. Нині думки Черчілля актуально перегукуються з філософськими узагальненнями сучасних українських учених М. Михальченка і В. Андрущенка: «Марксизм, ленінізм, сталінізм і таке інше — все це волюнтаристські намагання обдурити історичний процес, швидко вийти вперед заради та в ім'я благої мети, але... благими намірами вимощена дорога в пекло» [1, с. 284].

Гортаючи нині числа тижневика «Британський союзник» («БС»), мимоволі потрапляєш у вир світової воєнної катастрофи.

Видавець «БС» — Міністерство інформації Великої Британії. Редакція містилася поза досяжністю воєнних дій у радянському місті над Волгою Куйбишеві (нині Самара). Редагував газету пресаташе Британського посольства в СРСР. Перший номер датований 1942 роком. Газета декларувала: «Мета «Британського союзника» полягає в тому, аби щотижня давати народам Радянського Союзу фактичну інформацію про воєнні зусилля Британської Співдружності Народів».

Дивимось на один зі знімків номера від 4 жовтня 1942 року. На ньому бачимо постать упертого, рішучого, вольового, інтелігентного чоловіка. Зна-

Summary
November 30, 2014 marks the 140th anniversary of the birth of the outstanding political figure of Sir Winston Churchill. The article is devoted to some aspects of his journalistic, political, literary career and passion for painting. These quotes from public speeches, correspondence and published works are extrapolated to the development of today's confrontation in Europe.
Keywords: Winston Churchill, World War II, Roosevelt, Stalin and British interests, political parties

йома постава, дещо сутулі плечі, що характерно для тих, хто звик подовгу і зосереджено працювати за письмовим столом. Чоловік стоїть спиною до нас.

Офіцери на задньому плані ніби звільнили зручний для зйомки п'ятачок. Дівчина, яка стоїть обличчям до нас, посміхається. Її тішить певна «постановочність» ситуації. Впадає в очі жвавість розуму, розвинена міміка, її тонке світосприйняття, одне слово, — яскраво окреслена індивідуальність без найменшого артистичного награвання.

Чому так докладно йдеться про цю красиву англіюку, зрозуміло: старший капрал Допоміжних територіальних військ, вона ж — Мері — донька прем'єр-міністра.

І зустріч на кораблі, що йде через Атлантику, не випадкова. Потрапила Мері в цей неординарний рейс, як ми сьогодні сказали б, «по блату». Не міг батько-прем'єр не взяти із собою доньку-капрала! А якщо по суті — то шинель на Мері справжня, і вона справді служить у флоті Великої Британії, і час для країни, якою керував її

вельми суворий батько, воєнний [2; 3].

Істотну роль в успіхові Британії відіграли також доброзичливі відносини Черчілля з Президентом США Франкліном Рузвельтом. Цікаво, що в листуванні з Рузвельтом британський прем'єр зазвичай підписувався як «ваш колишній військовий моряк». У кабінеті ж американського президента в Білому домі стояла дерев'яна фігурка Черчілля з величезною сигарою, до якої була пришпилена записка: «Не прибирати! Штраф — 250 доларів».

Вперше Черчілль зустрівся з Франкліном Рузвельтом у серпні 1941 р. і подружився з ним. Як пізніше підрахував британський прем'єр, вони з Рузвельтом провели разом 120 днів на різноманітних зустрічах і конференціях. Під час першої зустрічі вони підписали Атлантичну хартію, де проголосили, що союзні нації борються за справедливий і демократичний мир і не визнають територіальних змін у Європі після початку Другої світової війни. Згодом для Радянського Союзу було зроблено виняток —

Англія і США на конференціях у Ялті та Потсдамі визнали анексію держав Прибалтики і територій України, Білорусії та Бессарабії, відторгнутих у Польщі та Румунії.

У 1963 р. Конгрес США обрав Черчілля, другим після маркіза Лафайєта, почесним громадянином США.

Вінстон Черчілль увійшов в історію не лише як людина, яка очолювала одну з держав-переможниць у Другій світовій війні, а й як один із творців повоєнного облаштування світу.

Чимало ідей, закладених світовими лідерами на трьох конференціях — у 1943 р. в Тегерані, у 1945 р. в Ялті та під час роботи Потсдамської конференції, стали підґрунтям створення Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних інститутів. До речі, цікавим є те, що власне сама назва «Організація Об'єднаних Націй» запозичена з цитованої Черчіллем поетичної фрази Байрона, присвяченої антинаполеонівській коаліції: «Тут, де блиснув об'єднаних народів меч».

Дослідження буде не повним без опису людських якостей Вінстона

Черчілля. Активним дипломатичним гравцем він постає у нижченаведених документах.

«Як основа для обговорення на майбутній конференції глав трьох урядів, я склав проект декларації про німецьких військових злочинців.

Прем'єр-міністр — президентові Рузвельту і прем'єру Сталіну 12 жовтня 1943 року

Чи не будете люб'язними розглянути питання про те, чи варто опублікувати за нашими трьома підписами щось схоже на нижченаведене:

1. Великобританія, Сполучені Штати і Радянський Союз (якщо інший порядок перерахування вважається більш відповідним, ми цілком готові бути останніми) отримали з різних джерел свідцтва про звірства, вбивства та холоднокривні масові страти, які вчиняються гітлерівськими збройними силами в багатьох країнах, захоплених ними, з яких тепер їх стрімко виганяють. Жорстокості нацистського панування не є новим фактом, і всі народи або території, що знаходяться в їх владі, страждали від такої форми терористичного правління.

Нова ситуація полягає в тому, що багато з цих територій тепер звільняють армії держав-визволителів і що у своєму розпачі гітлерівці, які відступають, подвоюють свої звірства.

2. Відповідно до вищевикладеного три союзні держави, які виступають в інтересах тридцяти двох Об'єднаних Націй, роблять заяву і попередження своєю декларацією:

У момент надання будь-якого перемир'я будь-якому уряду, який може бути створено в Німеччині, всі німецькі офіцери, солдати і члени нацистської партії, які були відповідальні за вищезазначені звірства, вбивства та страти або добровільно взяли участь у них, будуть відіслані в країни, в яких були вчинені ними ці огидні дії, для того, щоб вони могли бути засуджені і покарані відповідно до законів цих звільнених країн і вільних урядів, які будуть там створені. Списки буде складено з усіма можливими подробицями, отриманими від усіх цих країн, особливо з урахуванням окупованих частин Росії, Польщі та Чехословаччини, Югославії, Греції, Норвегії, Данії, Нідерландів, Бельгії, Люксембургу, Франції та Італії включно з о. Крит та іншими островами.

Таким чином, німці, які беруть участь у масових розстрілах італійських офіцерів або у вбивствах французьких, нідерландських, бельгійських і норвезьких заручників або критських селян, або ж ті, які брали участь у винищенні народу Польщі, або у винищенні населення на територіях Радянських Республік, які нині звільняються від

ворога, повинні знати, що вони незалежно від витрат, будуть відправлені у місця, де ними було скоєно злочини, і будуть судимі на місці народами, над якими вони здійснювали насильства. Нехай ті, хто ще не закривавив свої руки, будуть попереджені, щоб не опинитися серед винних, бо три союзні держави знайдуть їх навіть на краю світу і видадуть їх обвинувачам для здійснення правосуддя.

Ця декларація не торкається питання про головних злочинців, дії яких не пов'язані з певним географічним місцем.

(Підписи) Рузвельт, Сталін, Черчілль» [4].

Його постать активного учасника Другої світової війни помітна й у ґрунтовному публіцистичному історичному дослідженні.

Завершуючи документальну оповідь про Другу світову війну, позиція його як політика, історика і журналіста акумулюється у виваженому резюме.

«У цьому томі, як і в попередніх, я розповів те, що знав і переживав, обіймаючи посаду Прем'єр-міністра і міністра оборони Великобританії. Як і в попередніх томах, я керувався документами і промовами, складеними в дні важких випробувань, вважаючи, що це дасть більш точну картину подій того часу, ніж можуть дати будь-які думки, що прийшли в голову згодом. Первинний текст був закінчений майже два роки тому. З того часу інші обов'язки змусили мене обмежитися лише загальним наглядом за процесом перевірки фактів, викладених у цій книзі, і отриманням необхідної згоди на опублікування оригі-

Фултонська промова Черчілля 5 березня 1946 року

нальних документів.

Я назвав цей том «Трімф і трагедія» тому, що повна перемога Великого союзу досі не принесла ще загального миру нашій охопленій тривогою земній кулі.

Вінстон С. Черчілль
Чартуелл,
Уестерхем,
Кент.

30 вересня 1953 року».

Цікаві роздуми політика світового значення щодо облаштування майбутньої Організації Об'єднаних Націй.

«Чи повинні радянські республіки бути членами міжнародної організації з правом голосу в Генеральній Асамблеї? Це питання обговорювалося в Думбартон-Оксі, але тепер він збирається запропонувати дещо інше. Радянська делегація була б задоволена, якби три або, принаймні, дві з радянських республік стали від початку заснування членами організації, а саме — Україна, Білорусь і Литва. Всі вони важливі, всі мали великі жертви у війні; вони першими зазнали вторгнення і сильно постраждали. Домініони Британської Співдружності націй наближалися до незалежності поступово і терпляче. Це було прикладом для Росії, і тому вони вирішили внести цю більш вузьку пропозицію. «Ми повністю згодні, — закінчив він, — з пропозицією президента про процедуру голосування і просимо, щоб три або принаймні дві з наших республік були членами-засновниками міжнародної організації» [4].

У відставці екс-прем'єр продовжив активне політичне життя. Він засідав у Палаті громад, їздив із

виступами всією країною.

Спостерігаючи за змінами, що відбуваються у світі, він зрозумів, що тепер загроза миру виходить від нового титана — СРСР. Цій темі була присвячена його так звана Фултонська промова, з якою він виступив у однойменному місті США в 1946 році. Саме в ній Черчілль уперше вжив вираз «залізна завеса», що невдовзі прижився в усьому світі. Цю промову вважають імпульсом початку «холодної війни» між СРСР і капіталістичним світом.

У спортивному залі Вестмінстерського коледжу у Фултоні 5 березня 1946 р. В. Черчілль вголосив свою промову, яка цілком справедливо вважається одним із найважливіших моментів початку «холодної війни». Вона стала широко відомою і трансливалася найбільшими радіокомпаніями США, її текст викладали багато газет Заходу. Але в періодичній пресі та наукових публікаціях СРСР подавалися лише окремі фрагменти з неї. Уперше російською мовою повний текст фултонської промови було опубліковано в

першому номері журналу «Джерело» за 1998 рік. Тому для ознайомлення широкої читачької аудиторії варто процитувати окремі уривки з неї.

«Отже, я визначив дві головні небезпеки, що загрожують сімейним осередкам людства. Я не говорив про бідність і нестатки, які найбільше турбують людей. Але якщо усунути небезпеку війни і тиранії, то, безсумнівно, наука та співпраця в найближчі кілька років, максимум кілька десятиліть принесуть світові, що пройшов жорстоку школу війни, зростання матеріального добробуту, небаченого в історії людства.

Я вже говорив про Храм Миру. Зводити цей Храм повинні працівники з усіх країн. Якщо двоє з цих будівельників особливо добре знають один одного і є друзями, якщо їхні родини перемішані і, цитуючи розумні слова, які попалися мені на очі позавчора, — «якщо у них є віра в мету один одного, надія на майбутнє один одного і поблажливість до недоліків один одного», — то чому вони не можуть працювати разом в ім'я спільної мети як друзі і

партнери? Чому вони не можуть спільно користуватися знаряддями праці і таким чином підвищити працездатність один одного? Вони не тільки можуть, а й повинні це робити, інакше Храм не буде зведено або він впаде, і ми будемо знову, вже втретє, вчитися в школі війни, яка буде незрівнянно більш жорстокою, ніж та, з якої ми щойно вийшли.

Можуть повернутися часи середньовіччя, і на блискучих крилах науки може повернутися кам'яний вік, і те, що зараз може пролитися на людство безмірними матеріальними благами, може призвести до його повного знищення. Тому я закликаю: будьте пильні. Якщо ми хочемо братського союзу, то зробимо так, щоб ця велика справа стала відомою скрізь і зіграла свою роль у зміцненні основ суспільства. Краще попереджати хворобу, ніж лікувати її.

Я маю наголосити, що від Штеттіна на Балтиці до Трієста в Адріатиці на континент опустилася залізна завеса. По той бік завіси всі столиці древніх держав Центральної та Східної Європи — Варшава, Берлін, Прага, Будапешт, Бухарест, Софія. Усі ці відомі міста і їхнє населення опинилися в межах того, що я називаю радянською сферою, всі вони в тій чи іншій формі підпорядковуються не тільки радянському впливу, а й потужному контролю Москви.

Комуністичні партії, які були дуже нечисленні в усіх цих державах Східної Європи, мають виняткову силу, вони всюди прагнуть встановити тоталітарний контроль. Донині ці дер-

Під час свого історичного приїзду до Москви в серпні 1942 року
Прем'єр-міністр Великобританії Вінстон Черчілль

Засідання Потсдамської конференції

жави не мають справжньої демократії. Туреччина і Персія глибоко занепокоєні і стурбовані з приводу претензій, які до них пред'являють, і того тиску, якому вони піддаються з боку уряду Москви.

Я жену від себе думку, що нова війна неминуча, тим більше в найближчому майбутньому. І саме тому, що я впевнений, що наші долі в наших руках і ми в силах врятувати майбутнє, я вважаю своїм обов'язком висловитися з цього питання, добре, що у мене є можливість це зробити. Я не вірю, що Росія хоче війни. Вона хоче безмежного поширення своєї потужності і доктрин. Але про що ми повинні подумати сьогодні, поки ще є час, про запобігання воєн навіки і про створення умов для свободи і демократії якнайскоріше в усіх країнах.

Наші труднощі і небезпеки не зникнуть, якщо ми закриємо на них очі або просто будемо чекати, що станеться, або будемо вести політику умиротворення. Я спостерігав за поведінкою наших російських друзів і союзників під час війни та маю пере-

конання, що вони ніщо не шанують так, як силу, і ні до чого не мають менше поваги, ніж до військової слабкості. З цієї причини стара доктрина рівноваги сил тепер непридатна. Ми не можемо дозволити собі — наскільки це в наших силах — діяти з позицій малої переваги, яка вводить у спокою зайнятися пробою сил. Якщо західні демократії будуть стояти разом зі своєю твердою прихильністю принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй, їх вплив на розвиток цих принципів буде величезним і навряд чи хто б то не був зможе їх похитнути. Якщо вони будуть роз'єднані або не зможуть виконати свій обов'язок і якщо вони втратять ці вирішальні роки, тоді й справді нас спіткає катастрофа».

Можна стверджувати, що «вождю народів» не до душі були міркування В. Черчілля про домінуючу роль США і Великобританії, їх братерську співпрацю у становленні ООН як справжнього Храму миру, яку в той час на засіданнях Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки

різко критикували представники СРСР. Великі переживання у Й. Сталіна викликали, очевидно, оприлюднені відомості про атомну бомбу, яка зберігається в американських руках, і висловлену небезпеку, яка може спіткати людство, якби ця зброя була монополізована комуністичною державою, насамперед Радянським Союзом. Весь світ дізнався, що не йому, а Заходу, належала ініціатива створення «якоїсь Всесвітньої Організації», що володіє необхідними повноваженнями щодо запобігання застосуванню зброї масового ураження.

Звичайно ж, радянський лідер, який був у зеніті слави, негативно сприйняв виступ опального британця, що нагадав про прорахунки в зовнішній політиці СРСР у передвоєнний період, про його роль у заспокоєнні гітлерівської Німеччини. Про те, що саме В. Черчілля ще «до 1933 або 1935 попереджав світову спільноту про страшну долю, яка може спіткати цю країну і принести нещастя людству в разі встановлення в ній фашистського режиму. Про те, що Другій світовій війні можна було запобігти без єдиного пострілу і бачити Німеччину «могутньою і шанованою країною».

Здавалося б, виступи в парламенті, коледжах і університетах — єдине, що залишається політикові після 70. Але це не стосується Черчілля. У 1951 р. він знову став Прем'єром Великобританії. У 77 років! Попри стан здоров'я, яке погіршувалося, у відставку він подав тільки 1955 року.

Після цього Вінстон

Черчілля прожив ще десять років. Існує анекдот про те, що коли політикові виповнилося 80, «Bi-Bi-Ci» створило спеціальну команду для висвітлення його похорону. Сер Вінстон пережив трьох членів цієї команди... Коли Черчілля запитували про секрет його довголіття, він відповідав: «Своїм довголіттям я зобов'язаний спорту. Я ним ніколи не займався». І от у чому він собі ніколи не відмовляв, так це в міцних напоях. «У молодості я взяв собі за правило не пити ні краплі спиртного до обіду. Тепер, коли я вже у поважному віці, я тримаюся правила не пити ані краплі до сніданку», — жартував Черчілля.

На завершення подаємо розповідь про особисте життя лідера англійської нації. На початку XX ст. на молоду дівчину Клементину справили враження не успіхи на державній службі чи його літературний доробок, а звичайні, на перший погляд, буденні події. У селі, де була садиба їхніх спільних друзів, спалахнула пожежа. Вінстон примчав на місце пригоди, начепив пожежну каску і кинувся прямо у вогонь. Міністр торгівлі його королівської величності виносив речі до останнього моменту; коли він, закопчений і подряпаний, вилазив з вікна, стіна впала — Черчілля врятувався дивом. Клементина висловила захоплення вчинком молодого людини і відправила телеграму, на що отримала відповідь: «Пожежа була чудовою розвагою, ми гарно повеселилися!». Не дивно, що дівчина просто не могла не прийняти пропозиції, зробленої настільки без-

страшною людиною.

У парафіяльній церкві палати громад у Вестмінстері 12 вересня 1908 р. відбулася церемонія одруження Вінстона Черчілля і Клементини Хозьєр. Серед весільних подарунків Вінстон отримав і знакову тростину із золотим руків'ям і дарчим написом: «Моєму наймолодшому міністру», надіслану королем Едуардом VII.

У їхній родині народилося п'ятеро дітей (один із них помер ще немовлям). Старша з дочок Черчілля — Сара (як кажуть, після її народження Черчілль похвалився, що «вона найчарівніше дитя на світі»). У відповідь на запитання: «Напевно, схожа на матір?», він гордо відповів: «Ні, вилита я!», знялася у фільмі «Королівське весілля» разом із Фредом Астером, а інша його дочка — Мері, згодом написала книгу про своїх батьків. Син Черчілля Рендольф, а потім і його онуки Ніколас і Вінстон, пішли шляхом свого великого предка, стали політиками, членами англійського парламенту.

Вінстон Черчілль прожив насичені бурхливими подіями, звершеннями і особистими тріумфами та поразками 90 років, обожнював життя, у цьому й вбачав його сенс. Попри активну політичну і громадську діяльність, яка затихла лише на схилі літ, Черчілль захоплювався тваринництвом, кіно, історією. Саме в історії, дивлячись у дзеркало своєї пам'яті, він досяг успіху, безсумнівно, більше ніж у будь-якій іншій сфері своїх захоплень. Такою була людина, яка створила чудову шеститомну працю «Друга світова війна».

14 серпня 1941 р. американський президент Франклін Рузвельт та британський прем'єр-міністр Вінстон Черчілль на борту англійського лінкору «Принц Уельський» у бухті Ардженті (Ньюфаундленд) підписали спільну декларацію, яка отримала назву «Атлантична хартія». Хартія стала одним із головних програмних документів антигітлерівської коаліції

За кілька років до смерті сер Вінстон, послизнувшись, зламав стегно. І тоді, лежачи в ліжку, склав сценарій власного похорону, який був утілений, проте з поправками, зважаючи на велич людини, яку втратила Великобританія і весь світ. На знак жалоби дзвонили дзвони собору Святого Павла — так проводжають в останню путь тільки монархів. Три доби продовжувалося прощання з тілом Черчілля в соборі Вестмінстерського абатства, після чого траурний кортеж проїхав до Темзи. Потім покриту британським прапором труну з тілом великого політика і громадянина перенесли на військовий катер, що доправив тіло Черчілля до його заміського маєтку. Там, на сільському цвинтарі, Вінстон Черчілль і знайшов свій останній прихисток. На похоронах політика було зафіксовано найбільше в історії скупчення людей, що прийшли попрощатися з великою людиною [5].

Дружина Вінстона Черчілля Клементина пережила чоловіка на 12 років та померла в 1977 році. Подружжя було разом понад півстоліття і жодного разу, за словами обох, «не пошкодував про зроблений вибір». Елеонора Рузвельт, дружина американського президента, одного разу зауважила: «Вона отримала нелегку роль, але грала її з гідністю і чарівністю». Не нав'язуючи чоловікові своєї думки, Клементина завжди залишалася для

нього незаперечним авторитетом.

Доречно буде завершити дослідження висловлюванням Вінстона Черчілля: «Кожен пророк повинен приходити з цивілізації, але кожен пророк також повинен йти в пустелю. У ньому має чітко відображатися складне сучасне суспільство і все, що воно може дати. Крім того, він повинен вміти пережити часи ізоляції та медитації. Це той досвід, який дозволяє отримувати психічний динаміт».

Список використаних джерел:

1. Михальченко Н., Андрущенко В. *Упріки розделения в себе: от Леониди к Виктории. Т. 1.* — К.: НП и ЭНИ имени И. Кураца НАН Украины, 2012. — С. 284.
2. Філіппова І. Людина в смокінгу, з метеликом, в офіцерському мундирі. — *День*, 4 грудня 2004. — С. 7.
3. Обличчя влади: російська політична еліта. — К.: Наукова думка, 2002. — С. 4.
4. Черчілль У. *Вторая мировая война. В 3-х книгах.* — Кн. 3, Т. 5–6. — Сокр. пер. с англ. — М.: Воениздат, 1991.
5. Соколов Б.В. *Сто великих политиков / Б.В. Соколов.* — М., 2004. — С. 367–374.
6. Черчілль: *Сборник статей и документов.* — К.: «Личности». — 2008. — Афоризмы — С. 279–288.

АННОТАЦІЯ

30 листопада 2014 г. исполняется 140 лет со дня рождения выдающегося политического деятеля, сэра Винстона Черчилля. Статья посвящена некоторым аспектам его журналистской, политической, литературной карьеры и увлечения живописью. Приведенные цитаты из публичных выступлений, переписки и опубликованных произведений экстраполируются на сегодняшнее развитие противостояния в сердце Европы.

Ключевые слова: Винстон Черчилль, Вторая мировая война, Рузвельт, Сталин, английские интересы, политические партии.

АНОТАЦІЯ

30 листопада 2014 р. виповнюється 140 років з дня народження видатного політичного діяча, сэра Вінстона Черчілля. Статтю присвячено деяким аспектам його журналістської, політичної, літературної кар'єри та захоплення живописом. Наведені цитати з публічних виступів, листування й опублікованих творів екстраполюються на сьогодиншній розвиток протистояння в серці Європи.

Ключові слова: Вінстон Черчілль, Друга світова війна, Рузвельт, Сталін, англійські інтереси, політичні партії.

Кость Левицький: «Ми повинні вибирати на політиків сам цвіт нашої інтелігенції»

18 листопада виповнилося 155 років з дня народження Костя Левицького – першого глави Уряду Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР).

Понад три роки він курував дипломатію ЗУНР, очолював делегації Республіки на міжнародних конференціях у Ризі (1920 р.), Женеві (1921 р.), був членом делегації ЗУНР на Генуезькій конференції (1922 р.).

Історики дипломатії зазначають, що уряд ЗУНР налагодив широкі дипломатичні контакти, відкривши власні представництва в Австрії, Італії, Німеччині, Угорщині, Чехословаччині, Югославії. Спеціальні місії були скеровані до держав, де перебувала значна кількість української еміграції – Канади, США, Бразилії.

Його називали найвизначнішим політичним діячем Галичини кінця XIX – першої половини XX сторіч. Левицький був членом правління товариства «Просвіта». Перекладав з німецької на українську закони, опрацьовував українську юридичну термінологію, уклав і видав німецько-український правничий словник.

З утворенням 1899 р. Української національно-демократичної партії його було обрано членом президії, а згодом головою керівного органу партії – Народного комітету. Під проводом Народного комітету в краї розгорнувся масовий рух за консолідацію українського суспільства в боротьбі за рівні права з іншими народами Австро-Угорської імперії.

...Кость Левицький народився 18 листопада 1859 р. в містечку Тисмениця, нині місто Івано-Франківської області, у сім'ї греко-католицького священика. Навчався на правничих факультетах Львівського та Віденського університетів. Ступінь доктора права отримав 1884 року.

Свідченням великої популярності в народі стало його обрання в 1907 р. послом австрійського парламенту, а наступного року – Галицького сейму. У 1910 р. – стає головою обох посольських клубів. Кость Левицький базовою концепцією діяльності українських парламентаріїв обрав осягнення національних прагнень українців шляхом еволюції, органічної праці й широкої політичної роботи в масах. Він вважав першочерговим завданням виховати потужний пласт української інтелігенції, підприємців, політиків і урядовців, розбудувати національно-культурне життя у краї й підготувати основу автономії Галичини в рамках Австро-Угорщини як першого кроку до державності.

19 жовтня 1918 р., з розпадом Австро-Угорської імперії, Українська конституанта у Львові проголосила утворення на своїх етнічних землях суверенної Української держави. Реалізацію постанови було покладено на новостворену Українську Національну Раду (УНРаду), яка взяла курс на перебрання влади в краї мирним шляхом. Для цього голова президії Ради Є. Петрушевич виїхав до Відня. Львівська делегація Ради під проводом К. Левиць-

кого 31 жовтня прийняла рішення брати владу з допомогою зброї. У результаті переможного Першолистопадового повстання влада у краї перейшла до рук українців.

Попри складну ситуацію, у краї розгорнулося державне будівництво. УНРада 9 листопада 1918 р. прийняла опрацьований Тимчасовий Основний Закон, за яким було уконституйовано ЗУНР.

У 1919 р. К. Левицький був запрошений до уряду Є. Петрушевича на посаду уповноваженого в справах преси й пропаганди, а з січня 1921 р. – закордонних справ. Він заснував і очолив Комітет політичної еміграції, який об'єднував усіх західноукраїнських політемігрантів у Європі, надавав їм моральну, правову та матеріальну допомогу. Після ліквідації 1923 р. екзильного уряду повернувся до Львова.

Після вступу Червоної армії у Львів 22 вересня 1939 р. К. Левицький на чолі делегації прибув до керівництва нової влади з метою встановити відносини, але за особистим наказом наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова був арештований. Вивезений до Москви, 80-річний галицький діяч провів у Луб'янці майже півтора року. Його справою займалися особисто Л. Берія і В. Молотов. Дослідники схильні вважати, що це ув'язнення викликало різко негативну реакцію українців приєднаного краю. Навесні 1941 р. після звільнення він повернувся до Львова.

На початку радянсько-німецької війни у Львові, 30 червня 1941 р., заходами бан-

дерівського крила ОУН проголошено утворення Української держави, згодом – її представницького органу – Ради Сеньйорів. Головою якої став К. Левицький, а почесним президентом – митрополит А. Шептицький. Національна Рада захищала інтереси українців, намагалася пом'якшити окупаційний режим. У посланні до губернатора дистрикту «Галичина» від 14 жовтня 1941 р. він сміливо наголошував: «Українська Національна Рада репрезентує громадську опінію національної ідеї до часу створення Соборної незалежної України».

... Політик помер 12 листопада 1941 р. і був похований у присутності вищого духовенства та численної громадськості Львова. У надгробному слові владика Й. Сліпий, відзначаючи величезні заслуги К. Левицького перед українським суспільством, іменував його як «керманича політичного життя народу до останньої хвилини».

За матеріалами преси та документами

Нова праця угорського вченого про українських студентів

У затишних читальних залах Закарпатського угорського інституту ім. Ракоці Ференца II в м. Берегово та Саболч-Сатмар-Березького комітатського архіву в м. Ніредьгаза, що надихають на творчу наукову працю, 3 і 4 листопада 2014 р. відбулася презентація виданої за сприяння Міжнародної громадської організації «Ми Українці» (голова Ради старійшин Лідія Горбунова) праці професора Будапештського університету ім. Етвеша Лоранда Сьогі Ласло «Закарпатські студенти в європейських університетах. 1407-1919».

Передмову до цього видання 20 червня 2013 р. зробив на той час Надзвичайний і Повноважний Посол України в Угорщині Юрій Мушка, добре обізнаний із проблематикою дослідження. У вступному слові він, зокрема, зазначив: «В історії багатотисячлітнього співіснування українців та угорців можна знайти чимало дотичних точок, які є невичерпним джерелом досліджень для фахівців філософських і суспільних наук. Для істориків справжнім викликом є робота з дослідження архівних документів, яка потребує безмежного терпіння. У процесі цієї роботи, сповненої непередбачуваністю, дослід-

ники час від часу стикаються з такими несподіваними документами, даними, інформаційними фрагментами, вивчення яких сприяє розширенню та поглибленню спектра аналізу.

Стосовно Закарпаття, найбільш західної області України, можна говорити не тільки про мультиетнічність його населення, це поняття є визначальним і в його історичному процесі розвитку. Цей регіон завжди був зоною зіткнення імперій та національних держав, з географічної точки зору – периферійним краєм, натомість із політичної – виразником великодержавницьких інтересів.

Ласлові Сьогі, для якого розвиток українсько-угорських зв'язків у архівній сфері є найважливішою

темою його діяльності, вдалося у своїй праці розкрити і показати традиції навчання українського студентства впродовж півтисячорічного періоду історії цього неординарного регіону. Показово, що поряд із університетами Західної Європи, зокрема імперії Габсбургів, німецькими, голландськими, швейцарськими, англо-шотландськими, італійськими, французькими навчальними закладами, незаперечним авторитетом користувалися балтійські та російські виші, а по другий бік Карпат – освітні заклади історичної Галичини та Буковини.

...Потужним месиджем для сьогодення є те, що отримані з усіх куточків світу знання є органічною складовою розвитку не тільки окремої особи, а й суттєвим вкладом у розбудову толерантної, демократичної європейськості, що примножує, при цьому, славу генеруючої спільноти, її гідну повагу до минулого і сьогодення, усвідомлюючи та визнаючи цінності, які криються в її різноманітності».

**Юрій Мушка,
Надзвичайний і
Повноважний
Посол України**

Видання «Закарпатські студенти в європейських університетах. 1407-1919» є частиною амбітного проекту, здійснюваного групою угорських молодих науковців під керівництвом професора Сьогі, спрямованого на виявлення автентичних джерельних відомостей про навчання угорських студентів у європейських університетах у зарубіжних архівах і репрезентацію їх у вигляді бази даних і друківаних праць. Варто зазначити, що ця копійка праця, унікальність якої полягає в необхідності дослідити величезну кількість несистематизованих документів різними мовами, триває вже два десятиріччя. Її результативність на сьогодні «вимірюється» 17-ма томами серійного джерельного видання, у яких опубліковано понад 70 тис. даних про реєстрацію студентів у зарубіжних вишах. До створюваної електронної бази даних планується внесення близько 100 тис. даних.

Якщо в історичній науці Центральної Європи такі дослідження є досить поширеною темою з огляду на важливість

ролі університетів у розвитку національної інтелігенції, політичного та господарського життя, становленні мистецької еліти, то в Україні, на жаль, пошуки в такому форматі ще не набули популярності. Очевидно, тут на заваді не лише матеріальні чинники, а й можливість вільного пересування Європою, знання мов чи й брак небайдужого промоутера, здатного зацікавити цією тематикою учнів. Саме таким є професор Ласло Сьогі, в недавньому минулому – генеральний директор Бібліотеки та архіву Будапештського університету ім. Етвеша Лоранда (1995-2013), голова Співки архівістів Угорщини (2000-2008), ініціатор взаємних поїздок українських та угорських архівістів з метою обміну досвідом.

Інтерес виконавців цього масштабного проекту поширюється також на території помежжя, де мешкали угорці. Відтак

ними було виявлено відомості про мешканців Закарпаття, які стали студентами європейських університетів за доби Середньовіччя та Нового часу. Аналогічні видання професором Л. Сьогі здійснено на підставі результатів досліджень наукової групи за його керівництвом спільно з румунськими, словацькими, чеськими колегами. Українська частина проекту вийшла угорською та українською мовами зі вступним словом Юрія Мушки, який тривалий час був Надзвичайним і Повноважним Послом України в Угорщині.

Щодо вихідців із території сучасного Закарпаття нова праця Л. Сьогі містить 873 записи-реєстрації студентів за період Середньовіччя та Нового часу. Цікаво, що найдавніші записи стосуються 1407-1525 рр. і кількісно представлені найбільше польськими, галицькими та буковин-

ськими університетами й академіями (65 осіб), віденськими університетами та академіями (16 осіб) та італійськими університетами (4 особи). На підставі опрацьованої автором джерельної інформації доведено, що найпопулярнішими серед мешканців Закарпаття навчальними закладами в цей час були Краківський і Віденський університети. Студентом саме Краківського університету став 1407 р. мешканець Закарпаття Ладіслаус де Цап, який першим вирушив у Європу здобувати освіту. У записах за 1409 р. дослідники виявили його ім'я вже у Празькому університеті. Згідно з дослідженнями Л. Сьогі, найбільшу кількість студентів європейських університетів серед міст Закарпаття дали містечка Берегово та Варі (30 та 12 осіб відповідно). У книзі подано й відомості про першу жінку-студентку із Закарпаття

(родом із нинішнього Виноградова), яка 1880 р. вступила до Віденської музичної академії. Загалом поряд із унікальними кількісними показниками видання містить ґрунтований аналіз складу закарпатського студентства в Європі за місцем походження, національною ознакою, віросповіданням, факультетами та спеціалізацією тощо.

Відтак праця Сьогі Ласло «Закарпатські студенти в європейських університетах. 1407-1919» є своєрідним ключем до вивчення проблеми формування української інтелігенції з європейською освітою та вагомим підґрунтям для ширших наукових досліджень. Крім того, може зацікавити й не науковців з огляду на унікальність репрезентованої інформації.

Ірина МАТЯШ, доктор історичних наук, професор

ЧАЕС – на власні очі

14 листопада, – рівно за місяць до Дня вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, – Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв провела одноденну екскурсію на Чорнобильську атомну електростанцію для представників дипломатичного корпусу, акредитованих в Україні.

У ліквідації наслідків Чорнобильської аварії, яку вважають однією з найбільших техногенних катастроф в історії людства, брали участь представники найрізноманітніших спеціальностей – пожежники, військовослужбовці, енергетики-атомники, інженери-конструктори, будівельники, мобілізовані робітники і колгоспники... За найскромнішими підрахунками було не менше 90 тис., тих, кому довелося гасити полум'я після вибуху, дезактивувати приміщення, проммайданчики станції та забруднені території навколо неї, проектувати та зводити об'єкт «Укриття», готувати та здійснювати післяаварійний пуск блоків ЧАЕС...

...Цього разу у поїздку вирушили Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Болгарія в Україні пан Красімір Мінчев, який завжди залюбки відгукується на ініціативи ГДП, та представники посольств Польщі, Болгарії, США, Мексики, Словенії, Швейцарії, Великої Британії, Представництва Європейського Союзу.

12 листопада 2014 р. на ЧАЕС успішно завершено третій підйом західної частини арки (За матеріалами chnpp.gov.ua)

Дипломати завітали до музею «Зірка полин», ознайомилися з його зворушливою експозицією, у якій, зокрема, зібрано речі людей, які майже тридцять років тому у трагічні дні назавжди покинули свої рідні домівки.

У макетному залі адміністративного корпусу ЧАЕС перший заступник генерального директора станції Валерій Сейда розповів гостям про сьогодення Чорно-

бильської атомної електростанції.

Так, за його словами, нещодавно розпочали реалізацію проекту «Підтримка у характеристиках та звільненні від регулюючого контролю радіоактивних відходів в Україні». Загалом здійснення проекту має позитивно вплинути на підвищення рівня безпеки та економічної ефективності поводження з усіма типами радіоактивних матеріалів. Безпосередньо на станції це дасть змогу мінімізувати кількість радіоактивних відходів, які потребують поховання у високотехнологічних спорудах.

За словами В. Сейди, сьогодні інтенсивно ведуть роботи з демонтажу систем обладнання, виведеного з експлуатації, з урахуванням світової практики та відповідно до правил МАГАТЕ і вимог норма-

Надзвичайний і Повноважний Посол Болгарії в Україні Красімір Мінчев

Дипломати – на оглядовому майданчику об'єкта «Укриття».
Зліва направо: аташе Представництва ЄС в Україні Стефан Далгрен, Надзвичайний і Повноважний Посол Болгарії Красімір Мінчев, радник Посольства Швейцарії Норберт Рюче та дружина помічника аташе Посольства США Венді Бергстром із Оленою Велч

тивної документації України.

Фінансування проекту міжнародної технічної допомоги здійснюється за рахунок коштів Європейської Комісії в рамках Програми «Інструмент стабільності та ядерної безпеки» (ІСЯБ). Підрядником виконання робіт є чеська компанія «ENVINET a.s.».

Валерій Сейда розповів також про готовність станції до осінньо-зимового періоду та низку заходів, спрямованих на організацію безперервної роботи на промайданчику ЧАЕС у можливих екстремальних погодних умовах.

На оглядовому майданчику об'єкта «Укриття» співробітники іноземних представництв змогли побачити 4-й енергоблок. Їх надзвичайно вразили розміри арки-накриття, яку зводять фахівці французького концерну «Novarka».

Саме напередодні цієї екскурсії 12 листопада на ЧАЕС був успішно завершений 3-й підйом західної частини арки. Як пояснили гостям фахівці, її встановили на опорні вузли та зафіксували у стопорних пристроях. Нині маса змонтованих основних складових західної частини арки становить 12 568 тонн.

Утім розповідь про відвідання ЧАЕС була б

Коники Пржевальського прижилися в цій місцевості

неповною, якби ми не згадали про неочікуваний сюрприз. Справжньою родзинкою екскурсії стала несподівана зустріч екскурсантів із табуном коників Пржевальського — рідкісного виду тварин, занесеного до Червоної Книги України, які мешкають нині в цій місцевості.

Перед від'їздом додому дипломати пройшлися алеями міста Прип'ять, у якому до 1986 р. вирувало повноцінне життя, та сфотографувалися на згадку про відвідання цього багатостраждального місця, що одночасно стало уособленням трагедії та масового людського героїзму.

Аташе Посольства Мексики Ана Роса Очоа на фоні 4-го енергоблоку Чорнобильської АЕС

«Диявольська бензоколонка» привертає увагу світового співтовариства до проблем України

У Полтавській галереї мистецтв відбулася виставка карикатур «Диявольська бензоколонка» – спільний проект Херсонського міжнародного фестивалю мистецтв «Гоголь-фентезі» та Полтавського міжнародного конкурсу карикатур «Карлюка». Карикатуристи з 32-х країн світу подали свої роботи на суд глядачів і міжнародного журі, до якого увійшли представники Азербайджану, Ізраїлю, Канади, Нідерландів, Німеччини, Росії та України. Одноголосно переможцем міжнародного конкурсу, що пройшов у рамках виставки, був визнаний карикатурист із Полтави Андрій Левченко. Він отримав головну нагороду – бронзову статуетку пасічника Рудого Панька, персонажа гоголівської повісті «Вечори на хуторі біля Диканьки». До трійки переможців також увійшли Рібер Ханссон (Швеція) та Сергій Тюнін (Росія).

Організатори «Диявольської бензоколонки» Вале-

рій Круглов (міжнародний фестиваль мистецтв «Гоголь-фентезі» та Михайло Шлафер (міжнародний конкурс «Карлюка»), коментуючи експозицію, відзначили, що у конкурсних роботах можна побачити, що в усіх країнах люди розуміють – путінський режим зараз являє собою таку ж загрозу миру, як свого часу гітлерівська Німеччина. Тому головним підсумком конкурсу стало те, що такими гострими темами привертається увага світового співтовариства до проблем України.

Путінський режим та його агресивна політика є загрозою не лише для України, а й усього Людства. А оскільки карикатура, у кращих своїх зразках, не потребує перекладу та її розуміють в усіх країнах з першого погляду – то подібні конкурси є хоч і невеликою, але суттєвою протипагою тій оскаженілій багатомільярдній пропаганді, яку «виливають» у світі

Конкурс «Диявольська бензоколонка»
Сергій СІМЕНКО (Україна)

Конкурс «Диявольська бензоколонка»
Рібер ХАНССОН (Швеція) - 2-й приз

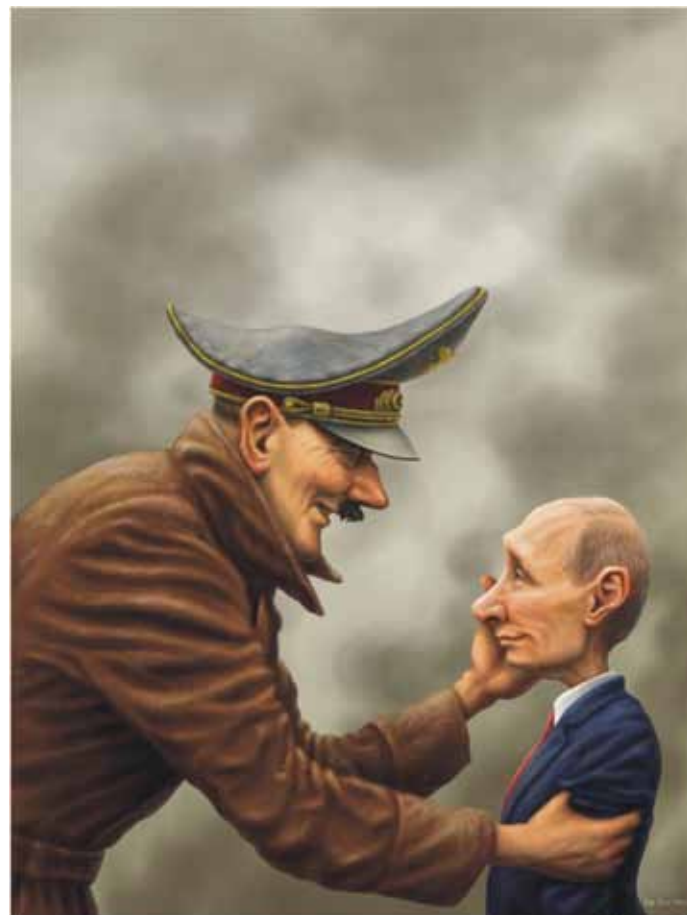
проти України путінські геббельси та кисельови.

Висловлюємо глибоке переконання, що ця виставка заслуговує на те, щоб її побачили спочатку в Києві, а згодом – у Штаб-квартирі ООН та Парламенті Європейського Союзу у Брюсселі. Мова політичної карикатури не потребує перекладів!

Інформація «З.С.»

Конкурс "Диявольська бензоколонка"
Трогбайяр САМАНДАРІ (Монголія)

Конкурс "Диявольська бензоколонка"
Андрій ЛЕВЧЕНКО (Україна) - 1-й приз

Конкурс "Диявольська бензоколонка"
Міхаїл ЗЛАТКОВСЬКИЙ (Росія)

Конкурс "Диявольська бензоколонка"
Сергей ТЮНИН (Росія) - 2-й приз

Конкурс "Диявольська бензоколонка"
Дмитрій ФУРМАН (Німеччина)

